

HANDBOEKJES
ELCK 'T BESTE

WOORDEN EN
UITDRUKKINGEN

VERKLAARD DOOR

DR. C. H. PH. MEIJER

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM

4-39.312
MEIJ

STAATKUNDE

LETTEREN

**HANDBOEKJES
ELCK 'T BESTE**

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS

**UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM**

§§§ KUNST § § §

WETENSCHAP

GESCHIEDENIS

HYGIENE

WOORDEN EN UITDRUKKINGEN

VERKLAARD DOOR

Dr. C. H. PH. MEIJER

1919

WISBEGEERTE

PRACT. LEVEN

VOORWOORD

Het boekje, door mij op verzoek van de *Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur* samengesteld, kan uitteraard niet anders zijn dan een kleine bloemlezing uit de *vele* woorden en uitdrukkingen, waarvan *men* wel eens de verklaring zoude willen vernemen. Evenzoo ligt het voor de hand, dat niet diep doorgedrongen kan worden in zich daarbij voordoende taalkwestiën. Toch zijn deze, om zooveel mogelijk elk wat wils te geven, hier en daar aangeroerd, en soms ook verwante vreemde woorden genoemd. Hen, die meer uitvoerig, of meer gedocumenteerd willen ingelicht zijn, verwijs ik naar grootere woordenboeken. Geregeld verwijzen verbiedt de beperkte ruimte. Ook het geregeld geven van voorbeelden. Woorden of uitdrukkingen, waarvan de verklaring weinig vaststaat, zijn in den regel niet opgenomen. Achteraan vindt men een lijstje van voorkomende verkortingen.

C. H. PH. MEIJER

Den Haag, November 1918

A.

Aalmoes, mnl. *aelmosene*, *aelmoesene*, later ook *aelmisse*, *aelmis*, uit mlat. *eleēmosyna*, het grieksche *eleēmosunè*, dat medelijden beteekent; bij ons had het woord eerst de bet. van: liefdegift, later ook van al wat aan iemand als aan een behoeftige wordt geschonken. Een bijzondere beteekenis had het vroeger nog, nml. die van: de snede brood, later het houten bord, waarop men den armen overgeschoten eten gaf (Kil.).

Aaloud, zeer oud; uit *oud* met een versterkend voorvoegsel *aal*, go. *ala*, gelijk in bet. met *al*, go. *all*. Het is wel eens verkeerdelijk afgeleid van een nietbestaand *adeloud*, en daarom *aêloud*, en zelfs *adeloud* geschreven. Hetzelfde voorvoegsel komt voor in:

Aalwaardig of *aalwarig*, mnl. *aelwarich*, van *aelwaar* = zeer waar, goed, ernstig; later kreeg dit woord de bet. eenvoudig, gemelijk, dwaas; hgd. *albern* (onnoozel), met verharding van *w* in *b*. Vgl. een derg. overgang bij *simpel* (eerst eenvoudig, dan idioot); *slecht* (eerst glad, vlak, eenvoudig, dan = niet goed). Heye gebruikt het in zijn *Triomfant. lied v. d. Zilvervloot*: „Zei toen niet Piet Hein, met een aalwaerig woord: Wel Jongetje enz.” met de bet.: ernstig-eenvoudig. In het mnl. vindt men ook nog *aeleygen* = geheel eigen, en in het oudere nieuwnederl. *aalduitsch* (= geheel of echt hollandsch, bij Spiegel), *aaljong* (= zeer jong, bij Roemer Visscher), *aalverstorven* (= geheel dood, tot de grijze oudheid behoorend, bij Bredero); ook met een z.nw. *aaldiepte* („de aaldiepte der hellen”), *aaleinde* („t ael-eynde van de wereltd”), bij de Harduyn, *Goddel. Wenschen*, 415 en 459.

Aamborstig, kortademig; vroeger met korten klinker, en *m* of *n* (bij Dodonaeus, *Cruydtb.*: *amborstig*, *anborstig*, naast

engborstig); ontstaan uit *angborstig*, vgl. *gember* uit mlat. *gingiber*. De vorm *engborstig* is later op nieuw gevormd, in den meer beperkten zin van een nauwen borstkas hebbend. In Z.-Ned. zegt men nu ook *kortborstig* (De Cock, *Volks-geneesk.* 155).

Aap, voor spaarpot, geld, ook in den vorm van geldswaardige papieren; waarschijnlijk, omdat men vroeger, evenals nu steenen varkens, steenen aapjes als spaarpotten gebruikte: „Toen hij op reis ging, gaf hij den aap bij ons”. „Hier heb ik den aap”. *Den aap vlooiën* = de spaarpot aanspreken of het geld verdeelen. Een duidelijk voorbeeld van een ruimer gebruik vindt men b.v. bij Rotgans (*Poëzie* 645): „Zij kreeg de vonke in den neus, en pakte net Den besten aap bijeen... En bragt al 't zilverwerk bij vrienden... En koper, tin, en geldt”. De eigenl. bet. vindt men in de uitdrukkingen: *Hij houdt den aap in de mouw*, en: *Daar komt de aap uit de mouw*, voor: hij verbergt zijn streken, oogmerken, en: daar komt het aan den dag, wat hij in zijn schild voert, waar het hem om te doen is. Deze zijn ontleend aan het feit, dat men vroeger de wijde, soms loshangende mouwen voor bergplaats gebruikte, en een zot of kunstenaar dus ook een aap daarin kon verborgen houden, om hem op het juiste oogenblik voor den dag te doen komen, waarbij deze echter wel eens onverwachts te voorschijn kwam. Zoo sprak men ook van: *den gek uit de mouw halen*; *gek* voor den eigenaardigen staf met *gekskop* bovenop door de zotten gevoerd, in 't fra. en ook wel in 't holl. *marot* genoemd, van waar het spreekwoord: elke zot zijn marot = ieder zijn stokpaardje.

Aas, de één, o.a. bij het kaartspel of op den dobbelsteen; mnl. *aes*, uit ofra. *ais*, lat. *as* of *assis* = eenheid. Bekend is de *Bijbel van deusaes* (*deuxaas*), naar het als kantteekening in dien bijbel (Emden, 1562) voorkomende rijmpje: „*Deus aes* (de laagste standen) en heeft niet, *Six cinq* (de hoogste standen) en geeft niet. Maer *Quater dry* (de midstanden) die helpen vry. (Kil., Verdarn., *N. Wdb.*)

Bij het biljardspel voor: No. 1, en ook voor den speler, die No. 1 is, b.v. Beets, *C. Obscura*, blz. 45: „Wie van de heeren heeft het aas?” en blz. 46: „Aas acquit, twee speelt.” Ook de eenheid van het oude gewicht: 1 ons =

20 engels, 1 engels = 32 azen. *Gr. Placaatb.* 9, 846 b (1766): „Daar de goede [Rijksdaalders] weegen moeten agtien Engels en agt Azen ruym.” *Wolff en Deken, Blank.* 1, 49: „Op een half aasje bepalen.” Men gebruikt het woord ook om een zeer kleine hoeveelheid aan te duiden: „als hij maar een aasje moed heeft”; vooral bij ontkenning: „'t kan me geen aasje schelen.”

Aas, voedsel. mnl. *aes*. Het woord komt van den stam van *eten*, waarbij de *s* waarschijnlijk ontstaan is uit *ss*, voor *tt*, uit den praeteritumstam met suffix *t*. Naast *aes* vond men vroeger ook een op andere wijze gevormd z.nw. *aet*. In 't mnl. werd *aet* gebruikt met de bet. van voedsel voor menschen, *aes* met die van voedsel voor dieren. Uit die laatste bet. kwam de meer speciale van het voedsel, waarmede men dieren lokte, *lokmiddel*, *lokaas*, en ook overdrachtelijk voor: middel, waarmede men menschen tot iets overhaalde. Doordat het voedsel van dieren dikwijls uit doode andere dieren bestaat, kreeg het de nog ongunstiger beteekenis van *dood beest*, *kreng*, en werd dan ook scheldwoord. Tot versterking voegt men er nog een woord van ongunstige bet. bij: *galgenaas* (vgl. *galgenbrok*). Dat *aas* evenwel in de 17e eeuw ook nog gebruikt werd voor: voedsel van menschen, ziet men o. a. bij *Vondel* (2, 688): „Kaes en brood is 't edel aes Daer jong en oud Het lijf by houdt.” Een samenst. vindt men in *Landrecht. v. Zutf.* II, 4: „Magenaes, und verteerde kosten.”

Abacadabra (Het is), het is onzin, onverstaanbare taal, onzin. Eigenlijk is abracadabra een tooverspreuk, die op een be-

a b r a c a d a b r a
 a b r a c a d a b r
 a b r a c a d a b
 a b r a c a d a
 a b r a c a d
 a b r a c a
 a b r a c
 a b r a
 a b r
 a b
 a

a b r a c a d a b r a
 b r a c a d a b r
 r a c a d a b
 a c a d a
 c a d
 a

paalde wijze op een perkament geschreven en om den hals gedragen werd, als voorbehoedmiddel tegen koorts enz. Het werd geschreven als hiervoor is aangegeven, waardoor men het woord langs twee zijden van den driehoek kon lezen, of langs de hypothenusa en de beide rechthoekszijden. Daar dit voor een niet verstaander een reeks zinledige klanken vormde, werd *abracadabra* gebruikt in den zin van onverstaanbare taal, wartaal, onzin. Waarschijnlijk is het woord samengesteld uit een Grieksch en een Hebreeuwsch woord; het wordt ook wel afgeleid van *Abraxas*, een naam van den Perzischen zonnegod Mithra.

Abrikoos, vroeger *abrikok* (zie Kil.); in den tegenwoordigen vorm uit het meervoud van het fransche *abricot*, dat naast den portug. vorm *abricocque* voorkomt, met verandering van de gutturaal op 't eind in een dentaal, zooals daar meer voorkomt in vreemde woorden (b.v. *haubert*, ons *halsberg*; de stedennamen op *bort*, het germ. *borg*, *burg*). De vele verschillende vormen van dezen vruchtnaam gaan terug op den arabischen naam, die met het arab. lidwoord *al* is overgenomen uit het lat. *praecoquus* of *praecox* gen. *praecocis* = vroegrijp.

Abt, het hoofd van een mannenklooster, die het recht heeft den kromstaf te voeren; mnl. *abbet*, *abt*, mv. *abde*; uit mlat. *abbas*, gen. *abbatis*, met de bet. van vader; dit weder uit het Syrisch *abba*, nog voorkomend in onze bijbelvertaling: „Gij hebt ontvangen den Geest der aanneming tot kinderen, door welken wij roepen: Abba, Vader!”, *Rom.* 8. 15.

Van denzelfden stam komen **Abdij** en **Abdis**; het eerste, mnl. *abedie*, *abdie*, uit mlat. *abbatia*, beteekent een klooster, waar een abt of abdis aan het hoofd staat; het tweede, mnl. *abbedesse*, *abdisse*, uit mlat. *abbatissa*, is de benaming van het hoofd van een vrouwenklooster, die het recht heeft den kromstaf te voeren. Naast *abdij* vindt men op gelijke wijze gevormd *kanunnikdij*, *kanonik(s)dij* (de vorm met *s* b.v.: *David*, *Vad. Hist.* 10, 91), *proos(t)dij*.

Accijns, mnl. *assise*, uit fra. *assise*, met ingevoegde *n* door verwarring met *cijns* (zie dat woord). Het woord *assise* beteekende eerst: rechtszitting ('t komt van 't lat. *ad-sidere*

= zitten bij) en kwam door de bet.: de besluiten van een rechtszitting, en die van: besluiten omtrent belastingen, dan tot die van: belasting zelf, waarbij weder het woord *cijns* (lat. *census*, schatting) van invloed kan geweest zijn, daar men in *accij(n)s* een samenstelling van dat woord kon zien (nl. *accensus*).

Achterbaks, mnl. *achterbakes*; heimelijk, achter iemands rug, achterhoudend, terughoudend. Van *achter* en *bak* (= rug), dat wij ook terugvinden in *bakboord*, en in 't eng. *back* (= terug).

Achterdocht, voor *achterdacht*. van een ww. *achterdenken*, evenals *aandacht* van *aandenken*; in 't mnl. alleen *achterdenken* in dien zin; de *o* is naast de *a* ontstaan, evenals in de vormen *brocht*, *docht* in de spreektaal, en zelfs in 't Vla. *gemocht* naast gemaakt. In *achter* zit hier hetzelfde ongunstige, dat men in *achterbaks*, in een *achterafje*, in *achterkoussig* en derg. heeft. *Achterdenken* is synoniem met *nadenken*, en heeft oorspronkelijk die ongunstige beteekenis niet. B.v. Spieghel zegt: „Die door achterdocht kan eighen zin begheven,” (*Hertspieghel* 7, 111). Krul: „Onbedachte liefde bracht menig in 't verdriet; Pleeg raed met achterdocht” (*Pamp. Wereld* 3, 26).

Adelborst, benaming voor de leerlingen van het opleidingsinstituut voor zeeofficieren, en ook voor de officieren ter zee laagsten rang (nl. *Adelborst le klasse* = 2e luitenant bij de landmacht). De bet. is eigenlijk: knaap (borst, hgd. *Bursche*) van adel, of van hooge geboorte; de adelborsten worden nog aangesproken met den titel Jonker, evenals dit bij de kadets geschiedt. Vroeger ook bij 't landleger. Bij Hooft leest men, *Ned. Hist.* 1085: „Daar klaagde Helmich oover de gansche troep, uitgezeidt L. B. v. L., vendrigh, en Pieter Fransois, adelborst;” op bl. 1084 noemt hij een adelborst: Gijzeler Frieze v. Hottinger, blijkbaar een adellijk jongmensch. De bet. van leerlingen ter zee vindt men reeds Valentijn, *O.-Ind.* V, 217 b: „Kornelis Houtman (ging) met 9 Adelborsten aan land”.

Vroeger was de bet. ruimer; Kil. geeft er voor: *miles generosus*, *egregius*, *primarius*. In den krijgsdienst bestond

vroeger nog een derg. titel, nl. edellieden van het geschut of van de Artillerie (in navolging zeker van 't fra. *gentils hommes d'artillerie*); wij vinden dien b.v. in 't Gr. Placaatboek, ten jare 1599: „Edelluyden van 't Geschut... Soo vele den Edelluyden van de Artillerye aangaat, de selve sullen.... d' opsichte ende conduite hebben van het grof Geschut ende equippage van dien" (2, 333). Gr. Placaatb. 3, 184a. in een plak. van 1674 noemt een „Corporaal der Adelborsten", en „Adelborsten" die boven den lanspassaat in rang stonden.

In de Keuren van Leyden bl. 85 worden de Adelborsten genoemd in deze volgorde van rangen: Wachtmeesters, Corporaals, Kwartiermeesters, Adelborsten, Rotmeesters.

In het mnl. wordt het woord *adelborst* niet gevonden, maar wel *adelson*, edelgeboren zoon; ook *adelbroeder*.

Admiraal, mnl. *amirael*, hoogste rang bij het zeewezen; uit het fra. *amiral*, vroeger ook *admiral*, mlat. *amiralius*, *admiralius* e. a. vormen; dit weder uit het arabisch *amîr* (*emir*, bevelhebber), waarbij de *d* ingevoegd, waarschijnlijk door de gedachte aan lat. *admirari*, fra. *admirer*, zooals de ook voorkomende vorm *admirabilis* bewijst. Doordat de *admiraal* de hoogste officier ter zee is (en misschien ook door bijgedachte aan *admirer*?) gebruikte men schertsend dezen naam ook voor een „haantje de voorste", een „heer"; ook wel voor vrouwen (Bredero: „Al seggen de luy dat het puyckje en 't ammeraeltje is van de buurt", 2, 197), ja zelfs voor voorwerpen. Door verkeerd begrijpen spelde men in dezen zin het woord ook *amouraeltje*.

Van *admiraal* werd, in navolging van 't fra. *amirauté*, gevormd *admiraliteit*, ook *amiraliteit*, eig. het bewind en rechtsgebied over zeezaken, doch later ook in 't bijzonder voor *admiraliteitscollege*, een van de vijf colleges, die het beheer over de zeezaken voerden, o. a. wat betreft het rechtsgebied, de monstering en betaling der zeelieden, het heffen en beheeren der convooien en licenten. Bij Duyck, *Journ.* 3, 346 vindt men het woord in den merkwaardigen vorm *Almiraliteyten* genoemd: „opstellen van... almiraliteyten geboden en verboden."

Afkalven wordt gezegd van aardwerken, als groeven, oevers

enz., die loslaten en gedeeltelijk afzakken, ook van muren, waarvan de kalk bij stukken afvalt. *Kalven* wordt ook gezegd van het krijgen van ontvelde plekken bij winterhanden. Beide uitdrukkingen komen van *kaal*, vroeger *kaluw*; de *v* is uit de *uw* ontstaan evenals in *verven* uit vroeger *varuwe*, *verwen*; *malve* naast *maluwe*, enz. De grondbeteekenis is dus *kaal worden, kale of leelijke plekken krijgen*.

Afril, zie op **Opril**.

Aftakelen, toetakelen. Ontleend aan de scheepvaart. *Aftakelen*, oorspr. de takelage van een schip afnemen; fig. werd dit: zwart maken, kleineeren, afbreken, en intransitief: minder worden afnemen, ook wat de gezondheid betreft. *Toetakelen*, oorspr. optuigen, takelage toevoegen; fig. werd dit: duchtig onder handen nemen, afranselen, verg. een derg. overgang van beteekenis bij: iemand genoeg geven, zijn portie geven, opknappen, afdekken, smeren, havenen, treiteren (van *treiten*, behandelen, fra. *trailer*); verg. ook *toemaken*, eig. toetakelen van een schip, optuigen (bij de visscherij: *toemaakgeld*), later (zich) vuilmaken.

Ajuin, hetzelfde als *ui*, ook etymologisch; een zeer merkwaardig woord, om de vele vormverwisselingen, die het ondergaan heeft; 't fra. *oignon*, van lat. *unio*, gen. *unionis*, kreeg bij ons, wat vooral met de vreemde woorden met de *gn* meer gebeurde, verschillende vormen, waarbij komt, dat de lettergreep vóór den hoofdtoon toch onderhevig is aan vele vervormingen; in 't mnl. vindt men *enioen*, *eniung*, *enguun*, *inguun*, *oniuy*n, *eyuun*; later *oiuyn*, *aiuyn*, *ayiuin*, en eindelijk *ajuin*, dat nog afgekort werd tot *juin* (met b.n.w. *juinig*, naar uien smakend). Door verschuiving van het accent ontstonden de vormen *ónjoen* en *únjoen*, die tot *uien* mv. *uiens* werd (vgl. *mui(d)en* naast *munden*, *buidel* naast *bundel* enz.). Dit enkelv. *úien* werd als meerv. opgevat en zoo ontstond eindelijk ons *ui*.

Wat betreft de wijze van weergeven van de fransche *gn*, laat ik een klein verzamelingetje van schrijfwijzen van Spanje en Spanjaard hier volgen: de Pottre, *Dagb.* 71: *Spannen*; B. Heyns, *Spieghel d. Wer.* 9 b: *Spaengen*; Bor, *Ned. Oorl.* 1, 4 b: *Spaingnien*; Hondius, *Moufe-schans* 427: *Spaignien* en 428: *Spanglien*; *Friesch Placaatb.* 4, 763 b: *Spaen-*

gien; *Vlaamsch Placaatb.* 3, 866: *Spagnien*; *Groot Placaatb.* 5, 1549a: *Spaigne*. — *De Pottre, Dagb.* 70: *Spaennaerden* en 71: *Spannaerden*; *Marnix, Byenc.* 96b: *Spangiaerts*; *Friesch Placaatb.* 4, 445a, *Spangnarden*; *Vla. Placaatb.* 2, 112: *Spaignaert* en *Spaengaert*; *O.-I. e. W.-I. Voyag.* 11, 54: *Spaignaerden*.

Verder zie men nog bij *Karonje*.

Akevietje (akkevietje, akefietje enz.), dikwijls met *leelijk, mooi* of een ander b.n.w. ervoor, = 'n koopje, 'n tegenvaller, 'n baantje. Waarschijnlijk van *aqua vita*, fr. *eau de vie*, levenswater = brandewijn. In Duitschland is *Aquavit* nog = brandewijn op kruiden getrokken met suiker. Een akevietje is dus eigenlijk een borreltje; 't is dus ironisch gebruikt, zooals ook 't geval is bij de uitdrukking: 't is een hapje, 't is een lekker hapje! (Stoett.)

Alaam, *allaam*, *alm*, in België nog voor gereedschap, werktuig: mnl. *alame*, *anlame*, *andlame*, een afleiding van een woord, dat bij ons niet afzonderlijk voorkomt, maar dat in 't eng. nog over is in *loom* = weefgetouw, werktuig, terwijl ook het ags. en het ohd. het kennen, en *ant* (= tegen, dat ook in *antwoord* over is); mnl. *allame*, *andlame*, *anlame* en vele andere vormen (bet. huisraad, werktuig). *Loquela* 13, 14: „Met de eegde, met den ploeg, en met ander *allaam*.”

Gezelle, *Verzen* 3, 132 figuurl: van de arbeiders zelf: „'t *allaam* gewend in 't akkerland”; hij gebruikt ook de samenstelling *reukallaam*: „Doorentuin dan, botten open; los, uw dichte looverknopen; los, uw zilveren *reukallaam*; los, uw sneeuw wit blommenkraam” (*Verzen* 2, 53).

Een oud voorbeeld vindt men *Everaert* 438: „Dyveersche halaemen dienende ter neerynghe der draperye als *scietspoelen* enz.”

Alibi bewijzen (Zijn), bewijzen, dat men op den tijd, waarop een misdaad plaats heeft gehad, op een andere plaats vertoefd heeft dan daar, waar die misdaad gepleegd werd; *alibi* (latijn) = elders, op een andere plaats, van denzelfden stam, die in dat *elders* schuilt.

Allooi, mnl. *aloy, alloy*, van het fra. *à loi*, de uitdrukking voor het wettelijk gehalte van het edel metaal in de munten; dan werd het, vooral door den invloed van het fra. werkw. *allier*, ofra. *alloyer* (lat. *alligare*), waarvan ook *alliage* komt, meer en meer ook gebruikt in den zin van dit laatste woord. Overdrachtelijk werd het gebruikt in de bet. van *gehalte, soort*, vooral in ongunstigen zin, b.v. „van minder allooi“.

Almanak, een woord in geheel westelijk Europa voorkomend, en waarschijnlijk uit het arabisch ontleend, waarin het ook een overgenomen woord schijnt te zijn, misschien uit het hebreeuwsch.

Amechtig, vroeger ook *amachtig, aamechtig, aemechtig* geschreven, mnl. vroeger meest *amachtig*, later meest deumlautvorm, is een afleiding van het z.nw. *amacht* = onmacht (van *macht* en *a*, een voorvoegsel, dat een begrip van verwijdering tot grondslag heeft en hier als ontkenkend voorvoegsel dient, en dat in onze taal anders niet meer voorkomt; wel in de verwante). Door niet meer begrijpen van het woord ging men aan adem denken, en vatte men: *krachteloos, uitgeput*, als: *uitgeput, buiten adem op*, ging spellen aâm-, en eindelijk in het overblijvende *echtig* zoeken een b.nw. van het werkw. *hechten* = vastmaken of van *hechten, hichten*, afl. van *hijgen* en 't ook *aamhechtig* schrijven, o.a. Bilderdijk; zoo kreeg het woord eindelijk de bet. niet meer van *machteloos*, maar van alleen *buiten adem*.

Amerijtje (een — wachten), een oogenblikje wachten, eigenlijk: een avemariaatje, den tijd, die noodig is om een ave Maria te bidden. Zoo zegt men ook in België: *eenen Vader-Ons* of *een Wees gegroet* wachten; in 't fra. *un avé* = een oogenblikje.

Appelpent, ook *appelprol*, (zie op *Prol.*) benaming van een brij, uit appelen en brood bereid, uit *appel* en 't fra. *panade* of spa. *panada*, (van 't lat. *panis* brood), doch niet rechtstreeks uit het Fransch of Spaansch, maar naar het Engelsch *panade*, immers *panade* zou geen *pent* geven, wel de Eng. uitspraak van dat woord. Het Fransche woord werd wel gebruikt; Hondius zegt in zijn *Moufe-schans* (505): „Een

goe commeken panade, Laet ick niet seer lichte staen, Dat ick nemmermeer versmade"; evenzoo den spa. vorm *panada* leest men bij v. Beverwijck, *Schat. d. Gesonth.* 91 b.

Armoede, ook in 't mnl. in dezen vorm; een z.nw. gevormd van een van *arm* afgeleid b.nw. dat in 't gotisch *armoths* zou luiden, en gevormd zou zijn van een ww. *armon* = arm zijn. Ook veel gebruikt als verkleinwoord: „van zijn armoedje geeft hij toch nog aan anderen”, waar het dan eigenlijk niet gebrek, maar klein, gering bezit beteekent. In ruimeren zin van narigheid, ellende, komt het ook voor, b.v. „het kind is van armoede (arremoe) in slaap gevallen”; „van armoed(e) moest hij wel het hoofd in den schoot leggen”.

Armzalig, nog niet in 't mnl.; niet een samenstelling van *arm* en *zalig*, maar een samenstellende afleiding van *arm* en *zaal* door den uitgang *ig*, waarin het woord *zaal* een oudgermaansch woord is, met de bet. tijd, omstandigheid, gelegenheid, ook gunstige tijd en geluk; de oorspr. bet. was *ellendig*, *rampspoedig*. Later verzwakte de bet. en nu heeft het die van beklagenswaardig, armelijk, gering, nietswaardig, „Armzalig overschot van vroegere grootheid”. Het wordt dikwijls gebruikt op de manier, waarop wij ook ongelukkig gebruiken: „denk je, dat ik om die armzalige paar dubbeltjes zal liegen?”

Arreslede, ook *Narreslede*, benaming voor een min of meer sierlijke, door een of meer met bellentuijg voorziene paarden getrokken slede. De belletjes hebben de slede dien naam gegeven, daar ze deden denken aan de kleeding der narren; een overblijfsel van die bellenkleeding vindt men nog bij den „belleman”, een figuur van de oude kermessen. Het woord verloor de *n* aan 't begin, doordat men die letter hield voor den verbuigingsuitgang van het lidwoord (vgl. *avegaar*, van *naaf*; *adder*, hgd. *Natter*) Het ww. voor het rijden met de arreslede, of ar bij verkorting is *arren*, niet *narren*, evenmin als men de verkorting *nar* voor *narreslede* gebruikt.

Asperge (*asperzje*), ook *sperzie*, en meerv. *sperzies* of *sperges*

(*sperzjes*) door het Fransch uit lat. *asparagus*, de benaming van een plant (*Asparagus officinalis* Linn.), die bij ons ook als sierplant nog algemeen bekend is om het mooie fijne groen onder den latijnschen naam of als *sperziegroen*; nu wordt het woord gebruikt voor de wortelstokken van die plant, geplukt tegen het voorjaar, als zij uit den grond beginnen op te schieten. Een samenstelling *sleep-* of *sliert-asperge*, wordt in den regel¹ uitgesproken *sleep-* of *sliertasperzie*.

Astrant, voor *assurant* (fr. *assurant*, eig. verzekarend, sterk betuigend). De dentaal tusschen s en r is ingevoegd voor de uitspraak, vgl. in spreektaal *astrantoe* = a(l)s er aan toe, *kastrol* (fr. *casserole*), *mulder* (*muller*, *molenaar*), *volder* (*voller*), bij visschers: *trolde* (*trawler*).

Aterling, gelijkstaande met het nedd. *etterling*, beteekende oorspr. een jonge hond van het eerste nest, welks beten voor vergiftig gehouden werden (de oorspr. bet. van *etter* was: *venijn*). Uit die bet. van jonge (gevaarlijke) hond, ontwikkelde zich die van: *bastaard* (Kil. *aeterlinck* = *bastaard*), van: persoon, die uit ontucht geboren is, en als zoodanig handelt, en van: ontaard persoon in 't algemeen. *Aterling* naast *etter* is te verklaren uit het bestaan van een oorspr. langen vorm *ater* uit *aiter*, en een korten *ater*, wat men meermalen vindt, vooral voor dentaal en r, b.v. *wit* hgd. *weis*, *ladder* naast *leder* (*leer*), hgd. *Leiter*.

Avegaar, voor *navegaar* (evenals *aak* voor *naak*, hgd. *Nachen*; *adder* voor *nadder*, mnl. *nadre*, hgd. *Natter*; *arreslede* voor *narreslede*; in Zeeland *noom* voor *oom*; zoo leest men in een oude klucht „sijn Egosy” en hoort men bij 't volk: „'t is nog al ogisch”); mnl. *navegaer*, *neveger*, *neffiger*, *naveger*, *avegaer*, *egger* enz.; samenstelling uit *naaf* en *geer* = *speer*, puntig ijzer, met de bet. groote boor om gaten in naven te boren. *Geer*, tot *ger* verkort, vindt men ook in *aalger* of *elger*, ijzeren vork om aal te steken. *Geer* is o.a. in het naaistervak bekend als *schuin stuk* en is nog te vinden in 't ww. *geeren*, *schuin loopen* („dat huis geert”), ook *gieren* uitgesproken. De a in de laatste lettergr. van *avegaar* is door Frieschen invloed ontstaan. Men vindt nog vele vormen als *aafger*; *egger*, *negger*.

Averij, ook *avarij* en *haverij*, in 't mnl. nog niet aangewezen, van 't fra. *avarie* of 't spa. *averia*, port. en ital. *avaria*, van 't arab. *'awar*, gebrek. Eig. de schade aan schip of lading, dan ook in ruimer gebruik.

B

Baadje, loshangend katoenen buis, wit, of meer nog gestreept, uit het Maleisch *badjoe*; dus niet te verwarren met *baaitje*, van *baai* = borstrok (van baai). *Iemand op zijn baadje geven*, o. z. b. *krijgen* = een pak ransel geven, *krijgen*, verg. *op zijn falie*, *tabberd*, *wammes* enz. *geven*, *krijgen*; ook *komen*.

Baai, grove op flanel gelijkende stof; nog niet in 't mnl.; uit fra. *baie*, waarschijnl. zoo genoemd om haar oorspronk. bruinroode kleur, fra. *bai*, lat. *badius*, roodbruin. In Z.-Ned. voor borstrok van baai; verg. *flanel* (fl. onderkledingstuk), *katoentje* (k. japon), *zijden* (z. hoed, hooge hoed) enz.

Baai, zeeboezem, inham. Ontleend aan het romaansch, spa. en port. *bahia*, fra. *baie*. Misschien is dit weder uit 't *basisk* afkomstig. Een samenstelling van dit woord is *baaitabak*, dat met weglating van het tweede deel weder *baai* werd. Friesche baai, heerenbaai. Benaming van de beste soort Marylandtabak, misschien omdat zij uitgevoerd werd uit de baai, waaraan Maryland ligt (*N. Wdb.* II, 801).

Baai, roode —, *Rijnsche* —, voor roode (Bordeaux-) wijn en Rijnwijn; dit *bai* is *bei* = bes, druif (*Bilderd.*, *Geslachtslijst* 1, 33).

Bajes, gevangenis, eig. *groot bajes* van hebr. *bais* = huis.

Bakboord, het boord van een schip, dat men aan de linkerzijde heeft, als men met het gezicht naar den voorsteven staat. Hoewel de afleiding niet geheel zeker is, kan men toch als waarschijnlijk aannemen, dat het gevormd is van *boord* en *bak* = rug, eng. *back*, en in ons *achterbaks(ch)* (zie ald.) nog over. en betekende den kant van het schip, dat de stuurman, die aan de rechterzijde (daarom *stuurboord* genoemd) stuurde, in den rug had. *Stuurboord* noemde

men ook wel *bijboord*; vandaar de uitdrukking van *bikboord* naar *bakboord* zenden, loopen, ook van *bibo* naar *babo*, waarin *bikboord* wel door de gewone zucht naar klankge-lijkheid zal ontstaan zijn uit *bijboord* (vroeger als *bieboord* uitgesproken); zoo kreeg men meteen de geliefde opvolging *i-a*, die in zoo talloze uitdrukkingen gevonden wordt. In *Loquela* 10, 37 vlgg. vindt men voorbeelden, hoezeer om dat klankeffect te verkrijgen, de woorden nu nog veranderd voorkomen, en van de reeksen *i-a* (in 3 woorden ook nog *oe* of *o* erbij) vindt men voorbeelden in *De Jager, Verscheidenh.* 127 vlgg.

Bakermat. eig. een lage mand of bak, waarin de baker ging zitten om het kind te helpen; ook wel gebruikt om een zieke te vervoeren; (zoo laat Langendijk in zijn *Krelis Louwen* den slapenden dronken boer in een bakermat van zijn huis naar een buitenplaats brengen). Bij overdracht de plaats van geboorte of eerste opvoeding van iemand (verg. *wieg* in een derg. gebruik); dan ook voor de plaats waar een verschijnsel zich het eerst heeft voorgedaan. *Vissering, Herinneringen* 1, 44: „Dat Engeland... de bakermat is der nieuwere industriele richting.” Bekend is: de bakermat der vrijheid.

Bakkeleien, vechten, vooral met vuisten; ontleend aan het laagmaleisch *bakkelahi*. Langendijk, *Ged.* 2, 349: „Hoe hospes, staa je daar? je moest wat helpen scheijen; Die maanbekijkers (*twistende wiskunstenaars*) zijn geen kleintje aan 't bakkeleijen”.

Bakkes, ook *bakhuis*, in België alleen het laatste; = gezicht. Het eerste gedeelte is dezelfde stam, die in *kinnebak, baktand* voorkomt en kaak beteekent. Verondersteld wordt, dat het ontstaan is uit een meerv. *bakkens*, dat tot *bakkes* werd en dat later (reeds Kil. heeft alleen *bakhuys*) schijnbaar hersteld zal zijn tot dien gewaanden juisten vorm *bakhuis*.

Barrebiesjes gaan (Naar de), dood gaan, om zeep gaan, eig. naar *Berbice* gaan, zooals men ook zei: *naar Iesjekeep* (voor *Essequebo*) *gaan*, *naar Jaffa gaan*, *in Jaffa liggen*; dus eigenlijk: ver weg, op een gevaarlijke reis, of naar een ongezond klimaat.

Beisje, in de z.g. dieventaal = een dubbeltje. *Beis* is het hebr. telwoord twee, d. i. de letter *b*, die als cijfer voor 2 dient, zooals ook in 't Grieksch 't geval is. 't Is dus een muntstuk van twee stuivers, zooals ook het woord dubbeltje dubbelen stuiver beduidt.

Bengel, Bengelen. De grondbet. van *bengel* schijnt die van stok, knuppel te zijn (Kil. *fustis, stipes, baculus*); in 't mnl. niet voorkomend. In *Geld. Placaatb.* 1, 292: „Haar honden gebengelt... mit eynen grooten sleypenden bengel van den eersten dach April tot enz.” (1563). In germ. dialecten bepaaldelijk voor dorschvlegel. Uit die bet. van *knuppel* kwam die van *lomperd, pummel* (evenals bij vlegel), *gemeene kerel* en in verzwakten zin *stouterd, deugniet*. De bet. van *klok* (niet klepel) zal waarschijnlijk eerst uit het ww. *bengelen* zijn gevormd als abstract van de werking, en dan concreet: „de bengel gaat”. Nog over in den naam van het bekende café in Amsterdam: *De beursbengel*.

Het ww. *bengelen* gevormd van *bengel* = *stok, knuppel*, heeft blijkens bovengenoemde plaats beteekend: van een bengel voorzien, en verder *slaan, voortjagen door slaan*, en dan verder *plagen*, maar ook, hetzij door de bet. van *bengel* = de stok aan den hals van een hond gebonden, hetzij door die van een deel van een dorschvlegel, de bet. van *slingeren*. Uit het slingeren van den klepel in den klok, kwam de bet. bellen voort (of heeft men den klepel ook bengel genoemd? hiervoor is geen bewijs.)

Berde brengen (Te), ook *te berde komen met*, voor den dag brengen, ter tafel brengen, voor den dag komen met, aanvoeren als voorstel, als bewijs, als voorbeeld, als verontschuldiging; van *berd*, (mnl. *bert*, hgd. *Brett*), evenals het ermede verwante *bord*, oorspronk. plank, dan in allerlei toepassingen: tafel, uithangbord, schutting, schrijfbord. In bovenst. uitdrukkingen is het waarschijnl. in de bet. tafel gebruikt (verg. *ter tafel brengen*).:

Besjolemen, bargoensch = betalen; bij 't volk vrij algemeen; uit hebr. *meshulmen*, eig. *meshalmen*, betalen (zie Voorzanger en Polak, *Joodsch in Ned.*).

Beul, uit *beudel*, naast *bodel*, mnl. *bodel*, *buel*, *bode*, gerechtsdienaar, bepaaldelijk scherprechter. Vondel 1, 401: „O beudell! wilt u schamen, Dat ghy soo armen guyl . . . slaet 't lijf vol stramen". Overdrachtelijk, Vondel 1, 553: „Al wie uyt nijdigheid een ander neemt te plaghen, Een beudel word zijns zelfs"; Beets, C. O. 231: „Het slachtoffer . . . trad met een bescheiden buiging voor zijne beulen (examinatoren)." Van dit overdrachtelijk gebruikt *beul* kwam 't ww. *beulen*, *afbeulen*. Het woord is afgeleid van 't ww. *bieden*, dat ook de bet. afkondigen, bekendmaken had.

Beunhaas, eerst in de 17e eeuw, knoeier, onofficieele waarnemer van eenig beroep of bedrijf, b.v. kleermakers, makeelaars. Waarschijnlijk is het een samenstelling van *haas* en *beun* = vlonder, zoldering, en dan beteekend een zolderhaas of kat. Verg. hgd. *Dachhaase* (= kat) en *Zaunhase* (= egel). Ook in Duitschland kwamen derg. namen voor om handwerkers aan te duiden, die niet tot een gild behoorden, en zelfs *böhhhasen jagen* voor met hulp van politie vervolgen van knoeiers door de gildebreeders.

Bezaan, benaming voor het achterste gaffelzeil op een dries-masterschip, gevoerd aan den kruis- of bezaansmast. Het is door verwisseling van *m* in *b* (verg. vroeger *benier* = *manier*; en 't omgekeerde: *meschuit*, naast *beschuit*) uit het bij Kil. voorkomende *mezane*, *mesane*, ontleend aan 't spa. *mesana* = middelste (nl. zeil). Vandaar *bezaansmast* enz.

Biezen pakken (Zijne), er vandoorgaan, zijn matten oprollen. Waarschijnl. van kunstenaars, die matten op den grond legden, om kunsten op te maken, zooals uit verschillende derg. uitdrukkingen blijkt, waarin sprake is van het gereedschap oppakken; fra. *plier bagage*; *ramasser son paquet*, hgd. *seine Siebensachen zusammenpacken*; eng. *to pack up one's traps*.

Blankofficier, verbastering van het half Hollandsche, half Engelsche „blanke overseer" (blanke opziener, opzichter). Het z.nw. is *one whose business it is to superintend a piece of work, or a body of workman; a superintendent (of workman, slaves, convicts etc.)*; zie *Tijdschr.* 1915. 71 vlg.

Blusschen. Mnl. *blusschen* en *blesschen*; uit *be* en *lusschen* of *lesschen*; het laatste is nog in onze hedendaagsche taal in gebruik voor uitdooven, doen ophouden (dorst *lesschen*, kalk *lesschen* of *blusschen*), hgd. *löschen*. Vgl. voor de vormverandering *blijven* naast go. *bileiban*.

Boeg. Iets voor den boeg hebben. *Boeg*, mnl. *boech*, oorspr. benaming voor een, of het geheel van linksch en rechtsch, schoudergewricht van een paard, daarna voor het voorste gebogen gedeelte aan weerskanten van den voorstevan van een schip, door vergelijking van de romp van een schip met die van een paard. In de oorspr. bet. komt ervan *boeglam*, stijf in de schoudergewrichten, in den lateren *boegspriet*, het rondhout, dat voor aan de voorstevan vooruitsteekt om er tuig, en zeilen mede en aan te bevestigen. De spreekwijze bovengen. beteekent eig.: als nog te doorloopen afstand van den boeg tot een doelpunt voor zich hebben; fig.: voor zich hebben, nog door te maken hebben. Boeg beschouwd als rechter of linker (voor)helft van het schip, gaf aanleiding tot de uitdrukking: *het over een anderen boeg werpen, gooien, wenden*, eig. de zeilen zoo veranderen, dat het schip over een andere zijde loopt, van koers veranderen, fig. een andere partij kiezen, het op een andere wijze beproeven, een anderen toon aanslaan, een anderen weg inslaan.

Boekstaaf, oorspr. staafje, stokje of takje van een beuk, daarna het daarin gekraste letterteeken (eigenlijk eerst de rune); dan kreeg het ook de beteekenis zoowel van de gedrukte (desnoods geschreven) letter als van het staafje met drukletter, zooals 't nu in de drukkerij nog gebruikt wordt. Nu in al die beteekenissen weinig meer gebruikt, Wel het ervan afgeleide

Boekstaven, de letters van een woord opnoemen, spellen (nu nog in Gron.), iemand leeren spellen (verouderd), iemand iets letterlijk voorzeggen (als voren), in letters uitdrukken, opstellen, neerschrijven (meest in verheven stijl), met de stukken aantoonen, met bescheiden staven (min gewoon). Zoo was *den eed staven*, den eed voorzeggen, formuleeren, bevestigen.

Bolleboos, iemand, die bijzonder uitsteekt in het een of ander, die een heele baas, een knappertje is; waarschijnlijk door middel van de dieventaal of het bargoensch tot ons gekomen uit het hebr. *bahal habais* = heer des huizes.

Bollebuis, ook *Bolleboos*, voor: dikken, welgedanen, goedigen persoon; eigenlijk de naam van zekere dikke gebakjes; het zou gevormd zijn van *bol* en *buis* (in den zin van *vriend*), en hieraan gegeven overdrachtelijk, als die van *dikke zuster*, *broedertje*, *poftertje* en derg. Niet onmogelijk is het echter, dat de naam, aan het gebak gegeven, een is met het bovenbehandelde *bolleboos*, in den zin van *baas* (= groote, geduchte) persoon, hier op een voorwerp overgedragen. Beets, C. *Obsc.* 170: „Met slaan van negenen kwamen er drie stevige, opgeschoten knapen, goedige bollebuizen, met hun besten rok aan, en boorden tot over de ooren.” Dikwijls van kinderen: een bolleboos van een jongen.

Bolus, o.a. *Leidsche bolus*, meest bekend in den zin van een bepaald gebak, doch in de technologie ook als benaming van zekere gekleurde klei, b.v. „Terra di Siëna (een soort van Bolus, dien men in de omstreken van Siëna . . . vindt)”, Storm v. 's-Gravezande, *Burg Bouwkunde* I, 209. Deze het. is de oudste; het woord is overgenomen uit lat. *bolus*, grie. *boolos* = aardkluit. Naar den vorm werd aldus ook genoemd een soort van geneesmiddelen, grooter dan een pil, welke toebereid werden met behulp van stroop, teneinde het verorberen gemakkelijker te maken, een wijze van toedienen, die nu uit de mode, en door de capsules vervangen is. Daarna werd het de naam voor een gebak, waarin ook stroop werd gebruikt, en dat eenigszins dien vorm had; later maakte men ook bolussen, die een platter, krakelingachtigen vorm hadden. *Kneppehout* 2, 38 komt het voor als bijnaam voor den man met bolussen: „Men zingt, bestormt de groene trommel van Bolus enz.”

Bombazijn, ook *Bommezijn*, benaming van een gewezen stof, uit fr. *bombasin*, mlat. *bombasinum*, dat terug moet gaan op den naam van een stad in Syrië (Mambidj), dus waarsch.

een b.n.w., van dien naam gemaakt, vgl. Deventersch voor Deventersch tapijt. Zie *Museum*, 2, 91.

Boonen, (In de — zijn, raken), in de war zijn, zich vergissen, droomen, malen, verwaasd zijn of doen; ook nog vele verwante beteekenissen. Deze uitdrukking berust evenals nog vele andere derg. op het oude volksgeloof, dat de sterke lucht van de bloeiende groote of Roomsche boonen een bedwelmenden invloed heeft en zelfs het in de nabijheid ervan slapen tot verstandsverbijstering leiden kon. Van Beverwijck, *Schat d. Ongesonth.* 1. 86 a: „Van yemant, die wy sien, dat met het Hooft niet wel bewaart en is, . . . seydt (men), De boonen bloeyen, ofte, Hy is in de Boonen. Want in 't voor-jaar, als de Boonen beginnen te bloeyen, bevintmen dat de Vochtigheden onses Lichaams beginnen uyt te spruyten, en met dampen de Hersenen te vervullen: dewelcke dan door den welriekenden bloessem van de Boonen, gescherpt zijnde, soo raken de Sinnen op den loop.” In 't bijzonder brengt men den invloed van de boonen in verband met neiging tot verliefdheid en ook tot onkuisheid.

Boren, (*spreektaal*), van een boord, boordsel voorzien, eig. *boorden*, vgl. dialect *worren* = *worden*, vroeger *vinnen* (Vondel) = vinden, enz.

Bot vangen, niet slagen, nul op 't rekest krijgen; uit *bot*, een verouderd woord = *slag*, *stoot*, en *vangen* in den ouden beteekenis van *ontvangen*, dus gelijkstaand met: een blauwtje (blauwe plek) (op)loopen, zijn hoofd stooten.

Bot vieren, den vrijen teugel laten, uit *bot*, eind, stuk, stuk touw, waarschijnlijk in verband staande met fra. *bout*, en *vieren*, vrij laten (hgd. *feieren*, van 't lat. *feriae* = vrije dagen), eigenl. dus b.v. het anker, den vlieger ruim touw geven.

Botje bij botje leggen. In deze uitdrukking is *botje* de benaming van een oud zilver muntstuk, dat de helft van de waarde had van een *bot*, en dus in bet. te vergelijken is met: een kleine cent (of klein centje) voor: een halve cent.

De waarde was $\pm 2\frac{1}{2}$ cent. De *bot* zelve heette volledig *botdrager*, dus genoemd naar den beeldenaar voorstellende een gehelmde leeuw, wiens helm deed denken aan een *botte* = kit, drinkvat; dus zooals een *gouden rijder* heette naar den ridder, die er op stond afgebeeld; en zooals men ook een *Liefvrouwke* had, naar de voorstelling van Maria met 't kind (v. d. Chijs, *Munten v. Gelderl.* Pl. X), en een *Peerdeken* = munt, waarop ruiter (v. d. Chijs, *Munten v. Brab. en L.* 110).

Boter tot den boôm, uitdrukking gebruikt om een toestand van volkomen of althans overgroot geluk of welstand aan te duiden; vroeger dikwijls in 't bijzonder bij een bruiloft. Het is ontleend aan den boterhandel, waar niet altijd de vaten tot den bodem toe dezelfde goede kwaliteit van zuivere boter bevatten. Bekend zijn de woorden, waarmede *Vondel's Leeuwendalers* eindigen: „De koeien geven melk en room, Het is al boter tot den boôm. Men zingt al Pais en Vree:”

Een anderen zin heeft de uitdrukking in het volgende citaat uit J. de Brune, waar *zijn tot* niet beteekent *zich uitstrekken tot*, maar *genaderd of ter plaatse zijn*: „'t is te laat gespaert, als de boter tot den bodem is” (*Banketwerck* 2, 268).

Braak liggen, vroeger en ook nu nog dialectisch: *brake liggen*, gedurende een tijd niet bezaaid worden, om als 't ware weer op kracht te komen voor een nieuwe bebouwing, om uitputting te voorkomen. Waarschijnlijk is deze uitdrukking ontstaan uit *te brake liggen*, waarvan een enkel oud voorbeeld voorkomt, b.v. bij De Bruyn, *Reizen* I, 70 b: „Aldus leggen deze Eilanden, zo vruchtbaar als bekoorlijk, bijna gantsch en al te braak”, en waarin *braak* het abstract is van *breken* in den zin van omwerken van den grond vóór 't zaaien, verg. [*te*] *pal staan*. Mogelijk is 't ook, dat deze uitdrukking in eens naar analogie gevormd is van uitdrukkingen, waarin de *t* is verdwenen uit fonetische oorzaak.

Brani(e), het Maleische b.n.w. *brani* (*baráni*), moedig, stout, iets durvend, bij ons meestal gebruikt met de bet. dapper, vermetel, overmoedig; later is het ook gebruikt: *le zelfst.*

voor personen, een *brani*, een dappere kerel, ook een druktemaker, een lefhebber, en 2e zelfst. voor: drukte, *brani maken*. Vandaar een w.w. *braniën*. *Brusse*, *Boefje* 37: „Toen snauwde nie ze branie toe: kò snotneus, ga naar je moeder”; 48: „Die stomme maat van Pukkie ze vader had met de centen gebranied”; v. *Maurik*, *Van all. slag*, 32: „Kijk ereis aan, die wil den brani uithangen”; *Kroniek* 1896, 138 a: „Den genialen branie van L.”

Bras, rommel, zoodje, vooral van vloeibare of vochtige stoffen. Over de afkomst van dit woord en zijn verhouding tot de verschill. ww. *brassen* is men het nog niet eens; men kan daaromtrent uitgebreide mededeelingen vinden in het *N.Wdb.* Men vindt daar ook de bijzondere beteekenissen, die het gewestelijk nog heeft. Meestal heeft het een min of meer minachtenden zin. Men vindt ook: al den *bras*. Het komt ook voor in de bet. sieraad, tooi, wat kan verklaard worden door de tusschenbet.: beuzeling, snorrepijperij, of door die van: gerei, tuig. In de uitdrukkingen: *het de bras*, *wel de bras*, en evenzoo in: *den bras geven* dient *bras* waarschijnlijk ter vervanging van *brui*, zie ald.

Braspenning, vroeger zilver muntje van $2\frac{1}{2}$ groot, of ± 10 duiten = ± 6 cent. Meermalen afgeleid van *brassen*, als zijnde vroeger de waarde geweest, waarvoor men ruimschoots eten kon. Hoewel dit gesteund zou kunnen worden door het feit, dat Karel V als vergoeding voor een maal, aan soldaten geleverd, vaststelde een braspenning of $2\frac{1}{2}$ groot (zie *Ned. Wdb.*), schijnt dit toch minder aannemelijk, terwijl ook het ww. *brassen* = smullen jonger schijnt dan *braspenning*. Aannemelijker is de meening van prof. M. de Vries, dat het komt van *brassen* = brouwen, en de munt de waarde van de belasting op het bier vertegenwoordigde, wat feitelijk het geval was in sommige steden, terwijl het ook een enkele maal voorkomt als benaming voor een belasting (a. w.)

Brassen. Dit woord komt voor in de bet. *brouwen* en is dan natuurlijk het fra. *brasser*. Verder heeft het de bet. van door middel van een der *brassen* (zekere touwen) van de ra, deze en daardoor het zeil in de goede richting tegen-

over den wind stellen. De naam *bras* is hier waarschijnlijk ontleend aan 't fra. *bras* [*de vergue*]. De bet. *smullen*, vooral *overdadig zich te goed doen* is waarsch. een geheel ander woord, en heeft zijn tegenwoordige bet. waarsch. ontleend aan een andere bet., die 't nog in Z.-Ned. heeft: *morsen met eten*. Verg. voor den overgang uitdrukkingen als: *slordig drincken* = overdadig drinken.

Bruï, van 't ww. *bruien* (zie d. w.); doch in sommige bet. misschien van een ander ww. *bruten*, *bruiden* = *broeden*, en dan dikwijls gelijk aan *bras*. Hier schijnt, zooals met derg. krachtwoorden, dikwijls plaats heeft, een verwarring in de bet. te hebben plaats gehad, zoodat het dikwijls moeilijk uit te maken is, met welk woord men eigenl. te doen heeft. = Slag, klap, mengelmoes, rommel, (al den brui), iets waardeloos (niet een brui), enz. Den brui hebben, geven van iets = er niets om malen. Zie over *Bruï*, *bruiden*, *bruten* enz. *Ned. Wdb.*

Bruï(de)gom, mnl. *brudegome*, samengesteld uit *bruid* en *gom*, got. *guma*, man, verwant met lat. *homo*, dus = bruidsman. Dit zelfde woord *gom* vindt men waarsch. terug in het Vlaamsche *reuzegom*, benaming voor de groote reuzepop, die in optochten werd rondgevoerd, nog over in oude liedjes als *Reuzelied*, met het refrein: „Keere weêrom, Reusken, Reusken, Keere weêrom, Reuzegom!” (*Ned. Liederb. Willemsf.* I, No. 34; *Liederb. Gr. Ned.* III, 159.

Bruïen, waarsch. het zelfde woord als mnl. *bruden*, tot bruid maken, beslapen, schoffeeren; daarna = mishandelen, plagen, slaan, smijten, ruw neervallen, snel heengaan, en nog tal van andere min of meer daarmede synonieme werkw.; v. Rusting, *Werken* I, 10: „Bruitje Moer”; v. Paffenrode 182: „Wat bruy jymel je bent selver dronken”; Langendijk 2, 73: „Wat bruid me Roelant, met jou hiele ridderschap”; v. Effen, *Spect.* 4, 224: „Dat het beest aan d'eene kant en ik aan d'ander teugens de grond bruiden”; Langendijk 1, 475: „Bruï aan den wind, jou hangebast”; v. Lennep, *Kl. Zevenst.* 3, 202.: „Bruï naar de pomp!”. Ook in versterkten vorm *brussen* voor *brudsen*.

Bruiloft, mnl. *bruloft*, *brullocht*, samengesteld uit *bruid* en een afleiding van *loopen* (verg. *koopen*, *gekocht*, dial. *gekof*), oorspronk. dus de optocht of reidans, bij 't brengen van de bruid naar het huis van den bruidegom.

Builen, van meel, het door middel van den buil of buidel ziften, zoodat de fijnere bloem, de grovere deelen (gries, gruis) en de zemelen van elkaar gescheiden worden. *Antw. Liedb.* 290: „Helpt doch mijn wijf... Te backen, te buiden.“ *Buidel*, meest *buil* = groote cilindervormige, in een houten kast besloten zeef door den bakker of den molenaar rondgedraaid, ook builmolen. Van dit ww. komt *gebuid brood*, brood van gebuid meel, *Valentijn, Juvenalis* 58: „Voor u Heer bewaerd men sacht, wit, en gebuid brood.“ *Ongebuid brood*, brood van ongebuide meel, *Schim mel* 2. 107 a: „Het krachtig ontbijt, dat uit een schapenbout, ham en ongebuide tarwebrood... bestond.“ N.B. Het bloem is wel het fijnste, doch niet het voedzaamste deel van den korrel.

Buis, kleedingstuk, in den regel beschouwd als afkorting van *wambuis* (zie o. d. w.), waarbij men dan moet aannemen, dat deze al zeer vroeg ontstaan is, toen het woord *wambuis* nog den met de Romaansche uitspraak overeenkomstigen klemtoon, nl. op de eindlettergreep, moet gehad hebben, welken het in de 17e eeuw blijkens de versmaat niet meer had; ook de in de volkstaal voorkomende vorm *wammes* wijst op een klemtoon op 1e lettergreep. Het zou echter kunnen zijn, dat het toch een afzonderlijk woord was, en een met de benaming van een ander kleedingstuk, *buis* of *beis* in Groningen en Drenthe voorkomend (zie *Ned. Wdb.* III, 1770 vlg.), hoewel niet uitgesloten is, dat ook dit laatste een afkorting van *wambuis* (= *beis*) zou zijn.

Buis, mnl. *buusse*, *buche*, *buse*, benaming voor een kielvaartuig met breeden boeg en ruimen buik, waarvan de kop van het roer overtimmerd is met een halfronde bedekking; vooral in: haringbuis. Waarschijnl. één met *buis*, langwerpige hol voorwerp. mnl. *buse*, waarvan de herkomst onzeker is. Voor den overgang van bet. verg. *fluit*, muziekinstr., drinkglas, inhoudsmaat, schip; *kog*, dat schip bet. en misschien

verwant is met *kogel*; *bom*, schip en trommel; in welke gevallen de vormgelijkenis de benaming deed kiezen voor een bepaald schip.

Buis, vroeger in N.-Holl. gebruikt als aanspreking = vriend, kameraad, en misschien liefkoozende vorm van *bui(e)*, evenals *Ans*, *Mies*, *moes*, *oomes*; welk *bui(e)*, in Groningen als aanspreking tegen jongens gebezigd, wel één zal zijn met fri. en n.-holl. *boi*, *booi*. eng. *boy*, ook in Zeeland bekend, blijkens Wolff-Bekker, *Walcheren* 86: „Leunis, zei ze, beste Leunis, . . . Boeije, deed jy maar als Teunis, Altoos vischt hij kort by strand”.

Het eng. *boy* is later weer zelfstandig uit het Engelsch bij ons overgenomen als een vreemd woord. *Boi*, zal waarsch. verwant zijn met *boef*, hgd. *Bube*. Het woord *buis* komt in het nnl. alleen nog voor, althans naar alle waarschijnlijkheid, in *bollebuis* (zie o. d. w).

Buis, dronken, van denzelfden stam als *buizen*, mnl. *busen*, onmatig drinken, dat misschien samenhangt met *buischen*, slaan, stooten, met geweld neerstorten, ploffen, tieren, razen (zie *N. Wdb.* op *Buis*, *buischen* en *buizen*). Hooft, *Ged.* 2, 296: „Hy heeft een quade dronkenschap, indien hy buys was”; Huygens 2, 316: „Frans drinckt sich wel eens buys.” Naast *buizen* ook wel ^z*boezen*, d. o. a. in *roezeboezen* (ook *ruizebuizen*) voorkomt.

Bul, oorkonde; mnl. *bulle*. Eigenlijk alleen een zoodanige, waaraan een zegel gehecht was (*doctorsbul*, *pauselijke bul*); het woord is ontleend aan 't lat. *bulla*, looden zegel aan een oorkonde, welke bet. van zegel het in de middeleeuwen ook bij ons nog veelal had. Het woord *bul*, in sommige streken van ons land nog gebruikt voor *stier* is natuurlijk een geheel ander woord, waarvan de afkomst niet vaststaat. Een derde woord *bul* is in de tegenwoordige spreektaal bekend in den zin van: zaken, dingen, werktuigen, die men noodig heeft als behoorend bij zijn werk, uitrusting enz.: „Een soldaat moet zorgen zijn bullen steeds in orde te hebben”; een werkman, die gereed is, pakt zijn bullen bij elkaar, dus waar men ook zegt „spullen”. Vroeger en in sommige gewesten is *bel* en *bul* ook bekend in de

bet. van oude lappen, oude kleeren, vodden, en dus ongeveer gelijk *rommel*, *zoodje*, dat ook in gelijke bet. als „*bullen*” en *spullen* voorkomt. In België vooral is het ook overdrachtelijk in gebruik ongeveer = *prullen*.

Bullebak, duivel, booze geest, boeman. Samenstelling van den stam van een ww. *bullen*, dat nu niet meer voorkomt, maar wel in de 17e eeuw, met de bet. *brullen*, en waarvan een freq. is *bulderen* (uit *bulleren*), en een woord *bak*, waarvan de oorsp. en geschied. niet zeker is, maar dat waarsch. ook voorkomt in *luibak*. Naast *bullebak* komen voor de volgende ongeveer gelijkbet. woorden: *bulderbast*, *buldergeest*, *bolderman*, *bulleman*, en mnl. *barlebaen*.

C

Canon, 't lat. woord, wet, regel, richtsnoer, bepaaldelijk kerkelijke beslissing betreffende het geloof of de tucht. In verschillende bet. o.a. naar de bijgevoegde bepaling. *C. der H. Schrift* = lijst der als door God ingegeven beschouwde boeken. tegenover de *apocriefe*; *C. d. Heiligen* = lijst der door de R. K. K. erkende heiligen; *C. der mis* = alle gebeden en plechtigheden, die de mis uitmaken, ook geschrift, een gebed uit de mis bevattend, dat op het altaar voor den priester wordt neergelegd. *Canones* = kerkelijke leerstellingen en voorschriften: *C. apostolici* = leerstellingen der Apostelen; *C. conciliorum* = leerstellingen en voorschriften der kerkvergaderingen, enz. Hiervan o.a. *Canoniek recht* = kerkelijk recht door kerkvergaderingen en pausen vastgesteld.

In de muziek benaming van een compositie, waarin de verschillende stemmen of instrumenten een of meer maten na elkaar aanvangende dezelfde melodie hebben; een voorb. hiervan is b.v. het bekende: „De bezem, de bezem, wat doet men er mee, enz.”

Cijns, mnl. *cijns*, uit het lat. *census*, schatting, belasting, van een ww. *censeo*, oordeelen, schatten. Zooals bij *accijns* vermeld is, had het woord invloed op den vorm en de bet. van dat woord, en is het zelf somtijds daardoor in een gewijzigde bet. gebruikt. Nu is in N.-Ned. het woord *cijns* in zijn eigenlijke bet., evenals de samenstellingen *cijnsbaar*,

cijnsplichtig e.a., alleen nog maar als historische term in gebruik; doch in overdrachtelijke bet., en dan meest dichtertelijk, vindt men ze nog veel, b.v. iemand den cijns zijner hoogachting brengen, enz.

D

Dalles, armoede, ongunstige omstandigheden, en *dallesklanten*, armoedzaaiers, armelui, van hebr. *dalus* = armoede, van *dal* = arm. Ook hoort men: *hij is gedallesd*, d.i. hij is er slecht aan toe.

Dauwworm, huidziekte bij kinderen, vooral in 't gelaat, vroeger toegeschreven aan een worm; eig. de naam van de larve van den horzel, een wormpje, waarvan men den oorsprong aan den dauw toeschreef. Berkhey, *Nat. Hist.* 3, 145: „De Melkkoe trilt voor den scherp steek der Koevlieg, als deeze het Ey van den Dauwworm tusschen vel, en vleesch indrukt”, en 8, 141: „Volgens volksgeloof plegen kinderen die dauwworm hebben, mooie kinderen te worden”.

Deelwijn, ontleend aan hgd. *Theilwein*, eig. het aandeel in het gewas van een wijnberg, dat den landheer toekwam. Bij ons gebruikt voor Rijnwijn, en wel voor een uitstekende soort. Door volksetymologie zag men er waarschijnlijk in: wijn der dalen. In de bijbeteekenis van uitgezochte soort leeft misschien nog het bewustzijn voort van de oorspr. bet.

Deftig had vroeger behalve de bet.: van aanzienlijken stand, en dit door manieren en voorkomen toonend, en van: plechtig, afgemeten, vormelijk, ook nog vele andere schakeeringen. o. a.: verstandig, bezadigd, zedig, ingetogen, plechtig, statig, ernstig, zinrijk, edel, verheven, degelijk, deugdelijk, aanzienlijk, gewichtig, belangrijk; 't is ontleend aan ndd. *deftig*, verwant met eng. *deft*, ags. *gedefe* en *gedaeft*, *deftic* = passend, go. *gadaban*, = passen, gebeuren. Eenige voorbeelden van bij ons nu ongewone beteekenissen volgen: *Cats* 1, 319 a: Hoe menig seldsaem hoeft . . . Is door een deftig wijf gehouden in den bant; 2, 117 b: „Een deftig schrift”; 2, 564 b „Syn swackheyt af te gaen en die te kunnen decken, Is vry een deftig werck”; *De*

Brune, *Wetsteen* 1, III: „Gelijk als de vrouwen... in schielike voorvallen zeer goed en deftig zijn”; Van Braght, *Martelaerspiegel* 2. 111 c: „Deftige exempelen van liefde”; Chomel, *Alg. Woordenb.* (1778) 276 b: „Deeze zelf is zeer deftig.”

Deun. schriel, erg op de penning. Het woord beteekende vroeger ook strak, eng, nauw, dichtbij, al welke bet. voortkomen uit die van strak, gespannen. Dezelfde stam vindt men in 't hgd. *dehnen* (uitstrekken), en *Döhne* (vogelstrik), lat. *teneo* (houden) en *tendo* (spannen). Voor den beteekenisovergang verg. misschien eng. *near*, dat zoowel *nabij* als *schriel* beteekent.

Doerak, scheldwoord = gemeen wijf; ruwe, onbeleefde persoon. Of ontleend aan het russ. *doerák* (domoor), of aan mal. *doerhaka* (ongehoorzaamheid, verzet). Ook in 't Barg. komt het voor, = deugniet (Köster Henke, *Boevent.*); in 't Devent. dial. = lichtekooi (zie Draaijer).

Doksaal, *doxaal*, ook wel *doksaal*; mnl. *doxael*, *oksaal*, de plaats der koorzangers. Door volksetymologie is men het woord wel gaan schrijven *hoogzaal*. *Oksaal* is ontstaan uit *doksaal*, doordat deze vorm als: 't *oksaal* werd verstaan; *doksaal* is het mlat. *dossale*, van *dos* (rug) en beteekent eigenlijk rugkleed achter de hooggeplaatste personen, b.v. de geestelijken in 't koor. Eerst werd het de naam voor de tribune of galerij aan den ingang van het priesterkoor, waarop evangelie- en epistellezingen, de zang en het orgelspel werden voorgedragen; later werd het ook op het zangkoor toegepast.

Dom, mnl. *doem*, hoofdkerk, kerk met bisschopszetel in de stad, waar een bisschop is; ook: voorname koepelkerk. Oorspronk. alleen: kerk, van 't lat. *domus* (nl. *domus dei*, huis des Heeren). De klinker is verkort vóór de m, evenals in: *verdoemen*, *verdommen*; *bloem*, *blom*; *noemen*, dial. *nommen*. In Nederland is de eenige dom die te Utrecht, waar in den toren een steen gemetseld is met D. O. M. (*Domino Optimo Maximo*, den besten, grootsten God), uit welke letters vroeger de naam *dom* verklaard werd.

Doodverf, doodverven. Behalve de bet. *lijkkleur*, en *lijkkleurig* of *bleekmaken*, hebben deze woorden ook die van *grondverf*, ook *schets*, en in *grondverf schilderen*, ook *schetsen*, terwijl het ww. overdrachtelijk is gaan beteekenen: *kenschetsen*, en *voorbestemmen*. *Doodverf*, eng. *dead colour*, was de technische term voor de verf (veelal één kleur. b.v. bruin,) waarin een teekening of schilderij werd geschetst, dus alleen de lijnen en schaduwpartijen, waarover daarna in kleuren werd gewerkt. V. Mander, *Grondt d. Schilderconst* 12, 5: „Dus schilderende dees werck-ghesellen, Hun dinghen veerdich in doot-verwen stellen”; Loosjes, *M. Lijnslager* 2, 327: „De gelijkenis, die het beeld reeds in de doodverwe had.”

In de oude uitdrukking: *de doodverf zetten*, is natuurlijk de werkelijke lijkkleur bedoeld.

Draak (Den) steken met iemand of iets, iemand voor den gek houden, spotten met iets. Afkomstig van het feit, dat in processies en optochten een zeer gewoon bestanddeel was Sint Joris met den draak, d. w. een man te paard met een lans stekende in een voor hem uitgereden draak. en er ook bij de schuttersfeesten een soort spel werd gehouden of vertooning gegeven van St. Joris met den draak (*Oude Tijd* 1872, 136). Den draak steken is dan waarschijnlijk gelijk te stellen met: sollen, eig. het spelletje van draak steken met iemand doen, hem behandelen als een weerlooze, een speelbal. Den overgang kan men waarnemen in een zin als deze V. IJk, *Scheepsb.* 261: „Wat modus heden de Franschen in 't Vlagge voeren houden, is mij onbekent, en meen ook dat hier omtrent geen vasten Regel werd gehouden; maar dat, volgens 't spreekwoord, zoodanig de Schilder wil, St. Joris den Draak mag steeken.”

Dreumel, mnl. *drommel*, *dromel*, eindje draad of touw, b.v. om een zak toe te binden, dan ook de wrong van een dichtgebonden zak, eindelijk ook een klein kind. Witsen, *Scheepsb.* 182 a: „12 bossen dreumels”. Potgieter, 1, 8: „De dreumels van den daglooner, die... op den weg spelen”. Van *drom*, *dreum*, mnl. *drom*, *drome*, *dreum*, eveneens eind touw, weefseldraad, en ook dweilengoed, waarvan het door Bredero gebruikte „*Dreumde dweil*” (2, 93).

Dreumes, *dreumis*, van gelijke bet. als *dreumel* en misschien hiernaast gevormd door een uitgang *es, is*, die men ook vindt in *kalis, loeris, smeeris*; anders met dien uitgang van het znw. *dreum* (eindje touw) of van het ww. *dreumen*.

Drom, dichte menigte, ook troep gewapenden, van denzelfden stam als *drommen*, dringen; ags. *drym*, menigte, macht.

Drommel, verzachtende benaming voor den duivel; voor gewone personen: een beklagenswaardige persoon, een arme drommel; waarschijnlijk ontleend aan mnd. *drummel*, klein ineengedrongen mannetje, duivel, Ook in bet. = *drom* (menigte) en dan van gelijken stam. Vondel 6, 507: „Harten, door het vlakke velt, in eenen drommel rennende.”

Drommen, *dromen, dreumen, drummen*, dringen, van *drom*. V. Vaernewijck, *Beroerde Tijden* 2, 77: „Daer wasser twee . . . van boven neder int water gedrumt.” Hiervan een frequentatief *dreumelen* = wegstoppen, Hooft, *Warenar* vs. 1040: „Warnar . . . ging . . . de Pot dreumelen onder een steyger.”

Drossaard, *drost*; mnl. *drossate*, hgd. *Truchsess*; de bet. is eerst hofmeester, dan hofmaarschalk, dan ook opzichter over de beampten, doch ook al vroeg stadhouder en baljuw. In het tweede deel ligt het ww. *zellen*, omtrent het eerste is geen zekerheid; *drocht* kan zijn menigte, krijgsschaar en zou ook kunnen zijn van een ww. *dragen* en dan het opgedragene beduiden: het zou dus zijn, of iemand die den gasten hun plaats aanwees aan tafel, of iemand die de spijzen opdroeg, deed opdragen.

Duivekater of *deuvekater*, als naam voor een gebak, en als basterdvloek. In beide gevallen een samenst. van duivel en kater met wegvalling der *l*. De basterdvloek is later eerst in gebruik gekomen als verzachting van *duivel* zooals men ook *duiker* zeide. Daarvan weer b.n.w. *duivekatersch*. De naam werd vroeger aan verschillend gebak gegeven, dat met kerstmis en nieuwjaar gegeven werd, wat terugging op een heidensch gebruik van vleesch-offerande, zoodat zulk een gebak een afbeelding was van een beest of deel van een beest (zie o. a. Boekenoogen, *Zaansch Taal-*

eigen). Men hedenke daarbij, dat de kat en den duivel steeds in nauw verband hebben gestaan, en ook katten geofferd werden tot bezwering van den duivel. In Z.-Holl. is nog bekend onder dien naam een krentenbrood van eigenaardigen vorm, langwerpig rond, met aan beide zijden aan de punt een wederzijdsche verbreding; terwijl in Zaanland een ander gebak dien naam draagt. Daar men dikwijls op die gebakken een soort indeeling vond, meende men vroeger het woord te moeten afleiden van *deux-fois-quat*. Het woord is misschien uit het Holsteensch *düvkater* overgekomen, of er naast ontstaan, of een er mede. Het Zweedsch heeft *dövfelskatt*, wat aan eenheid van afkomst doet denken. Er is nog een woord duivekater bij de diamantbewerkers in gebruik voor een steen, die aan de eene zijde den vorm van een twee-, aan de andere van een vierpunt heeft, (Leviticus-Polak, *Diamantbew.*, *Aanh.*), zoodat die naam misschien een vervanging is van een woord samengest. uit *deux* en *quat*.

Bredero 2, 106: „Alle drie Koningen stuurde zy ons een moye Duevekater”; Boekenooogen: „We stuurden met Kersttijd altijd een groote deuvekater na de peten”; Fokke Simons, *Boert. Reis* 2, 304: „De duivekater! ja!... dat is al eene heele malle historie.”

Duivel, mnl. *duvel*; uit het lat. *diabolus* reeds zeer vroeg in het germ. overgenomen, zooals blijkt uit onze *d* naast hgd. *t* (*Teufel*). De *ui* in plaats van *ie* kan ontstaan zijn door den invloed van den germ. wortel *dub*, *duf* = duiken, verwant met ons *diep* (hgd. *tief*), daar de volksetymologie in den naam kon zien: hellegeest of de in de *diepte* (der hel) wonende.

E

Eb(be), mnl. *ebbe*, getij, gedurende hetwelk het water aan de kust en de monden der rivieren afneemt. Afgeleid van *af*; umlaut en verdubbeling van de oorspr. *b* en daardoor bewaard blijven van den medeklinker zijn veroorzaakt door een *j*. Hhd. *Ebbe*, ofri. *ebba*, ags. *ebba*, eng. *ebb*. Verg. ons *hebben*, go. *haban*.

Edik, ook tot *eek* samengetrokken, mnl. *edic*, *edec*; go. *akeits*, uit lat. *acidum*; er heeft in het nederl. metathesis plaats gehad. Uit hetzelfde lat. woord kwam langs vervormingen in 't later latijn of ofra. ons *azijn* (zie ald.). De samengetrokken vorm vindt men b.v. bij Vondel (3, 209): „Gebruyckt'er eeck en peper toe”.

EGGE, landbouwwerktuig om de groote kluiten van bouwgrond te breken, of zaad met aarde te bedekken; afgel. van het ww. *eggen*, mnl. *eggen*, mnd. *eggen*, ohd. *ecken*, hgd. *eggen*, verwant met lat. *occare* (eggen) en grie. *oxinés* (zuur). In dialecten komt nog voor een verwant *eege*, mnl. *eghede*, ohd. *egida*, os. *egiltha*, ofri. *eide*.

EGGER(ig), eggig, scherp, wrang, zuur, stroef (zie Kil.), afgeleid van *eg*, zie onder *Negge*. Cats 2, 580b: „(De citroen) heeft een egger sap in hare schors besloten”; Bredero 1, 166: „Onder wat soet Sieroops verhouwt hem 't eggich suur”; Jeremia 31, 29 en Kantteek.: „Der kinderen tanden zijn stomp geworden, of, worden stomp, eggigh”; R. Visscher, *Brabb.* 62: „Smakende de eggigheyt van 't voorgebeelde soet.”

Eksteroog, om de gelijkenis met een vogelooog aldus genoemd; in verschillende talen koos men verschillende vogels ter vergelijking: fra. *oeil-de-perdrix*, hgd. *Hühnerange*.

Elf en dertigst (Op zijn), langzaam, omslachtig, op zijn gemak; ontleend aan de weverij, eigenlijk: geweven met een kam, waardoor 11 en 30, of 41, gangen elk van 100 draden gaan, dus zeer fijn. *Loquela* 12, 27: „Een webbe die geweven wordt aan eene keten die geschoren is op elvendertig draden, „door eene elvendertig,” is zeer nauwe” (verg. ook ald. 43 en 66). Vroeger beteekende het netjes, keurig. b.v. Bredero 2, 41: „Ic selje dat wel opsen elvendertichtst klaeren”. Wolf en Deken, *Abr. Blankaart* 3, 122: „Een losse ruwe knaap, die zo alles op zyn elfendertigst niet opneemt.” Zie Stoett, in *N. en Z.* 24, 377.

Ellende, ellendig. Vroeger ook met één l. Uit de bet. van: in een ander land vertoevend (van *al*, *ali*, of *el*, go.

alja, lat. *alius*, = anders, ook over in *elders*, en *land*, doorumlaut *lend*), kwam die van verbannen, zeer ongelukkig. rampzalig, erg. De *a* in de eerste lettergreep vindt men in ouder Hollandsch nog meermalen: Houwaert, *Vier Wierste* 172: „Gheen allenden noch tyrannien”; v. Ghis-tale, *Ovid. Sendtbr.* 143 b: „Hij wert beroyt, dies hy nu met alinde Moet zitten roeyen.”

Emmes, prettig, echt, leuk, het hebr. *èmès* = goed, echt prettig. heusch, zooals 't behoort. Gebruikt als uitroep \pm = lekker; Brusse, *Boeffje* 105: „Kon meheer 't emmes meteen deris hoore”; ook als b.n.w.: *emmesse laarzen*.

Enter (vroeger *ewinter*), *twinter*, koeien van een en twee winters oud, samengetrokken uit *een-winter* en *twee-winter*.

Erbarmen, zie bij **Ontfermen**.

Etgroen en etmaal; beide gevormd met een voorvoegsel *ed*, als onverbuigbaar woord *et* geschreven. dat in het oud-germ. veel voorkomt met de bet. *terug, weder*; de oorsprong verder is onbekend. Het eerste woord beteekent het groen, dat na het maaien weder opkomt, *etgras*; het tweede een tijdruimte van 2×12 uur, eig. de weder terugkeerende tijd (want *maal*, go. *mel* = tijd, geschikte tijd en dan etenstijd).

F

Faam, roem, vermaardheid, bekendheid; mnl. *fame*, door ofr. *fame* van lat. *fama*, en dit van een ww. *fare* = spreken, dat wij terugvinden in het fra. *enfant* met ontken-nend *en (in)*, dus een nog niet sprekend wezen; spa. *infante* (prins, evenals ons *kind* vroeger de bet. van „vor-stenkind, prins” had).

Falie, voor *voile* (fra.) lat. *velum*, zeil, eig. lap. Voor de ver-scherping zie ook bij *Feil*. In de uitdrukking *temand op zijn falie geven* heeft men het gewone geval, dat men het klee-dingstuk noemt voor 't lichaam er onder, verg. *op zijn baadje, op zijn tabberd, op zijn wammes geven, komen*.

Faliekant uitkomen, een uitdrukking overeenkomstig gevormd

als vierkant neerkomen, pal staan, platzak thuiskomen; faliekant = met een of meer mislukte zijden of kanten of op den verkeerden kant, eig. ongelijke kant van mnl. *faelge* = gebrek, schaarschte, mislukking enz. Kil. geeft op: „Faliekant. *Angulus non aequalis, non quadratus ant rectus.*”

Fazant, mnl. *fasaen, fisaen, fassaen*, door het Fransch of Duitsch uit het lat. *phasianus*, vogel van de rivier Phasis in Georgië. De *t* is er eerst later achtergekomen, zie bij *Fielt*; of naast den Franschen vorm met *t* (die ook bestaat) ontstaan.

Fatsoen, vorm. manier; ook het geheel van vormen, manieren, waarnaar men zich in de samenleving over 't algemeen richt; ook de eigenschap van zich daarnaar te richten; uit fr. *façon*, het lat. *factio*, acc. *factionem*, van het ww. *facere*, maken, doen, fra. *faire*.

Feil, fout, verbaalstam van *feilen*, uit fra. *faillir*, mlat. *fallire*, klass. lat. *fallere*. Dit woord staat dus in verband met *falen*, mnl. *falen, faeljen*, dat eveneens uit hetzelfde Fransche woord komt.

Feil, dweil, met verscherping der begin *v* uit *vegel*, van *vegen*, als *dweil* uit *dwegel* van *dwegen* (*dwaen*); die verscherping vindt men o.a. ook in *falie*, fra. *voile*, lat. *velum*; barg. *feem* (hand) naast *veem*, poot (= vadem? zie Teirlinck. *Barg.*); *fietel* naast *vedel*; *fijt*, bij Kil. *vijt* (zie op *Fijt*); *fiol* naast *viool*; *fleemen* naast *vleien*; *floers*, fra. *velours*, lat. *villosus*, haarachtig; *flonkeren* naast *vlonkeren*; *fluks* naast *vlug*; *fluweel*, ofra. *velvel*, lat. *villutus*; *fooi*, fra. *voie*, lat. *via*.

Fielt, mnl. *fiel*. Hoewel er uit fonetisch oogpunt veel valt te zeggen voor een verklaring uit het eng. *filth* (vuiligheid) en dus als hetzelfde als het bij Hooft (*Warenar* vs. 7) voorkomend *vilt* = gierigaard, is er toch grooter waarschijnlijkheid, dat de verklaring uit het fra. *vil* (laag) de ware is. De vorm *fiel* komt vroeger ook voor, terwijl een *t*, vooral achter een liquida of spirant bij het volk zeer

gewoon is (*erkert, karaft, ventielt, wascht* enz.) en regel is geworden bij verschillende woorden (*faisant, grift, placht, rijst, sedert, te zijnenl*, zie verder *Te Winkel, Gramm. Fig.*, 84 vlgg.) Wat de verscherping van *v* tot *f* betreft, deze komt ook meermalen voor, zie bij *Feil*.

Fijt, zweer aan den vingertop; bij Kil. *vijt* en *vijch*, mhd. *fich*, uit lat. *ficus* = vijg, zweer gelijk een vijg; verg. een *aarbei* voor een klein rood gezwel aan 't gelaat. In 't luikerwaalsch heet het *poirfi* = *pourrie figue* (Vercoullie). De verandering van slotgutturaal in dentaal komt meer voor in vreemde woorden in 't fra.: *abricot* = *abricoque*, de steden op *bord* = die op *borg, haubert* = halsberg. Van slotdentaal in gutturaal vindt men in onze taal b.v. in *scheurbuik* (z. d. w.) = fra. *scorbut*. Den vorm *fijck* vindt men o.a. v. Beverwijck, *Heelk.* 81 a naast *fijt* (ook 81 a) en *vijt* (81 b).

Fiool, mnl. *fiolen*, glazen flesch of vat, uit fra. *fiolen*. *Fiolen laten zorgen*, meestal gespeld *violen laten zorgen*; volgens Vercoullie dit zelfde woord, en de bet. verklaard door de opvatting, dat de drinkebroers na hun gelagen niet afrekenden, maar dit aan de leege flesschen overlieten (mnl. *fyolen laten sorgen*. *Viool*, ook als *fiool* uitgesproken, muziekinstr., is een geheel ander woord, zie ald.

Flikje, chocolaadje, naar den fabrikant Casper Flick, evenals de hopjes naar den Baron Hop, zie ald.

Foelie zie **Kamperfoelie**.

Fok. De *fok* erbij opzetten. Deze uitdrukking beteekent in de zeemanstaal: een der stormzeilen opzetten. In *Pilaar-Mossel, Het Tuig* 337, leest men: „De stormzeilen worden alleen . . . bijgezet, als het zoo hard gaat waaijen dat men vreest weldra geene andere dan genoemde zeilen te kunnen voeren. Tegenwoordig gebruikt men meestal als stormzeilen alleen een stormfok en een stormbezaan.” Wanneer iemand niet goed zien kan, zegt hij: ik zal er de *fok* bij op moeten zetten, d. w. z. kunstmiddelen te baat nemen, waarbij het „opzetten” van een bril aanleiding kan geweest zijn tot deze beeldspraak. Nu beschouwt men *fok* als benaming voor een lorgnet. Het woord *fok* = zeil is waar-

schijnlijk verwant met een on. ww., dat beteekent: door den wind voortgedreven worden.

Folteren, niet in het mnl.; eerst later ontleend aan het hgd. *folteren*, dat afgeleid is van mlat. *pulletrus* = veulen, evenals *equuleus* (van *equus* = paard) gebruikt voor folterbank om den vorm. Bij ons bestond ook het woord *paard* voor de pijnbank, terwijl fra. *chenalet*, en dial. ook ons woord *paard* werden gebruikt voor: schraag. *Paard* ook steuninrichting, bok; soms met 2 pooten, soms met 4, waarom de naam. Ook *ezel* en *bok* worden als naam voor werktuigen gebruikt.

Fooi, drinkgeld, mnl. *fooi*, *fooie*, eng. *foy*. Eigenlijk is het afscheidsmaal, afscheidsdronk, en dan het geld om dat te vervangen: Kil. geeft: „*Voye, foye, letste. Vinum profectitium, symposion viae causa. Gal. voye, iter signicat*”, d. i. wijn bij 't vertrek, of maaltijd om het afreizen; in 't fra. beteekent *voye* weg. En dit is inderdaad wel de beteekenis, hoewel Franck aan *foi* = lat. *fides* dacht, en voor den overgang van bet. wees op mlat. *fides*, *fidantia* = opbrengst, schatting. Nu, fooien zijn wel eens een schatting, maar de verklaring uit *voye* is waarschijnlijker, en men leest bij v. Alkemade over de *Displegtigheden* (1, 289) reeds die verklaring. Ook Vercoullie neemt dit aan, en v. Wijk eveneens; deze wijst ook op de bet. *feestje*, die in Zuid-Ned. het woord *fooie* nog heeft. Voor de verscherping van *v* tot *f*, zie op *Feil* en *Fielt*.

G

Gaanderij, **galerij**, vroeger ook *gaalderij*. Dit woord is uit fra. *galerie* overgenomen als *galerij* en daarna vervormd; bij den vorm *gaanderij* is waarschijnlijk de volksetymologie aan 't werk geweest, hoewel een nieuw gevormd woord van gaan naar analogie van *eterij*, *gieterij*, *smederij* niet ondenkbaar zou zijn. Het woord zou volgens Dietz, *Wtb.* 1, 199 de volg. geschiedenis hebben. Het grie. *galè*, een soort galerij zou een mlat. *galea* hebben gegeven, dat ons *galei* werd (overgang van *galerij* tot lang soort schip is niet vreemd, verg. ons: schip van een kerk, tegenover de zij-

beuken): uit van *galea* afgeleid *galera*, dat fra. *galère* gaf, zou weder *galeria* zijn voortgekomen. Tegen dezen, zeker niet onromantischen hoewel mogelijken gang van zaken, zou men kunnen aanvoeren het door Littré (l. 1821 a) genoemde ofra. *galilée*, uit mlat. *galilaea*, (een bijvorm, en misschien ouder) van *galeria*, en dat kerkportaal beteekent.

Gannef, dief, bedrieger, schurk, van hebr. *ganof*, vrouwel. *gannefte*. *Gannefie*, schooiertje, misdadig jongetje; ook als iefkozend woord: *mijn gannefie*, vgl. *diefje*, *deugnetje* en dergelijke. Cremer, *Hanna* 214: „Die jongen, 't is een rechte gannef! Een leep gannefie.”

Gedrocht, mnl. *gedrochte*, *gedrocht*, vroeger bedrieglijke verschijning, nu afzichtelijk wezen, wanschapen dier of mensch. 't Is een afleiding met *ge-* en *-te* van het ww. *driegen*, nu *bedriegen*. Niet met dit woord te verwarren is een nu verouderd *gedrocht*, een afleiding van een germ. *drocht*, volk, waarvan het mnl. *drochtijn*, heer.

Geer, zie bij *Avegaar*.

Gein (ook *Gijn*), grap, aardigheid, plezier: *geintjes maken*; *gein hebben*, van hebr. *gein*, gunst, bevalligheid, aardigheid, geestigheid. Hiervan een ww. *gijnen*. Goudsmit, in *Zelfkeur*: „Hij streek met z'n vuile kolenhand over haar mageren neus en probeerde te lachen: „En dat is vrouwlief?” moeilijk gijnde-die”, 1, 313; „Zij (*kolendragers*) hadden zonder een woord, zelfs zonder gijntjes voortgesjokt”, 1, 312; „Maak geen gijntjes, maak wel gijntjes, hihi”, 1, 313; „Al is het maar uit gijn”, 1, 322.

Gekscheren, den gek scheren, ontleend aan een oude gewoonte om krankzinnigen het hoofd te scheren. Eerst zeide men zonder persoon erbij: *den gek scheren*, Langendijk 2, 78: „Ei scheer den gek niet meer”; daarna, waarschijnlijk naar analogie van *spotten*: *d. g. sch. met iemand* (vgl. *den draak st. m. i.*), en ook *d. g. steken m. i.*, misschien in verband met de uitdrukking met draak, of in verband met uitdrukkingen als: iemand van den steen snijden, waarbij men aan een te verwijderen abces of derg. dacht. In

iemand voor den gek houden slaat gek op het voorw. In: *de gek komt uit de mouw, den gek in de mouw houden*, is gek = de gekstaf, d. i. het stafje met aan 't eind een zotskapje. Naast deze uitdrukkingen komt nog voor *gekken* met iem. of iets, eig. als een gek doen, gekheid maken. Vroeger zei men ook: den gek maken, waarbij *maken* de gewone uitdrukking was voor spelen van een rol; zoo zeide men: *een goeden koning maken* = goed als koning spelen.

Generen, *zich* = zich onderhouden, voeden, leven van; mnl. *generen* en *genaren*, redden, behouden, voeden; got. *genasjan*, gezond maken, redden. Zonder het voorvoegsel vinden we den stam terug in *nering*, het hgd. *Nahrung* (= voedsel). Het werkw. is een causatief van *genezen* (zie ald.). Het werd ook wel *geneeren* gespeld; niet te verwarren met *gêneeren*. Een woordspel vindt men in de uitdrukking: „die zich gêneert, is niet waard, dat hij gegeneerd (onderhouden, in 't leven gehouden) wordt”. Ho oft, *Ned. Hist.* 1134: „Dat hunner veel zich van armoê, met loopen en stroopen geneert hadden.”

Genet, licht paard, vooral strijdros, later ook wel voor licht damespaard gebruikt; uit fra. *genet*, it. *ginetto*, spa. *gínete* = licht cavaleriepaard, uit lat. *ginnus*, muilezel.

Genezen; mnl. evenzoo *genezen*; gezond, behouden, gered worden, ook bevallen; go. *ganisan*. Grondbet. van den stam is: samenkomen, zich vereenigen met, zoodat *heel worden* de oudste bet. is (verg. *heelmeeester, een wond heelen*, enz.). Tegenwoordig heeft dit ww. ook de causatieve bet. gezond maken, die eigenl. toekwam aan *generen*, dat als wederk. ww. alleen in de gewijzigde bet. van zich onderhouden is blijven voortleven.

Geraamte, in 't algemeen = het raamwerk ergens van, het latwerk, het vaste gedeelte, b.v. het geraamte van een tent, van een huis (b.v. na een brand); zoo ook fig. van het beendergestel van een mensch.

Gesjochten, — jongens; arm, in 't ongeluk geraakt, geruïneerd;

van 't Joodsch *geshogten*, geslacht, gedood, dan geruïneerd, in desolaten toestand geraakt, van *shegten*, ritueel slachten, hebr. *sjahat*. Ook spottend in zwakker zin: „Nu, dat kunnen wij wel doen, we zijn toch gesjochten jongens onder elkaar”. „Ik ben gesjochten” = 't is mis met me, 't is me niet gelukt.

Gevaarte, mnl. *gevaerde*, *gevaerte*, *gevaert*, afleiding van varen met collectieve bet.; in 't mnl. en nu nog in Z.-Ned. = te zamen reizende personen, reisgezelschap, gevolg, stoet; uit de bet. *varen* = te werk gaan kwam in 't Z.-Ned. die van: drukte, gedoente, en ook van gereedschap, werktuig, met bijbeteekening van groot, zonderling; in N.-Ned. benaming van al wat buitewoon groote afmetingen heeft, niet alleen voortbrengselen door menschenhanden gemaakt, maar ook van voorwerpen in de natuur als rotsen, bergen enz. Vgl. *wolkgevaarte*.

Gewikst, *gewiekst*, glad, slim; verl. deelw. van een ww. *wiksen*, ontleend aan 't hgd. *wichsen*, met was inwrijven, poetsen, ook overdr. = aflossen. In dial. ook verschillende beteekenissen, die alle aangeven een uitmunten in iets, ook lichamenlijk sterk zijn, en ook ongunstig = slim, sluw. Men zou kunnen denken aan een begripsovergang als in *geslepen*, *beschaafd*; 't is ook mogelijk, dat uit de bet. afgerost die kwam van: door alles heen, waartoe zou kunnen dienen als voorbeeld *gestreeld*, dial. = *gewikst*, terwijl streelen bij Kil. = aflossen. Men zou dan ook *doortrapt* kunnen bijbrengen, nu = door en door gemeen, bij Vondel = slim (Gijssbrecht vs. 843). De uitspraak *gewiekst* zou doen denken aan een nieuw overnemen uit het Duitsch, of althans aan invloed van het Duitsch op den Holl. vorm.

Gladakker, gemeen persoon; uit het maleisch *gladag*, verkort uit *djaran gladag* = lastpaard, dan slecht paard. De gelijkheid van klank met *glad* heeft wellicht de bijbeteekening van sluwheid, doortraptheid aan 't woord gegeven.

Glosse, vroeger ook, in 't mnl. zelfs uitsluitend: *glose*, verklaring, uitlegging; van 't lat. *glossa*, grie. *gloossa*, woord, voor: het woord, dat verklaard moest worden, dan de

verklaring zelf, 't zij tusschen de regels of op den kant; dan in 't algemeen. „Een handschrift, een tekst met glossen”. Roemer Visscher (*Voorrede*): „Dit werck (de *Sinnepoppen*) had ick doen conterfeyten of malen in seeckere papieren bladen, doch zonder eenige uytlegginge oft glosse”. Vandaar *glossarium*, lijst van woorden met de verklaring. Later kreeg het ook de bet. van *los praatje*, en werd de uitdrukking (*zijn*) *glossen ergens op maken*) = (*zijn*) spottende aanmerkingen, grappen ergens op maken.

Gokken, spelen, met centen spelen, speculeeren; van hebr. *tsegoken*, lachen, schertsen, speculeeren. Brusse, *Boeffe* 141: „Den trein, waar handelsreizigers . . . met beduimelde kaarten om centen gokken”.

Goochem, slim, hebr. *gochom*, wijs, verstandig, geleerd. Daarvan: een *goochemerd*, slimmerd, in het barg. ook = rechter van instructie. Brusse, *Boeffe* 75: „Ouwe gochemert!”

Grant (Zijn) halen, voldoening krijgen, zijn wraaklust koelen, van mlat. *grantum*, uit lat. *credentia*, langs de vormen *creantia*, *creantum*, *craantum*, *crantum* (zie *N. Wdb.* op *Granje*). Door volksetymologie wel vervormd tot *zijn gram* (toorn) *halen*. Bij Bredero vindt men den vorm *granje* = ruime keuze: „Ick gheefje schier de granje Komt koopt nu Krenten, Mangelen enz.” (2, 41). Heinsius, *Verm. Avonturier* 1, 303: „Syn Bestevaer (heeft) nog drie pot-huisen . . . , so dat ik . . . mijn grand wel van hem sou gekregen hebben”
In Z.-Ned. komt *gerant*, *garant* nog voor = voldoende hoeveelheid.

Grasduinen, meestal: in iets. Zijn hart ophalen aan iets, naar hartelust iets doen, ergens van genieten. In *iets grasduinen*, in *iets gaan grasduinen*, is door niet meer begrijpen ontstaan uit de uitdrukking: *in grasduinen gaan*, waarbij *grasduinen* genomen wordt voor een welige plaats om te weiden voor het vee, of als plaats van verlustiging voor wandelaars. Kil.: „Gras-duynen. *Colles sive aggeres graminosi*”. Bredero 1, 229: „Heer hoe gaen mijn ooghen, in grasduynen graasent, weyen”. De Decker 1, 110: „Als gy myn' goude munt met volle vuisten vat . . . Dan zyt gy in uw'

schick, dan gaet gy in grasduinen." Marnix, in *Byenkorf* 43 a zegt: „haer (= zich) . . . verlusten in de beemden en grasduynen enz.", in overdracht. zin. Daar men dit niet meer begreep en er dikwijls een bepaling ook met *in* bijkwam (Fokke Simonsz, *Verz. W.* 7, 25: „Kijk, daarin zullen we bij leven en gezondheid, reis regt in grasduinen gaan), werd *in* bij *grasduinen* weggelaten; en ging men *grasduinen* als een werkw. beschouwen. Op derg. wijze gebruikt men ook *grazemeien*, dat echter op andere wijze ontstaan zal zijn nl. uit *grazen* en *meien* (vgl. *zich vermeien*), evenals *spelemeien* (vgl. ook *spelevaren*, *hassébassen*, *harrewarren* enz.).

Gruwel, dunne gort met bessensap, of op andere wijze bereid, uit het ofra. *gruel*, nfra. *gruau*. Langs een omweg komt het uit ons woord grutten of gort; dit werd nml. in 't lat. overgenomen als *grutum*, waarvan later een verkleinwoord werd gevormd *grutellum*, dat in 't ofra. werd *gruel*. Ook noemt men deze spijs *watergruwel*.

H

Haberdoedas, een klap, waarschijnlijk uit *habe du das* (= dat is voor jou) verbasterd. Verg. b.v. een uitdrukking voor klap: *watjekal*, *watjekau* of door metathesis *katjewau* (wat je praat, misschien = wat klets je?); bij Langendijk: *watjekal* voor kletspraat; verder *kauwijze* = drek (zie d. w.); *stabytje* ≐ stok, knuppel (v. d. Venne); *Lijsje waar is Jan* = manziek meisje (Bredero) enz. 't *N. Wdb.* vermoedt den oorsprong in een gezegde van een „mof" in een klucht. Ook komt voor: *haberdas* = *hab' er das* in gelijke bet. Tuinman, *Spreekw.* 1, 192. Er komen nog andere verbasteringen voor, in 't barg. *appeldoedas*, en bij Brusse, *Boeffje* 161: *labberdoedus*, ook wel barg. en waarschijnlijk onder invloed van *lap*, ook = klap.

Hachje (Het) kwijt zijn, er bij inschieten. *Hachje* betekent hier leven, bij overdracht; eigenl. een stuk, in den zin van lekker brokje, prooi; de oorspr. bet. is toch: afgesneden stuk, vooral van eetwaren, b.v. bij Langendijk (II, 267): „*een hachje ham*". Uit de beeldspraak van een beest, dat een stuk vleesch verliest, kon de latere bet. komen.

Hachje komt van *hachtje* voor *haftje* (vgl. *gracht*, *hechten*, *kocht*), van een ww. dat verwant is met *heffen*, dat vroeger ook *houwen*, *slaan* beteekende. Niet te verwarren met het woord in de volgende uitdrukking:

Hachje ('t Is een), waar het van onbekende oorsprong is, en de volgende beteekenissen heeft: jonge persoon, moedige, ondeugende knaap, waaghals. belhamel, moedige kerel. Dat het woord uit de bovenst. uitdrukking invloed heeft uitgeoefend op de bet. (*stuk vleesch*) is waarschijnlijk. Hgd. *Hache*, *Hach*, *Hacht*.

Hakkenei, fr. *haquenée*, telganger, paard dat den telgang gaat, d. w. z. de beide rechtsche en linksche pooten tegelijk vooruitbrengt, wat een zachtere gang is, waardoor het bij voorkeur het rijdier voor vrouwen en geestelijken was. De afkomst van het in de meeste W.-Eur. talen voorkomende woord is onzeker: men denkt aan Germ. oorsprong.

Halblanksheer, heer van den kouden grond, eig. heer van een halven blank (muntwaarde van drie duiten of $1\frac{7}{8}$ cent, v. *Lennepe*, *Kl. Zevenst.* 5. 53: „Een loziment voor reizende kramers en halblanksheeren”. Waarschijnlijk gevormd naar *Halblanksgeszel* of *-knecht* = een gezel, knecht, die maar een halve blank waard is, of verdienen kan, een lor van een werkman. Zoo ook *-juffrouw*, *-madam*. *Wolff* en *Deken*, *W. Leevend* 6, 187: „Nou, die (t. w. *zekere groote lui*) zijn beter als die halblank Madamen”.

Halsberg, benaming voor dat deel van de wapenrusting in de middeleeuwen, dat hals en bovenlijf beschermde (bergde), zooals men ook in 't mnl. *armberg* kende.

Handhaven, ook wel *handhavenen* (zie ook op *Havenen* en vgl. *lijkenen* naast *lijken*); mnl. *hanthaven*, *hantaven*. In oudere taal en ook in Z.-Ned. nog in den zin van aanvatten, vasthouden, de hand reiken. Nu nog alleen in de overdracht. bet. = helpen, zorgen voor, ongeschonden bewaren, bevestigen, bestendigen; wederkeerend = zich staande houden, niet wijken, zich doen erkennen, in 't bezit blijven van. De afkomst gaat waarschijnlijk terug op het oude

zelfst. nw. *handhave* = handvat, maar het fransche *main-tenir* heeft op de verschillende beteekenissen zeker invloed gehad.

Haneveer, ('t Is een haneveer!), voorvechter, een die zich als zeer dapper voordoet, ook wel pronker; van een vrouw: bazig. Haneveer gold vroeger, b.v. op de muts gedragen, als teeken van overwinning of strijd lust.

Hangmat, vroeger ook *hangmak*, door bijgedachte aan *hangen* vervormd uit fra. *hamac*, eng. *hammock*, dat aan het Spaansch *hamaca* ontleend is, in 1555 in 't engelsch omschreven als „*hangynge beddes*” (*N. Wdb.*)

Hansop, *hanssop*, eigenlijk hetzelfde als *hansworst*, nml. uit *hans* en *sop* of *soep*, evenals in 't fra. *jean potage*, hgd. *Hanswurst*. Om het wijde gewaad, dat de hansworst soms droeg (men denke aan het tegenwoordige clowncostuum uit één stuk) kreeg het nachtgewaad uit één stuk voor kinderen dien naam, zooals omgekeerd de naam *paljas* voor den persoon ontleend werd aan het kleedingstuk (zie ald.). Eigenaardig is de uitspraak *hanssjop*; een derg. verwisseling van *s* en *sj* vinden we ook in *souwen* — *sjouwen*, *sorren* — *sjorren*. Zoo hoorde ik een Z.-Holl.-eilander zeggen *pasjop!* voor *pas op!* Zoo hoort men ook bij 't volk *sjent* en *sjerre* voor *cent* en *serre*.

Hanzen (Groote), groote heeren, adellijke personen, „oomes”, fr. *gros bonnets*. Hans is hier de gewone mansnaam Johannes, Jan, in de toen meer gewone verkorting. Ook alleen Hans in dien zin, zooals we nu spreken van „een Jan” = een baas. Bredero b.v. zegt: „iemand een treck spelen, die hans hiet” (*Moortje* 63). Zoo zegt men ook Hansworst (naar 't Duitsch), Hanssop (= Hans Soep = Hansworst), Hans Tippeltip (= een luis), domme Hans, pochhans, praalhans. De uitdrukking is algemeen geweest blijkens de eigennamen *Groterjohn*, *Grossjohan*. *Grosjean* enz. Tegenstelling vindt men bij Sprankhuisen, *Geestel. Bataille* 15: „Groot-hans, Kleyn-hans, elck een is uyt op zyn bejaagh.”

Harnas (In 't — jagen), tot vijand maken, tot tegenstand

prikkelen, in onaangename stemming brengen, eigenlijk iemand de wapens doen opvatten, zich doen steken in de wapenrusting voor een gevecht. Een weinig anders luidt de uitdrukking in de volgende plaats, *Daghregister v. Batavia*: „Waerover in 't eerst wel eenige morringh souden maecken, maer nochtans jegens de Comp.ïe geén harnas aendoen.”

Haver tot gort (Van —). Vroeger van *aver tot aver*, eigenlijk van *nakomeling tot nakomeling, van geslacht tot geslacht, van a tot z, door en door*. Toen dit niet meer begrepen werd, maakte men ervan: *van haver tot haver*, en toen *van haver tot gort*. *Aver* is een stamverwant van *af*, drukt een verwijdering uit, een later komen, en dus nakomeling; in oudere germ. talen vindt men het woord ook. V. Mander, *Leven d. Schilders* 184 c: „Die van zyn Vader en Moeders zijde is van haver t'haver (so men seght) uyt de Const ghesproten.” In 't nml. heeft men nog een ww. *averen*, van dit *aver* gevormd met bet.: achteruitbrengen, bederven. In België kent men nog de uitdrukking *Van avers t'avers, van avels t'avel*s = van de gemeene hoop (*Loquela* 8, 15).

Haverklap (Om een —), telkens, eig. om een kleinigheid, voor de minste kleinigheid. Vroeger zei men ook: *om een haverkaf, om een haverstroo*. De bet. van klap is hier niet zeker; 't kan hetzelfde zijn als kaf of stroo, nml. het klopsel, de afval v. d. haver; zou ook kunnen zijn hetzelfde woord; dat men in 't nnd. heeft *klapp, klape* = handvol, bosje, wisch.

Havezat(h)e, gewestelijk voor *Hovezat(h)e*, van *hof* en *zate* (= woonplaats, vgl. nederzetting, en nu nog: zitten = wonen, b.v. in ergens lief zitten, eenzaam zitten enz.); benaming voor een ridderhofstede. Racer, *Overijs. Gedenkst.* 2, 131: „Door Hovezaat... verstaa ik ook het gene onder den naam van een Recht Setelguedt voorkomt..., te weeten eene Hofstede, die te gelijk een Castrum of Kasteel was.”

Hazenwind, nml. *hasen-, hase-, haeswint*, windhond, hond, geschikt om ermede op hazen te jagen. *Wind* = hond, lat. *canis*. grie. *kuoon*, gen. *kunos*; verg. *wanneer* en *hoeneer*,

hgd. *wie* en nl. *hoe*, *welke* en *hoe(l)ke*; de oorspr. *hw* verloor de *h*, of de *w* werd gevocaliseerd, en de *h* bleef. Windhond is dus tautologie. Hazenwindhond is samenstelling van dit *windhond* en *haas*. Merula, *Wildernissen* 2, 68: „Van een Windt uyt dit Quartier ende een goede Hase-Winde maghmen telen goede Winden, om Wolven te jagen”.

Heemraad, mnl. *heem-*, *heim-*, *hiemraet*; ook *-rader*; thans college van raadslieden uit de bewoners van een polder, dat den dijkgraaf bijstaat, of een lid van dit college; vroeger algemeener: college van raadslieden uit de dorpelingen tot bijstand van den vertegenwoordiger van den landheer, in dorps- en ook dijkaangelegenheden. *Heem* is hier in de verouderde bet. van dorp, plattelandsgemeente, die het, naast die van woning, had.

Heiligmaker, ook *hijlikmaker*; 1e huwelijksmakelaar; 2e benaming van een soort gebak (platte stukken honigkoek met pitten, snippers en succade er op), welke nu nog in 't voorjaar verkocht wordt, en vroeger in den bruidstijd gebruikt werd. *Hijlik* is een bijvorm van *huwelijk* (zie o. d. w.); de vorm *heiligmaker* is ontstaan door volksetymologie. Ook in 't fra. kent men *gâteau d'entremetteur*. Niet onmogelijk is, dat deze koek vroeger bij voorkeur gebruikt werd als huwelijksbelofte; immers vroeger was het geven van een koek even bindend als een trouwbelofte (zie hierover o. a. De Roever, *Van Vrijen en Trouwen* 115). Zoo leest men in v. Breugel, *Cluchten* 1, 12: „Achter de Cramen in een hoeck Daer was tversoec, tot het sterven saem te leven Doen ick op trou u een peperkoeck ginc geven En smulden die even, eer wij scheidten van een.”

Heinde en ver, dichtbij en veraf; *heinde*, mnl. *gheheinde*, *ghehende*, uit het bijw. *gahandi* voor: bij de hand, nabij. De *e* is doorumlaut ontstaan uit de *a* (vóór *i*), en de *ei* uit *e* voor *n* + medeklinker, als in *deinzen*, *einde*, *peinzen*, *veister* (uit *veinster*) in 't vla.

Heitje, in de zg. dieventaal en de volkstaal = kwartje, of vijfstuiverstuk; het is het hebr. woord *hei*, de naam voor

onze letter *h*, en als cijfer = 5 (nml. de 5e letter van het a b c). 't Is dus hetzelfde als ons *vijfje*. *Gouden hei* in 't Joodsch = vijfguldenstuk. Een goud vijfje is bij ons evenzeer als goud tientje nog in gebruik.

Hellebaard, soort speer, bestaande uit een bijl aan den achterkant puntig uitlopend en van boven voorzien van een speerpunt, gestoken op een langen stok; mnl. *hellebaerde*, *hellebaert*, bij Kil. *helmbarde*, en ook in 't mhd. *helmbarte* naast *hellenbarte*, in 't mnl. ook *helmaex* en *bar-daex* (*aex* = ons *akst*, hgd. *Axte* = bijl). Samengesteld uit *helm* en *bard* = bijl. De mogelijkheid, dat er in *helm* iets anders schuilt dan de hoofdbedekking (vgl. *helmstok*; zie *N. Wdb.*) is niet uitgesloten. In de 17e en 18e eeuw was in ons leger dit wapen in 't bijzonder het waardigheidsteeken van den onderofficier. Het was ook bij voorkeur het wapen van lijfwachten, vandaar dat de *Suisse* (eig. Zwitser, Zwitsersche lijfwacht) in de katholieke kerken, ook nog de hellebaard voert. De soldaten of lijfwachten, hiermede gewapend, werden *hellebaardiers* genoemd.

Helm (Met den — geboren zijn), eig. met een der geboortevliesen om het hoofd ter wereld komen, overdr. een gelukskind zijn, vroeger bepaaldelijk: de gaaf hebben om spoken, en de toekomst, vooral ongelukken, te zien. Aan dat vlies, en het feit, daarmede geboren te worden, werd een bijgeloofige waarde gehecht. Zie hierover v. Andel, *Volks-geneesk.* 117, en Dickens, *David Copperfield* 1 vlg.; Wolf en Deken, *S. Burgerhart* 317: „Zy is, zegt zy, „met een Helm geboren, en kan kwaad zien““; Bergmann, *Nov.* 121; „Zijn brood gewonnen hebben, als men opstaat... gij zijt waarlijk met eenen helm geboren!“

Heugel, mnl. *hogel*, een gereedschap om een pot of ketel in de schouw naar verkiezing hooger of lager boven het vuur te hangen; 't zij een ketting, 't zij een staaf met gaten, 't zij een dubbele staaf, waarvan een gedeelte met ring verschuifbaar is langs het vaste, getande gedeelte. In de werktuigkunde een getande staaf, waar een rondsel op werkt. *Heugel* of *hogel* komen van *hoogen*, met of zonder umlaut zooals *hengel* en *hangel* van hangen.

Hoefslag, mnl. *slach van eenre hoeve, hoefslach*, uit *hoeve* en *slag*, in den zin van deel, aandeel (vgl. aanslag, omslag, bij belastingen); oorspronkelijk het aandeel in het onderhoud van een dijk of weg, dan ook het gedeelte van een dijk of weg, dat iemand moet onderhouden. Later werd het ook gebruikt voor het deel van een stadsgedeelte, dat iemand was toegewezen om het te herstellen, te verdedigen, ook de plaats, waarheen iemand bij brand, krijgsgevaar enz. zich moest begeven. Dan, nog algemeener: verzamelplaats, en zelfs iemands plaats. Wagenaar, *Amst.* 3, 98 b: „(De kosten) worden, gelijk alle de overige dijkslasten, gedraagen, by hoefslagen over de Landeryen, die onder den dyk gelegen zyn; Bilderdijk 8, 308: „Elk (*der starren*) bewaart Plaats en hoefslagh hem beteekend”; Hooft, *N. Hist.* 814: „Yder spoedt zich gewaapent naa zynen hoefslagh toe.”

Hoogetij, hoogtij; hooge, groote feestdag; hiernaast bestaat nog de samenstelling hoogdag; Vondel spreekt van hoogtij (Gijbr. vs. 664) en hooge feest (vs. 676). Zoo heeft het hoogduitsch voor bruiloft: Hochzeit, dus eigenlijk hooge feestdag. Hoogtij vieren wordt figuurl. gebruikt voor: zeer in zwang zijn, in hooge bloei zijn, op zijn hoogst zijn. Een geheel ander woord is hoogzaal, dat door volksetymologie verbasterd is uit oksaal (zie o. d. w.)

Hommeles, ('t is er —, 't is — tusschen twee personen, — hebben met iemand) = ruzie, in de war, niet in orde. Het is wel afgeleid van den naam van een zeer oud, zeer dikwijls en lang nog herdrukt tooneelstuk: *Homulus*, doch de inhoud daarvan geeft geen steun aan deze afleiding. Het wordt nu wel beschouwd als een genitiefvorm van het ww. *hommelen*, een gonzend geluid maken dat wel verwant zal zijn met het woord *hommel*, mannetjesbij, of bijzondere bijensoort; in dat geval zou het te vergelijken zijn met bromme(n)s, gromme(n)s krijgen. Ook wordt het wel in verband gebracht met de, veelal Bargoensche, termen op es als *bonkes, luikes, sjakes* enz. Huygens 1, 603: „Hoe ist er, hommeles?” Bohn-Beets, *O. Buurt* 61: „Na mevrouws dood is het met mijn juffrouw en haar broer altijd hommeles geweest”.

Voor het ww. *hommelen* zie b.v. Querido, *Jordaan* 239: „Negotie-zorgen die zijn hoofd door-hommelden.”

Hoogzaal, zie **Doksaal**.

Hoos. Er zijn twee gelijkkluidende woorden van verschillende afkomst en bet., terwijl een derde waarschijnlijk hetzelfde woord als een der twee is, doch in overdrachtelijke bet.

1e. *Hoos*, kleedingstuk en wel *kous* of *broek*; eerst *kous* alleen, een paar hozen; dan de kousen met de (korte boven-) *broek* samen en dus misschien = *broekspijpen* (een paar h.) dan voor *broek* in 't alg., hgd. *Hose*; deze bet. kennen wij niet meer; de bet. *kous* is nog 't meest bekend in *slodderhoos* = afzakkende *kous*. *Brusse* gebruikt nog de vroeger algemeener bekende toepassing voor de zeer hooge *lederen laarzen* of *broek* met *laarzen aaneen* van *vischers*, *schelpenvisschers* enz.

2e. *Hoos*, *windhoos*, *waterhoos*, *zandhoos*, meestal zich voortbewegende kolom van *ronddraaiend water*, *zand* en *losse voorwerpen*, door een *wervelwind* opgenomen, wat *vergeleken* zal zijn met een *broekspijp*. Een derg. *beeldspraak* hoorde ik van een kind, die twee zich splitsende paden, „net een *broek* vond.”

3e. *Hoos* = *hoosvat*, een *schepper* om *water* uit een *boot* te *scheppen*, misschien met *wegvalling* van *vat* (vgl. *vergiët* = *vergiëttest*; *slaap* = *slaapkameraad*) van *hoozen* = *water* uit *gieten*, 't zij uit een *boot*, 't zij met een *lange schep* over *bleekgoed*, vroeger en dialect. ook algemeener.

Hopje, benaming van een naar *koffie* smakend soort van *brok* (*babbelaar*), het eerst door de *fabrikanten Van Haaren Nieuwerkerk* te 's *Gravenhage*, sinds 1794 vervaardigd ten gevalle van *Baron Hop*, gezant van de *Oostenrijksche Nederlanden*; meestal *Haagsche hopjes*; vroeger *Bonbons* van *Baron Hop* (*Ned. Wdb.*). *Baron Hop* was in 1773—1794 *Oostenrijksch gezant* in den *Haag*, en woonde boven de *firma*; groot *liefhebber* van *koffie*, bedacht hij de *aroma* ervan in *bonbons* te doen *verwerken*.

Hottentot, volksnaam; *overdracht.* ook wel voor: een *vreemde persoonlijkheid*, *rare stoethaspel*, *barbaar*. De naam is door onze *ontdekkingsreizigers* spottend gegeven aan die volks-

stammen naar de klanken, die men veel in hun taal hoorde: ho, hot, tot, hodutani en hotanidu. De bet. stotteraar of onverstaanbaar sprekende, die het vroeger wel had, schijnt later eerst ontstaan te zijn bij overdracht (b.v. Halma: „Hottentot, *un homme d'un language extrêmement obscure ou désagréable*”); verg. nu ook: 't lijkt wel of hij Hebreeuwsch praat. (Zie *Ts.* 37, 273).

Huik (Den — naar den wind hangen), zijn overtuiging wisselen in verband met de wisselende omstandigheden, huilen met de wolven in het bosch, eig. den mantel naar de windrichting omhangen. De huik was de ronde mantel zonder mouwen, die ook het hoofd bedekte, en de geheele kleding tegen den regen beschermde; hij werd meest door vrouwen gedragen. Westerbaen, 2, 450: „Ghy hinght de huyck nae dat den wind was.”

Hummes (Van der), om iemand bekends aan te duiden, die men niet noemen wil, ook: mijnheer Dinges of Je weet wel. 't Is een afleiding, misschien in navolging van *dinges*, van *hum*, bijvorm van *hem*, of van *hm*, het tusschenwerpsel, en dan = „Van der... hm! verder weet je het wel.” Een ander woord is *hummes*, in: hij is in zijn *hummes*, naast; in zijn *hum*, voor: in zijn *humeur*.

Hybridisch, ongelijksoortige, tegenstrijdige eigenschappen, bestanddeelen hebbende; van *hybride*, *hybrida*, fra. *hybride*, lat. *hybrida* van grie. *hubris*, een dier uit verschillende ouders geboren, dan een bastaard, een variëteit, ook van planten.

I

Indieft. Van het b.n.w. *dieft* (waarover zie bij *Ondieft*) met het versterkende *in*, verg. *infatsoenlijk*, *inhartelijk* enz. Vooral hij Bredero gevonden, ook met de versterking *dubbeld* = zeer naar behooren, zeer fraai; als versterking bij een ander b.n.w. = erg, bijzonder. 1, 28: „Dit's toch te dubbeld indieft. Jy bent te vervaarlyck frey”; 1. 155: „De moye jonge lacht my toe, 't is seper wel indiefte moy.”

Ingeland(e), van *in* en *geland* (land hebbende), voor: land hebbend in, meestal zelfstandig gebruikt, b.v. de ingelanden van een polder = de grondeigenaars binnen een gebied. Ook wel ruimer gebruikt voor: inwoners. Kiesgerechtigde ingelanden, dat zijn de grondbezitters, wier kiesbevoegdheid en aantal stemmen meestal afhangt van de grootte van hun grondbezit (Beekman, *Ned. als Polderland* 131). *Hoofdingelanden*, grootste grondbezitters in een polder, meer in 't bijzonder de vertegenwoordigers der ingelanden, uit hun midden gekozen.

Inkt, mnl. *inc, incl, int*; ook later en nu nog in dial. komen die vormen voor; uit ofra. *enque*, later *encre*, uit grie. *enkauston*.

J

Jajem = jenever, barg., uit hebr. *jain* = wijn. *Jajempie* = borrel.

Janhagel, vroeger *Jan Hagel*, voor: het grauw, het gepeupel, een groep mensen, in ongunstigen zin, vroeger, en in Z.-Ned. nog, ook voor: één man uit het volk, zooals voor het collectief ook: Jan Hagel en zijn maat; hgd. *Janhagel* en *Hans Hagel*. Hoe vaak in allerlei algemeene soortbenamingen het woord Jan gebezigd wordt, kan men in het *Ned. Wdb.* zien, waar de behandeling ervan kolommen vult. Of bij *Hagel* gedacht is aan den basterdvloek *wat hagel* (vgl. *Jan Goddome*), dus een ruwe persoon, of aan hagel, 't zij als hagelsteen, 't zij als schroot (vgl. *grut, snert, knipgeschut*), dus = menigte, is niet uittemaken. *Janhagel* is ook de benaming van een soort gebak, oorspronkelijk platte platen van koekdeeg, gevormd uit tegen elkaar aangebakken kleine droppeltjes deeg!

Jas, benaming van den troefboer in zeker kaartspel, dat zelf naar den hoofdkaart *Jassen* genoemd wordt; waarschijnlijk verkorting van den voornaam Jasper, vroeger zeer algemeen, die a. o. veel in oude tooneelspelen voorkomt als naam voor den knecht. Vgl. den naam Zwarte Piet (hgd. *schwarze Peter*) voor schoppenboer.

Jat, hand, voet. van hebr. *jod* = hand; *krommejatten* = kromme beenen; *jatten*, ww. = stelen (verg. lange vingers hebben); *jatmoos*, handgeld, verg. op *Moos*. Querido, *Jordaan* 358: „Steek je jatte uit je mouw en help je suster”.

Jenever, vroeger ook met *g* gespeld en in Brabant nog wel met de fransche *g* uitgesproken; naam van een gewas (nu meest in de samenstelling *jeneverboom*, -*struik*, lat. *juniperus communis*, *jeneverbes*), dan ook van een gedistilleerden, sterken drank, die geur en smaak dankt aan de *jeneverbessen*; de roode *jenever* is getrokken op zwarte aalbessen, trouwens in Zeeland en Z.-Ned. is *jenever* ook de naam voor de aalbessen, Mnl. *geniver*, *genever*, *jenieuer* enz.; ontleend aan 't fra. *genièvre*, uit lat. *juniperus*. Het volk maakte er wel Jan Ever van, en bij verkorting Jan (kouwe Jan).

Jent, mnl. *gent*, *jent*, schoon bevallig, lief, aardig; ook *jentig*, in de algemeene taal vrijwel verouderd. In volksliedjes en bij de Z.-Ned. komt het nog voor, meestal als archaïsme (Beets, Heye, Dautzenberg, De Geyter enz.). Uit het ofr. *gent*, fra. *gentil*.

Jeu, ju; vleechnat, uit fra. *jus*, lat. *jus*, gen. *juris*; scr. *yusha* = bouillon; daar de stam van dit woord de bet. *vereening*, *binden* en *mengen* gehad heeft, kan het dus een zijn met lat. *jus* = recht. De uitspraak met *eu* zou kunnen ontstaan zijn onder invloed van het woord *jeugd*, vroeger, en in Z.-Ned. nog, ook = de kracht, het pit ergens uit en als zoodanig ook = vleeschnat. Hondius, *Moufe-schans* 505: „De jeught wel afgesoden, Van de Loigne (= nierstuk) van een Calf”; in Corn.-Vervliet, *Antw. Idioticon*: „Gestolde jeugd”. Het woord *verju*, dat vroeger ook in 't nl. voorkwam, is het fra. *verjus* uit *vert jus*, vruchtensap, oorspronkelijk alleen het sap van onrijpe rozijnen. *Koock-boeck*, a°. 1599, bl. 55: „Neemt... Amandelen... met broode .. ende witten Gingber... dit suldy door doen met verjuys, off t' sap van Appelen van Araengien door eenen stromijn (zeef)”.

Joosjesthee, een bepaalde soort van Chineesche thee, die

in den vorm van balletjes gerold in den handel werd gebracht, en wier naam, ook alleen Joosjes, waarschijnlijk ontleend is aan een Chineesch woord, dat parel-thee beduidt.

Joost (Dat mag — weten!) Dat mag de duivel weten! Joost komt nog in vele derg. uitdrukkingen voor, ook in den vorm Joos; de laatste vorm is de oudere en juistere, daar de naam komt van een Chineesche Godheid, of het beeld daarvan; bij ons kreeg het langs de bet. van afgod die van duivel. De *t* kwam er bij, omdat men aan den mansnaam Joost dacht.

Jopenbier, ook *jeupenbier* e. a. spellingen, benaming van een uit N.-Duitschl. komend dik, krachtig bier; men brengt den naam in verband met *joop*, *jeup*, haagappel. *Jopenboom* = haagdoorn of meidoorn, lat. *Crataegus monogyna* en *oxyacantha*. *Jeupjesboom* = vuilboom, lat. *Frangula Alnus*, waarvan de bast als *rhamnisbast*, ook als *jeupjesboombast* (*Cortex rhamni frangulae*), een bekend laxermiddel is.

K

Kaap, voorgebergte, uit fra. *cap*, van het lat. *caput* = hoofd: vgl. ons *havenhoofd*, *zeehoofd*.

Kadin, ook *kedin*, uit 't barg. = goed, in orde, prettig, sjiek; in eig. barg. ook = veilig; volgens Voorzanger-Polak, *Joodsch in Ned.* 168 eig. = volgens recht, uit hebr. *din*, rechterlijke uitspraak, regel, voorschrift. Brusse, *Boeffe* 160: „Een kedin klein schorempie”. Köster Henke, *Boeventaal* 29: „De val is niet kadin = de gelegenheid is niet veilig”; Querido, *Jordaan* 236: „De onverschilligste schooiers uit de Gang... vonden de streek... tegenover den motlap kedin”.

Kaft, band of omslag van een boek, schrift; ook losse omslag om een band heen; in 't mnl. niet aangewezen; van het lat. *coöpertorium*, bedekking, deksel, van *coöperire*. bedekken. De hoofdtoon moet eerst meer naar voren versprongen zijn, vóór het geheele laatste gedeelte kon afslijten. Ver-

schillende tusschenvormen komen voor *koffertorie*, *koffe(r)-tuur*, *koffe(r)torie*, *kaffe(r)tuur*, waarbij het fra. *couvert* en *couverture*, verwante woorden met anderen uitgang, niet zonder invloed zullen gebleven zijn; *couvert* zelf werd in 't holl. overgenomen en heeft bij 't volk behalve *komfert* ook de uitspr. gekregen met toonl. klank, die zelfs dicht nadert tot *kaffert*.

Kakelbont, naar alle waarschijnlijkheid van *kakelen* en *bont*. vgl. schreeuwend van kleur; schilderijen, die rammelen; kleuren, die tegen elkaar vloeken. Wel zegt Vondel 2, 746 *bont gekakeld*, doch dit kan een dichtelijke omschrijving zijn, gevormd naar *bont gespikkeld*, *bont gevlekt*, waarbij dan de eigenlijke beteekenis waarschijnlijk wel vergeten is.

Kalis, kale persoon, armoedzaaier, waarschijnlijk een afleiding van *kaal* met den uitgang *es (is)*, die men in 't barg. meer vindt (*loeris*, *smeeris*, misschien ook in *dreumes*). Vroeger veel in de samenstelling: *kalisbende*; ook komt nog voor *kalisbank* voor bank, waar goedkoope visch verkocht werd.

Kalle(tje), meisje, ook lichte vrouw (volkst.); van 't hebr. *kalok* = schoondochter, bruid, verloofde.

Kamenier, mnl. *cameniere*, *cameriere*. Evenals in *moordenaar* (uit *moorderaar*), *toovenaar* (uit *tooveraar*), is hier ter vermijding der twee *r*'s de eerste *r* in *n* veranderd, zoodat de oudere vorm *kamerier* is, afgeleid van *kamer*, in navolging van het fra. *chambrière* zooals *kassier* van *cassa* naar fr. *caissier*. Van *kamer* kwam ook een afleiding op *aar*, *kameraar* = thesaurier.

Kameraad, makker, nog niet in 't mnl.; het fra. *camarade*, uit spa. *camerada*, eig. het gezelschap van personen, die één kamer (spa. *camara*) bewonen, of er bijeenkomen; daarna een lid daarvan; vgl. *een vroedschap*, voor: een lid van de vroedschap.

Kamperfoelie, Holl. naam van de *Lonicera caprifolium*, uit lat. *caprifolium* (bokken-blad, van *caper* en *folium*). Het woord *folium* gaf het fra. *feuille*, dat, waarschijnlijk nog

in ouderen vorm het mnl. *faelge*, ons *foelie gaf*. *Foelie* is eigenl. foelie van notenmuskaat, fra. *feuille de macis*; in andere bet. is *foelie* = dun blad metaal, b.v. achter het glas van spiegels.

Kanis, rond mandje, met deksel, door visschers gebruikt; waarschijnlijk van een verbasterden vorm van het lat. *canistrum*, rieten korf, grie. *kanastron* van *kanè* = riet.

Dikwijls fig. voor hoofd om den ronden vorm. Brusse. *Boefje* 23: „Omdat zoo'n kale kanes lekker frisch is”; Querido, *Jordaan* 161: „Stijn krabde zich op zijn kanes.” In N.-Holl. zegt men: zijn kanis kraakt, als iemand oprispingen heeft of als een kind kraait (Bouman, *Volkst. in N.-H.*), waarbij dan bepaald aan het hoofd, of in 't algemeen aan het lichaam kan gedacht worden. In samenstelling: *smeerkanis*, scheldwoord = zeerhoofd, kletskep.

Kanon, uit fra. *canon*, it. *cannone*, loop van een geweer, stuk geschut enz., een in 't ital. gewone vergrootende vorm op *one* van 't lat. *canna* = riet.

Kant, kant en klaar zijn; een ree en kant wijf. Dit woord komt meest predicatief voor, en is waarschijnlijk ontstaan uit het znw. *kant* (= rand, zijde) in verborgen nmval met een voorz. ervoor, dat weggevallen is (b.v. *te*) (verg. *braak liggen* = *te* br. l.; *pal staan* en *stellen* = *te* p. st.; *stipt iets nakomen* = *te* st. i. n. of tot op een stip nauwkeurig, enz. Het zou dus beteekenen, zóó dat het met een scherp kant, kantig is; Rousseau, *Aran en Titus* 3: „Gy... hebt dit werk heel kant gekuipt”; Bernagie, *Debauchant* 42: „Ik bid je zie eens hoe kant dat die muren staan.” Nu nog zegt men: *kant schaven*, waar de oorspr. bet. nog duidelijk spreekt; evenzoo in de volg. plaats: Mossel, *Manoeuvres* 338: „Verder moet men zorgen dat de zeilen goed kant bijstaan”; Mossel, *Tuig* 382: „Een lijzeil kant zetten.” In *kant en klaar* zijn, zou het uit *aan kant* kunnen ontstaan zijn (verg. *aan kant* maken), in *kant schaven* uit *te kant* (verg. *te lood stellen*). Attributief gebruikt vindt men het bij Wolff, *Econ. Liedjes* 1, 53: „Ben ik dan geen kante vrijer?” *Tooneelsp. Voor Leerzaam Vermaak* 1: „Onze kastelein heeft een kant wijf.” De bet.

van dit woord kant kan men zich uit de andere verklaren als vierkant, stevig, ferm, waarbij dan vergeten werd, dat het eigenl. geen bnw. was. Het bestaan van een eng. *cant*, o. a. = krachtig, frisch, dartel, vroolijk, zou anders kunnen doen denken aan een ontleening.

Kanunnik, eig. persoon, die een *canon* (zie dat woord) of stel van regels volgt, uit het mlat. *canonicus*. Nu = koor-, dom- of stiftsheeren, wereldlijke geestelijken, die deel uitmaken van den raad van den bisschop, of die een probe of prebende bezitten; dit zijn seculiere kanunniken, indien zij afzonderlijk leven; wonen zij te zamen als kloosterlingen, dan zijn het reguliere k. (die naar regels leven); zij zitten in het gestoelte in het hoogkoor (het koor rondom het altaar). Van dit woord komen: *Kanunnikenbank*, meestal fraai bewerkte vaste banken in het hoog- of priesterkoor; en ook het domheerschap.

Kap (Den) op den tuin hangen, het klooster verlaten; kap = de monnikskap; men vindt ook in de oudere literatuur: de wiel (= den sluier), den huik (mantel) op den tuin hangen. Tuin = haag, verg. Hollandsche tuin en hgd. *Zaun*; óns tuin is het omhaagde, de afgesloten grond, verg. gelijken overgang in gaarde, hgd. *Garten*, naast boomgaard en wijngaard (wingerd).

Kapoeres, kapot; als iets valt en breekt: „dat is kapoeres“; van 't hebr. *koporoh*, verzoening, vogel als verzoening aan de armen gegeven, dan: ondergang, en als bijvoegelijk: gedood, geruïneerd, aan stuk. De klankovereenkomst met *kapot* had invloed. *Kaporeslag* = klooverslag, die niet glad en niet op de juiste plaats ligt (*Leviticus-Polak, Diamantnijverh.* 192).

Kapittel, van het lat. verkleinwoord van het lat. *caput*, hoofdstuk; het beteekent in 't bijzonder een hoofdstuk uit den Bijbel; daar ook het onderwerp (eig. waarover gepreekt wordt, doch ook in 't algemeen van het gesprek, van de bespreking). Verder heeft het in de R. Kathol. Kerk nog de volgende bet.: de vergadering, het lichaam der kanunniken, die den raad v. d. Bisschop vormen, ook in 't bijzonder Kathedraal Kapittel; de gezamenlijke geestelijken,

die tot eene dom- of collegiale kerk behooren; vergadering v. afgevaardigden van een kloosterorde; vergadering der leden van een zelfde klooster, tot het houden van kloosterlijke oefeningen en het behandelen van gedeelten (kapitels) der ordesregelen. Van deze laatste beteekenis komen de uitdrukkingen: *op het kapittelbankje zitten*, voor: beschuldigd worden, *iemand kapittelen* = iemand de les lezen, eig. in 't kapittel berispen.

Kapittelstokje, oorspr. een stokje, dat men in den bijbel legde, soms met een kettinkje er aan bevestigd, om aan te wijzen bij welk kapittel men gebleven was of door insteken uit te wijzen, welk kapittel men lezen zal, in den tijd, toen meestal elken dag een „kapittelje” gelezen werd. Volgens Nieuwbarn, *Kerk. Hand-Wdb.* een stokje, waaraan de linten bevestigd zijn, welke de kapittels, b.v. de feesten, in een missaal, brevier enz. aanwijzen. In elk geval een dun rolrond stokje. Dat het vroeger meestal van zilver was, kan men daaruit opmaken, dat in een *Handv. v. Amst.* van 1725 (kol. 1261 a) over het keurloon afzonderlijk vermeld worden: kapittelstokjes bij 6 stuks. Het werd ook benaming voor verschillende in vorm ermede overeenkomende dingen. Vooreerst voor versnaperingen, laatstelijk snippers met suiker omgeven, vroeger ook voor andere, b.v. stukjes kaneel, amandel (zie de Fra. *Woordenb. van Halma en Marin*). Aan iets van grooter omvang heeft men waarsch. te denken bij Jonathan, *Waarh. en Dr.* 315: „Ook vreemde, die mede kwamen om den kapittelstok te roeren (ontvingen) het kind heusch en hupsch”; hier zal 't wel zijn een, al of niet met suiker omgeven kaneelstok in de kandeel; aan 't zelfde heeft men allicht te denken bij de uitdrukking: „aan de kapittelstok gelikt hebben,” in ongunstigen zin van een meisje gezegd (*Halma, en Harrebomée, Spreekw.*). Verder werd het o.a. benaming voor het stokje aan 't eind van een hals- of horlogeketting. en voor den sleutel of het staafje, waarmede de bankschroef wordt aangedraaid (in Vlaanderen). Da Costa 2, 373 (op een kapittelstokje): „Klein staafje, ontdek' me uw hulp in ieder blad en boek Den vinger van mijn God, Wiens weg en wil ik zoek!”

Karonje, scheldwoord voor een vrouw, mnl. *caroonje, croonje*,

ontleend aan dial. fra. *carogne*, naast *charogne*, mlat. *caronia*, dat men beschouwt als afleidsel van *caro*, vleesch, fra. *chair*. Verg. voor de bet. het scheldwoord: *brutaal, onbehouden stuk vleesch*, vroeger *stukkevleisch, kreng* (zie o. d. w.), *prij* (z. o. d. w.): Noozeman, *Lichte Klaertje* 13: „Swijgt, gy krony!” Een eigenaardige spelling van het woord vindt men bij Cannaert, *Bijdr. Oud Strafrecht* 282 (a^o. 1414): *croenge*, en in *Orizandts Democritus* 66: *kroingje*. Verg. over de spelling ook het art. *Ajuin*.

Karwats, rijzweep, hgd. *Karbatsche*, door het Slavisch uit een Turksch woord = leeren zweep.

Karwei, *werk*, dikwijls = moeilijk, onaangenaam werk, mnl. *corweie*, uit fra. *corvée*, vroeger heeredienst, uit mlat. *corvada*, een afleiding van lat. *corrogare*, oproepen. Dit woord niet te verwarren met

Karwij, de plantnaam, voor *Carum carvi*, mnl. *carvi*, hgd. *Karbei*, fra. *carvi*; de oorsprong van dezen naam is niet zeker, men zoekt het in arab. *al-karawia* en dit uit het grie. *karon*.

Kastrol, kookpan, met invoeging van *t* uit fra. *casseroles*, vgl. *astrant* = *assurant*. Misschien is de *t* echter reeds in het Fransch er in gekomen.

Kat en keuvel, eigenl. *kap en keuvel*. alles, alles en nog wat; ontkennend *kat (kap) noch keuvel*, in 't geheel niets; mnl. *cappe noch coveel* (anders komt in 't mnl. meestal *covel* voor, dat misschien hetzelfde woord is). De keuvel was ook een soort kap, maar ook een kapmantel, later althans meer voor vrouwenkleeding gebruikt, zooals blijkt uit Huygens 1, 563: „Kapp en keuvel, vreughd van Monick en Bagijn,” en bevestigd wordt door Stellwagen, *Roomsche Woorden*, die er voor geeft: „verouderd, voor hoofddekseel v. vrouwelijke kloosterlingen”. In de spreekwijze *K. en K.* zal echter eer te denken zijn aan kap en mantel, dan aan: kap voor man en vrouw, waarvoor vooral zou pleiten de in Z.-Nederl. nog bekende uitdrukking *Kappe-over-keuvel* = kop over staart, hol over

bol enz., wat alleen zin heeft als keuvel = mantel en kap = ons kap is. Trouwens de kap kan ook mantel zijn, en keuvel kap, daar die bet. dooreenloopen. *Sartorius, Adagiarium* I, 4. 87: „Cap en Couvel wagen”; II, 2, 62: „Kap ende kovel, 't gelt met de buydel”; *Wolff en Deken, W. Leevend* 8, 239: „Tot dat zij kap en keuvel inpakt”. In Z.-Ned. is nog bekend: *Kap en keuvel verliezen, verspelen, verteren, wagen.*

De kat uit den boom kijken (zien). Vroeger meestal beschouwd als ontleend aan het katknuppelen en boom dus als = bodem, doch hiertegen pleit, dat de kat niet door kijken uit den bodem van de ton komt; tenzij men den zin er aan hecht: eerst de kat veilig en wel uit de ton en weggevluht zien, vóór men zich in de nabijheid waagt, waartegen weder pleit, dat *zien* wel voorkomt, doch meest kijken, dat hierbij niet past. Daarom wil men er nu meer in zien: door strak kijken maken, dat een kat, die in den boom zit, er uit komt. Hiervoor pleiten de uitdrukkingen: zoo vurig of kwaad zien, dat men een kat uit den boom zou kijken, en: de kat kijkt den vogel uit den boom. De bet., waarin de spreekwijze nu voorkomt, nl. van afwachten, tot men weet hoe de zaken staan of gaan, komt wel niet geheel overeen met de eig. bet., doch dan moet men óf zich denken, dat men den klemtoon op kijken moest leggen, en dat dus bedoeld werd eerst probeeren wat door kijken teweeggebracht kan worden, vóór men handelend optreedt (= de kat er uit *haalt*); óf men moet aannemen een verkeerd gebruiken van het spreekwoord, zooals meer-malen voorkomt.

Kathedr, spreekgestoelte, eig. zetel, van lat. *cathedra*, grie. *kathèdra*. een afleiding van het ww. *kathèdoumai* = zitten.

Kathedraal, kerk van een plaats, waar een bisschopszetel gevestigd is, van mlat. *cathedralis*, een b.nw. waarbij het woord kerk is weggelaten, en gevormd van bovengenoemd woord *cathedra*.

Kathedraal Kapittel, raad of senaat v. e. bisschop, waarvan de leden kanunniken, dom- of stiftsheeren heeten; in ons land negen, waaronder één proost is.

Katrol, hijschblok, ouder mnl. *katerrolle*. Waarschijnlijk niet uit *kat(er)* en *rol*, maar uit een afleiding van *kater*, vla. *katrol* (misschien verkleiningsuitgang), zoodat het blok vergeleken werd waarschijnlijk met den kop van een kat, zooals wel meer ronde voorwerpen, vgl. *kattekop* = pot, en over 't algemeen ronde voorwerpen als benaming voor hoofd of kop, vgl. *kanis*, *kersepit*. Ook elders heeft die beeldspraak gewerkt, vgl. nd. *katblok* en eng. *catblock*, *blokkatrol*, *cathead*, *kraanbalk*.

Kauwijze of *Kauwigijze*, drek. Schertsende uitdrukking (= eet jij het op) misschien met opzet om klankgelijkenis met sausijzen, of zelfs daaruit opzettelijk vervormd. *Koddige Opschriften* 1, 50: „Hier woont J. wilje 't weten, Hy is een schoonmaker van Schoorstienen, Riolen en Secreten: Hy leeft van modder en uytgedructe sausyzen, Zo jy ze hem niet en gunt, kaau jy ze”; *Lyste van Rariteyten* 2, 180: „Hy trapte... in de Kaauwijze”; *Bredero, Sp. Brab.* vs. 437 vlgg.: „[Zij] koften van de beerstekers een tobben of twee met dreck. En sy groeven op de stoep, en zy lieten 't daer in dyzen De leckere gheparfuymeerde soete kauw ghyse.” Ook bij Jan Zoet, *Werken*, 237.

Kerfstok, ook in 't mnl., *stok*, waarop men door insnijdingen aantekende, hoeveel iemand schuldig was; ook wel twee houten, waarop gelijktijdig de kerwen werden aangebracht, en waarvan schuldeischer en schuldenaar er elk een bewaarde. Veel op zijn kerfstok hebben.

Kermis, mnl. *kerckmiss(e)*, *keermisse* e. a. vormen ook zonder slot-*e*; mhd. *kirchmesse*, *kirmesse*, ofri. *tzerkmisse*, hgd. *Kirchmesse*, *Kirmes*; de *h* is tusschen de *r* en volgende medeklinker verdwenen evenals in *kerspel* (z. d. w.) en in de mnl. woorden *kermeester* en *kerwiing* (kerkwijding). De bet. was eerst de *mis*, gehouden op den dag der kerkwijding, dan de jaarmarkt bij gelegenheid van die misviering gehouden, dan in 't algemeen een jaarmarkt; eindelijk kreeg het ook de bet. van een geschenk ter gelegenheid daarvan gegeven, ook het geld om zelf iets te koopen: „Jan, koopme een kermis” enz., zooals het bekende rijmpje luidt; dienstboden krijgen een kermis. De oude bet. ziet

men nog in de volgende spreuk: „Tis een arme kercke, daert nimmer kermisse en is” (Meijer, *Spreuken* 22.)

Kerspel, mnl. ook *karspel*, *keerspel* e. a. vormen, mhd. *kirchspel*, *kirspel*, ofri. *szerckspel*, *kerspel*, *tsierpel*, hgd. *Kirchspiel*; uit *kerk* en *spel* in de bet. van spraak, die het nog heeft in 't oude *dingspel* = rechtsgebied, rechtsban, en *eedspel* = eedsformulier, en in 't eng. *gospel* = godspraak, evangelie. Bet.: kerkel, gebied, waarover een pastoor staat, parochie.

Kitteloorig, vroeger ook *keteloorig*. prikkelbaar, van *kittelen*, *ketelen* = prikkelen; eigenlijk: wiens oor spoedig geprikkeld is, die niet veel kan verdragen, zonder boos te worden.

Klaplooper, eig. iemand die met den leprozenklap loopt; figuurlijk iemand die bedelt, die zonder werken op ander-mans zak aan den kost komt. Degenen, die met melaatschheid, lazarij of leprozij besmet waren, mochten aalmoezen ophalen; zij deden dit met een klappend toestel, om te waarschuwen dat een besmette naderde, en waarmee zij het geld op eenigen afstand konden in ontvangst nemen. Komt in 't mnl. niet voor; wel *klap* voor *lazarusklep*.

Knaak, in de z.g. dieventaal voor rijksdaalder. *Querido*: *Jordaan* 104: „Heit u weir tien knoaken . . . in uwes beursie?”

Knaap, mnl. *cnape*, eng. *knave*; nu: jongen, vroeger: persoon van adellijke geboorte, doch die (nog) niet tot ridder geslagen was. Misschien evenals *knecht* (vgl. eng. *knight* = ridder) van denzelfden stam als *kind*. In het Duitsch heeft men met verschillende uitgangen naast elkaar *Knabe* en *Knappe*, waarvan het eerste de bet. van *jongen*, het tweede die van ridder heeft. Verg. voor den overgang nog het woord *Infant(e)* (kroonprins, prins), eig.: nog niet sprekend kind, hier als *het kind* bij uitnemendheid; vroeger ook bij ons: *kind* = prins, en ook ons prinsesje hoort men nog wel *het kind* noemen.

Knapzak, tasch of zak om eten in mede te nemen, fourage-tasch, vgl. got. *matibalgs*. *Knap* voor eten, stam van *knappen*, verwant met *knabbelen* en *knauwen* (mnl. *knaven*), komt

ook afzonderlijk voor. Langendijk IV, 268: „Gebraaden kikkerboutjes en champignons . . . Dat is ook lekkere knap.” In 't nml. *knapsac*; daar komt ook voor het ww. *cnappen* in de bet. van stukbijten met de tanden: en *cnapper* voor: tand.

Knevelen, afzetten, geld afpersen, oorspronkelijk *binden*, *boeien*, van *knevel* = (dwars)stok, boei enz. Een goede afbeelding van dit werktuig, nml. een stok met aan weerszijden dicht bij het uiteinde een beugel, welke om de pols sluit, ziet men op een der platen van het *Constthoonend Juweel van Haarlem*. De bet. van *afpersen* zal wel ontstaan zijn uit die van *binden*, en daardoor *dwingen*, vgl. in 't fra. *garot* (pakstok, knuppel) en *garotteur* (knevelaar, roover).

Koekeloeren, meestal met zitten verbonden, en dan = zitten kijken met bijna altijd de bijgedachte van afgezonderd, eenzaam, stil, vreemd. Wolff en Deken, *C. Wildschut* 5, 269: „Om eens te zien hoe Madam daar (t. w. in een verbeterhuis), zit te koekeloeren”; Erasmus, *Colloquia Famil.* 363 b: „Ghy schijnt my een slecken leven te leijden . . . Om dat ghy staegh binnens huys sit en koekeloert (= zit te k.)”. Cats I, 627 b heeft het zonder die bijgedachte: „Nu sit hy en koekeloert Als een die bruyloftsgasten vaert”. Heden meermalen bij de nieuweren; Querido, *Jordaan* 256: „De lucht in koekeloeren”; d'Oliveira, *Jongere Generatie* 149: „Dat hij . . . over mij heen naar buiten koekeloerde”. Vroeger verklaard als uit *koeken* en *loeren* samengesteld, *koeken* dan = hgd. *gucken*. Tegenwoordig beschouwd als afgeleid van een der vele vervormingen van het woord *karakol*, een nog gebruikte naam voor de wijngaardslak; = spa. *cacarol* en *caracol* = slak met gedraaid huisje, schelp, wenteltrap, dans, zwenking van een paard; welk woord afkomstig schijnt van 't arab., waar een ww. *karkara* = draaien bestaat. Naast *karakol* komen ook de vormen *karkol*, *karkool*, *krakool* voor, maar wat voor ons belangrijker is, Kil. geeft een vorm *kokerol* en *koekeloer*, = spa. *cacarol* = iemand, die als een slak leeft, en daarnaast een ww. *kokeroliën*, *koekeloeren* = een slakkenleven leiden, stil thuis zitten. Het Deensch kent ook een ww. *kukelure* = zitten droomen, in huis zitten. Met dezen vorm

kokeloer komt ook zeer veel overeen het vla. *kokkerel* of *koekerel* voor tol. Een andere afleiding is het ww. *kokerellen* (Kil. *kockerillen*, Plant. *kakerollen* = mommen) voor feestvieren vooral op vastenavond; waarsch. rondansen, nu nog in Vla. voorkomend, en het bij de Rederijkers bekende *cocorul* voor een dichtsoort, wellicht eig. een danslied. Het woord *kokerellen* wordt bij ons nog gebruikt, maar waarschijnlijk door volksetymologie (gedachte aan *kok* of aan een frequentatief of dimunitief van *koken*) voor: iets koken op eenvoudige wijze, zonder hulp, beknopt (zelf wat *kokerellen*, of *kokkerellen*). In 't vla. komt nog voor *kokkerulle* = hut, en *kokkerullen* = ergens in 't geheim zitten praten. Bij al deze woorden, waarbij de bet. uitgaat òf aan een slakkenhoorn of althans van het denkbeeld draaien, òf van het denkbeeld eenzaam zitten, is het niet noodig aan een afkomst van eenzelfde woord te denken, er kunnen er bij zijn, die op verschillende tijden op nieuw zijn ontleend aan of onder den invloed gekomen van woorden in andere talen, die teruggaan op een *caracol*, dat verschillende beteekenissen had, alle met *draaien* in verband staande. Zoo kon men wel zeker zeggen, dat het vla. *karakollen* = heen en wedergaan later uit het fra. *caracoller* is overgenomen. Nog een afstammeling van deze zelfde familie hebben wij zeker te zien in *kakalol*, mij bekend als benaming voor een oudmodisch, vreemd model hoed.

Koelie, gehuurde arbeider, lastdrager, nu in 't bijzonder een arbeider, genoopt te emigreeren voor diensten op plantages; waarsch. afkomstig van den ras- of kastenaam *Koli*, in W.-Ind., (verg. slaaf, eig. Slavische krijgsgevangene). Het wordt ook wel afgeleid van een Eng.-Indisch woord *kuli*, dat loon of huur beteekent. Toevallig bestaat er ook een Turksch woord *Kol* en in Tibeth een woord *Khol*, dat slaaf of bediende beteekent, doch er in geen verband mede schijnt te staan (zie Yule-Burnell, *Hobson-Jobson* op *Cooly*).

Komenijswinkel, winkel, waar allerlei kruidenierswaren e. a. eetwaren verkocht worden, als pleonasme gevormd uit *komenij* en *winkel*; *komenij* is toch met *ij* gevormd van *komen*, een ouden vorm voor *koopman*, en dus beteekenend

bedrijf, nering en ook plaats van uitoefening van het bedrijf van een koopman; het is dus oorspronkelijk alleen *winkel*, *verkoophuis*, doch gebruikt voor een winkel, waar een zeer ruime keus van artikelen op gebied van kruidenarij, drogisterij enz. was, wat vooral bij de vroegere regeling van patenten van veel belang was. Om die uitgebreidheid van soorten artikelen werd het door de volksetymologie beschouwd als ontstaan uit *Kom en eischwinkel*, d. w. z. een winkel, waar men alles kon koopen. De vorm *Koomen* vindt men b.v. in W. D. Hooft, *Stijve Piet* 3: „Ick gis datse tot de Koomen al weer wat gort is gaen koopen”.

Komfoor, mnl. *caf(f)oor*. voorwerp, waarin vuur of kolen gelegd worden voor verhitte, of om b.v. een pijp aan te steken, uit fr. *chauffoir*, overgenomen in een tijd toen dit woord nog met begin-*k* werd uitgesproken of uit het picardische *cauffoir*; bij Kil. *koffoor* en *kauffoor*. De invoeving van een nasaal (trouwens ook wel andere liquida) in vreemde woorden in de lettergreep vóór die met den hoofdtoon is zeer gewoon, vooral nóg in den volksmond, *komkommer* = lat. *cucumis*, *konzenielje* = *cochenille*, *pampier* = *papier*, *pangaaien* = *pagaaien*, *pompoen* = lat. *pepo*, *peponis*, *spanseeren* = hgd. *spazieren*, *visenteeren* = *visiteeren* enz. In Z.-Ned. *kafoor* = schoorsteen. Potgieter, *Proza* 2: „Jan ... knort op de meid, die geen geglommen kooltje in het komfoor bragt.”

Koppermaandag, de Maandag na Driekoningen, nu nog alleen een feestdag voor de boekdrukkers. Over den oorsprong is men het niet eens; dat het vroeger een algemeener feestdag was, is wel zeker. Bij Kil. vindt men *kopperkensdag* en *kopperkensmaendagh*, waaruit zou af te leiden zijn, dat het niet van een ww., maar van een z.nw., *kopper* of *koppertje*, zou komen, d. w. z. heeten naar het feit, dat de *koppenzetters* (hier voor barbiers, die toen het wel meer voorkomend handwerk van koppenzetten en laten uitoefenden) vrijaf hadden. Uit het bestaan van een ww. *kopperen* = feestvieren, en een z.nw. *kopper* = feest, zou men den oorsprong ook kunnen zoeken in een algemeener bet. *feestdag*, *-maandag*. *Kopperen* is bij Kil. *agere hilaria*; de afleiding van dit woord zoekt men dan in *kop*, *drinkkop*. Het

ww. komt o.a. voor bij Bredero 2, 355: „Als den Paf-sack weydlijk koppert En smetst en smult en slempt en slaapt”; en het z.nw. *kopper*: Bredero 1, 377: „Wel ick gaeder na heen, gelijk als na een Kopper”; Nooseman, *Berooide Stud.* 8: „Terwijlent sal 't hier oock geen vaste wesen, neen; 't Sal kermis, ja dubbelt koper zijn”. Deze woorden zijn echter op zichzelf geen bewijs, daar *kopperen* zou kunnen beteekend hebben koperdag houden, en eerst later in 't alg. feestvieren, terwijl *kopper* het abstract van dit ww. of het woord koper(maan)dag zijn, dat het tweede deel verloren heeft, zooals veel voorkomt, zie bij *Muisjes*. Nog een andere verklaring, berustend op het in 't mnl. voorkomend *coppeldach* en het feit, dat men nog in W.-Vla. het woord *koppeldag* kent voor een feestdag, die op een anderen volgt, of er aan voorafgaat (de Bo) is, dat *kopper(maan)dag* oorspronkelijk een ruimer bet. had en wel van dag op een zekeren feestdag volgend, en eerst daarna bepaaldelijk die van Maandag na Driekoningen (zie Verdam). Daartegen pleiten echter de vormen bij Kil. voorkomend, en ook dat eer te wachten zou zijn een verandering van koperdag in koppeldag dan omgekeerd, daar de laatste vorm zeker phonetisch gemakkelijker ligt. Er voor pleit de plaats bij Bredero, w. i. sprake is van koperdagen. 2, 106: „In jou vaar die was so milt, dat hy ons, songer vragen, Gaf een nieuwe-jaer met een teerpenningh tueghen de Kopperdagen”. De feestdag heet in Maastricht *Flora-Maandag*, zeker te recht verklaard als: verloren Maandag (Hoeufft, *Bred. Taaleigen*)

Kortegaard, wachthuis, politiepost, stadsgevangenis (b.v. te Amsterdam); uit fra. *corps de garde* = wachtcorps, wachtpost, wachthuis. De Regt, *De Nacht-Wachts* 102: „Wy zullen... Hem leyen na de kortegaarde... Wat wil je mannen? zie wel toe:... Een vreemding, ongehoord, te brengen Na 't wachthuis, dat is puur geweld”.

Kortelas, van fra. *coutelas*, een afleiding van ofr. *coutele* = *couteau* (mes). De *r* is ingevoegd als bij *arzijn* naast *azijn*, *karmil* n. *kamille*, *karnijn* n. *konijn*, *karpeson* n. *kapeson*, *karsak* n. *kasak*, *karzuifel* n. *kazuifel*, *perlot* - fra. *pelotte*, *vernijn* n. *venijn* (meest in den volksmond), vgl. bij *Komfoor*.

Vondel schrijft dit woord nog *courtelas* (1, 718).

Kortswijl, eig. tijdkorting, dan scherts, mnl. *dacheortinghe*, later *cortswile*. Deze vorm, overeenkomende met *brekebeen*, *dwingeland*, *meugebet* en derg., kan eig. niet in het nld. ontstaan zijn, daar deze samenstellingen geen *s*, en wel een *e* hebben; het moet wel uit het mhd. *Kurzwile* zijn overgenomen, of althans in plumpe navolging zijn gevormd. Trouwens in de 17e eeuw vindt men den vorm zonder *s* ook, S. v. Beaumont, *Ged.* 67: „'t Is maer een kortwijl, dat ick speel”; ook bij Cats. Van *kortswijl* maakte men een b.n.w. *kortswijlig*. In plaats van de *ij* vindt men, waarschijnlijk door volksetymologie, ook wel de *i* („Kortswillig volkje”, Langendijk 2, 77).

Kous, mnl. *couse*, uit fra. *chausse*, al vroeg overgenomen toen in 't fra. het woord nog met *c* (= *k*) werd uitgesproken. *Chausse* was de benaming voor de geheele beenbekleding; later werd het kledingstuk verdeeld in twee gedeelten: de *haut-de-chausse*, en de *bas-de-chausse*, nml. de broek en de kous (fra. *bas*). Het woord *hoos* voor broek komt niet van dat *Haut-de-chausse*, zie op *Hoos*.

Fra. *chausse* is het lat. *calcia*, uit *calx* hiel.

Kousjer, zuiver, in orde; *niet* — = niet pluis, niet zuiver; van hebr. *kosheir* = geschikt, voor 't gebruik geoorloofd, b.v. van vleesch. Vandaar kousensnijder = de man, die bij de Israëlieten het vleesch ritueel keurt.

Kraakporcelein, zeer fijn porcelein, dat men licht breekt; *kraken* heeft ook wel de beteekenis van breken, b.v. een noot kraken; bij 't volk iemand *kraken* = den nek breken. Vroeger zeide men ook *kraakwerk*, in dezelfde bet. (werk als in *aardewerk*, *koperwerk* enz.). Het is ook wel verklaard als genoemd naar de vaartuigen *kraken*, (fra. *caraque*, spa. *carraca*), waarmede dit porcelein zou aangevoerd zijn, doch juist het bestaan van *kraakwerk* pleit hiertegen. In *kraakzindelijk*, *kraaknetjes* en derg. is het eerste deel *kraak* te verklaren als *krakend*, b.v. van schoon linnengoed of gordijnen, versch gestrooid zand, enz.

Kraam, *in den* — komen, moeten; *kraamheer*, *kraamkind*, *kraamschut*. De oorsprong van al deze uitdrukkingen en woorden ligt in de bet. van kraam = afgeschoten ruimte, gespannen doek, dus hetzelfde dat we nog hebben in *kraam* = kermis-, marktent. Bij de bevalling werd een deel van de kamer met het bed afgeschoten door een of ander scherm, later, toen de oorpr. bet. vergeten was, tautologisch *kraamschut* genoemd; *in den* — moeten, komen, is dus zeer duidelijk. Al wat met de bevalling in verband stond kon later aangeduid worden door samenstelling met dit woord. Er ontstond ook een ww. *kramen* = bevallen. Van *kraam*, tent, kwam *kramer*, *kramerij*, *uitkramen* (eig. te koop stellen, uitstallen) enz.

Kreng, mnl. *kreng*, vr., dood beest, ook scheldwoord; dit is wel afgeleid van *karonje*, mnl. ook *kroonje*. Om het verschil tusschen den klank van *kroonje* en *kreng* acht Frankv. Wijk dit ondanks gelijke bet. toch niet waarschijnlijk en wil denken aan een afleiding van *krank* en brengt het in verband met ags. *cringan*, in den doodstrijd liggen. Verg. art. *Karonje*.

Kwakzalver, een *zalver*, koopman in *zalven*. die zijn waar aan den man brengt door *kwakken* (praatjes, grappen) te vertellen of te *kwakken*, klanknabootsend evenals: *kwaken*, *kwekken*. Daarna in 't algemeen voor iemand, die zonder de vereischte studie, of bevoegdheid de geneeskunde uitoefent.

Kwansuis, als 't ware, schijnbaar, mnl. *quansijs*; later ook wel geschreven *kwanswijs*, door gedachte aan samenst. met *wijs*; uit ofra. *quainses*, lat. *quam si* (als of). Rechtstreeksch uit lat. namen wij over met dezelfde bet. *quasi*.

Kwik; *kwikstaart*, *kwikzilver*. 't Eerste woord, mnd. *quic*, verwant met got. *quius*, lat. *vivus*, beteekent levendig, vroolijk. *Kwikstaart* is een samenstelling met dit b.nw. of met den stam van het hiervan afgeleide ww. *kwikken*. *Kwikzilver*, mnl. *quicksilver*, de benaming van een zilverkleurig metaal, dat vloeibaar en bijzonder beweeglijk is, ook bij afkorting *kwik* genoemd, is een samenstelling van *kwik* en *zilver* en een vertaling van het lat. *argentum vivum*. Het-

zelfde *kwik*, zelfstandig gebruikt, is door Roemer Visscher gebruikt als benaming voor een klein, grappig gedichtje, en wordt nu nog, dikwijls in verbinding met *strik*, gebruikt voor een klein, beweeglijk sieraadje, als lintjes, en derg.

Kwispedoor, ook *kwispeldoor*, al vroeg in Indië uit port. *cuspidor*. Le Francq v. Berkhey, *Nat. Hist. v. Ned.* 3, 661: „Quispedooen, of spuwpotjes”. *Cuspidor* = eig. spuw-er, verg. de lat. uitgang *tor*, en lat. (*con*)*spuere* = spuwen; de naam van handelenden persoon (*nomen agens*) wordt dikwijls gegeven aan werktuigen, voorwerpen of personen, waarmee de handeling uitgevoerd wordt, of die er 't object van zijn, b.v. *looper* = sleutel om verschillende sloten te kunnen openen; een *opsnijder* en *meesnijder*, werktuigen waarop en waarmede een diamantsnijder een diamant snijdt (Leviticus-Polak, *Diamantnijv.*); *scheepsroeper*; *staatmaker* (iemand waarop men rekenen kan, Mansvelt, *Transv.*); *verrekijker*, zie ook bij art. *Schanloop*. Voor de verwisseling van *u* (*oe*) in *wi* vooral na een gutturaal verg. *hoe* en *wie* voor *hwie*, eng. *who*, *welke*, eng. *which*, en *hoeke* (dialectisch = welke), *gezond* en *gezwind* enz.

L

Laatdunkend, van: zich laten dunken, zich inbeelden, eigenlijk op verkeerde manier gevormd (men zou verwachten: latend dunken, of dunkenlatend); hiervan *laatdunkendheid*, verwaandheid, aanmatiging; vroeger kwamen ook hiernaast voor: *laatdunk*, *laatdunken* (eig. de onb. wijs) en een b.n.w. *laatdunkig* en *latendunkig*. Blijkbaar heeft men latendunken meestal als een geheel beschouwd. Zeer gewoon waren zegswijzen: *door 't hondje* (ook het *beest*) *laatdunk*, (*van*) *laatdunken*, (*van*) *laatdunkendheid gebelen zijn*.

Landjuweel, behalve als juweel van het land (b.v. bij Vondel voor: Amsterdam, 6, 64), ook in 't bijzonder gebruikt voor een rederijersfeest, waarop al de kamers van een land genoodigd werden; in dit geval zal het een betekenisovergang hebben gehad, en beduiden feest, waarbij een landjuweel uitgelooft werd, en dus het woord

oorspr. den prijs bedoeld hebben zie Kil. (verg. tegenwoordig de bekens enz. en de kampioenschappen bij sportwedstrijden).

Lau, of **louw**, barg. = geen, b.v. *lau kans*, *lau moos* (= geen geld), voor *louw* (= gratis), van hebr. *lau* = neen, niet. Soms ook zwakker opgevat, misschien door gedachte aan *louw* = halfwarm, dus = niet veel, heel weinig. Ook als betuiging = neen: Brussel, *Boefje* 37: „Nou, ze (de beesten uit een draaimolen) hadde ook wel 'n lollig lévetje, zoo altijd op de kerremis voor louw te magge draaien"; a.w. 44: „De dokter had je voor louw as je in de bos was"; Querido, *Jordaan* 229: „Lauw sorg!”

Lazarus, nu nog alleen in gebruik in de platte uitdrukkingen: *lazarus* (dronken) *zijn*, en het *lazarus* (de melaatschheid) *krijgen*. Mnl. *lasarus*, *lasers*, *lazerus* e.a., ook als b.n.w. en dan soms met *sch* er achter. Ontleend aan de beide Bijbelsche personen, in het eerste = *Lazarus*, de broeder van Maria en Martha, die gestorven was en opgewekt werd (*Joh. 11*). en dus = *lijk zijn*; in het tweede = *Lazarus*, den bedelaar, die met booze zweren bedekt was, uit de gelijkenis (*Luc. 16*), en eerst voor melaatsche, dan ook voor de ziekte zelf: *Krijg het lazarus!* Vroeger, toen een soort van melaatschheid veel voorkwam, veel gebruikt o.a. in de samenstellingen *Lazarushuis*, *lazarusklap* (klep, waardoor de bedelende melaatschen hun aanwezigheid moesten te kennen geven en waarschuwen tegen aanrakingen), *lazarushoofd* (zeerhoofd) enz.

Lazeren, evenals *bliksemen*, *donderen*, *mieteren* enz., een ruwe uitdrukking voor *gooien* en *vallen*, en ook *zaniken*, *zeuren*; iets tegen den grond lazeren; leg niet te lazeren. Daarvan o.a. *belazeren* (voor den gek houden), *belazerd* (voor den gek gehouden, en ook gek), *oplazer* (= oplawaai, slag, stomp), *lazerbol*, *lazerhond*. Alles in niet altijd even logisch verband met *lazarus*.

Lazerij, mnl. *laserie*, de lazarusziekte of melaatschheid. Nu nog eig. alleen in gebruik in de platte uitdrukking: *iemand op zijn lazerij geven*, *komen* = *op z'n donder*, *bliksem* enz.

g., k., waarin het dus wordt gebruikt om het lichaam aan te duiden, eig. lazarusch lichaam, zooals het volk nu nog in plaats van hoofd met minachting zegt *luizenkop*.

Leemte, mnl. *leemde*, *lemde*, *leemte*, *lemte* e. a., van *lam* en dus eigenl.: gebrekkigheid, algemeener: ziekte, daarna ook: zedelijk gebrek, en eindelijk: gaping. Hoofst. *Ned. Hist.* 715: „Graaf Willems linke been . . . brak; zulk men hem . . . naa Kampen voerde, daar hy lankzaam genas, ende niet zonder leemte te houden”; Oudaan, *Poëzy* 3, 422: „Vossius . . . Nu krom van leemt (t. w. *jicht*)”; R. Visscher, *Brabbel*. 16: „Die eens van uw leemten gingh vertellen . . . Ick wed schier niemand, met u sou willen drincken”; Fruin, *Geschr.* 10, 53: „Dat, al was de uitgaaf der processtukken zonder terughouding . . . bezorgd, de stukken zelf toch ook enkele leemten openlieten”; Robbers, *Geluk. Fam.* 301: „Dikwijls ontstonden er leemten in zoo'n gesprek”.

Lef, moed, durf, branie, drukte, vooral met *hebben*; eig. hart, uit hebr. *lêb* (hart); vooral ook de samenstelling *lefhebber*. Brusse, *Boefje* 107: „Nou dōrst ie, nou had ie lef met z'n gluiperige smoesies”; Köster Henkes, *Boeventaal* 39: „Zuipen op lef (om durf te hebben voor een gevaarlijke onderneming)”. Volgens Voorzanger en Polak, *Joodsch in Ned.* van hebr. *leif*, b.v. *leif gooser* = ondernemend koopman.

Lens of luns, z.n.w.; mnl. *lense*; spie, door een gat gestoken, b.v. van een as, om te verhinderen, dat een deel van een voorwerp, b.v. het wiel van wagen, van zijn plaats schuift. — *Lens* ook benaming van een soort lans bij de walvischvaart gebruikt, vroeger *lance* en *lancie*; waarsch. uit het eng. *lance*, vandaar de e. Hiervan het ww. *lenzen*. — *Lens* ook benaming voor een glas, in vorm overeenkomend met de *linze*; lat. *lens* (waaraan het woord door de natuurkundigen zal ontleend zijn); daarna ook voor het deel van de oogen, dat in vorm daarmee overeenkomt.

Lens = ledig; misschien toch nog verwant met het z.n.w. *lens*, indien dit nml. in verband staat met *luns*, en beide met *los*. Voor den overgang van bet. van *los* tot ledig

verg. men de uitdrukking *los zijn* = alles uitverkocht hebben. Bekend is het bakerrimpje: „Bobbelebob, zei Besje, en ze dronk eens uit haar fleschje, en 't fleschje dat was lens”. Vooral gebruikt in de zeemanstaal, van een pomp of een schip. Witsen, *Scheepsb.* 499 a: „Lens zijn, wert van de pomp gezegt, als hij geen meer water ophaelt, en 't schip droog is”; Verbeet, *Memorie* 17: „Alzoo... het zelve (nml. het schip) door ouderdom niet kon lens gehouden worden”. Schertsend ook = blut.

Letterzetter, 1°. benaming voor die drukkers, die de copie zetten; 2°. benaming van de penseelen, waarmede ververs de letters trekken (v. d. Kloes, *Verver* 63).

Leuk, eig. halfwarm, waarschijnl. stamverwant met *lauw*; overdr. van personen, zich niet warm makend, of zich aldus aanstellend, dan droogkomek, grappig, vroolijk; de laatste bet. ook voor zaken. Hij bleef onder alles even leuk; 't is zoo'n leuke baas; een leuk boek, verhaal.

Leut, *leute*; vreugde, plezier, in 't vla. vooral, doch ook in de Betuwe en Utrecht; in den lateren tijd, vooral door invloed van de Vlaamsche letterkunde, ook meer in de literaire taal gebruikt. Omtrent den oorsprong is niets zekers vast te stellen; er wordt gedacht aan samenhang met lat. *ludus*, spel. In de volks- en boeventaal is *leut* = koffie; misschien hetzelfde woord figuurlijk, zooals men spreekt van „een bakje troost”. In 't Zaaansch zegt men koffieleut, elders (den Haag b.v.) koffielut, voor iemand die veel van koffie houdt; welke vorm het oorspronkelijkst is, valt moeilijk uit te maken.

Lid op zijn neus (Die het onderste uit de kan wil hebben, krijgt het). *Lid* is hier het deksel van de vroegere tinnen kannen, waaruit men dronk; door tot het laatste druppeltje te willen drinken, liep men gevaar dit op den neus te krijgen. *Lid*, mnl. *lit*, *let*, ohd. *hlit*, ags. *hlid* enz., behoort bij een ww., dat in het os. over is als *hlidan*, bedekken, sluiten; nu nog over in ons *ooglid*.

Lier; liereboom. Lier(e) of lier(e)boom is een der volks-

namen voor den lariks of lork, lat. *Larix decidua* Mill (Heukels, *Volksn.* 135). De boom is zeer harstrijk; levert o. a. den venetiaanschen terpentijn; is dus zeer brandbaar; heeft een meestal zeer rechten stam, vandaar: lange liereboom voor een lang mensch. (Zie ook *N. en Z.* 4, 108). Om de groote brandbaarheid werd wel aan deze bet. gedacht bij de uitdrukking *branden als een lier*; ten onrechte; de ernaast voorkomende vorm *gaan als een l. op zondag*, en het dialect. voorkomen van: *als een lier* als gewone versterking, wijzen dit voldoende uit, te meer, daar *lier* voor lariks niet zóó algemeen is. Dan is het dus het gewone muziekinstrument, dat vooral later, meest door bedelaars, gebruikt werd. Een rad, met een haak in beweging gebracht, deed snaren trillen, die door verschillende toetsen hooge of lage tonen voortbrachten. Het muziekinstrument ontleent zijz naam aan het lat. *lyra*.

Lins, naam van een plant, en de vruchtjes ervan; ook *linze*, *lens* en *lenze*; lat *Lens esculenta*.

Litteeken, eig. vleesch-teeken, van *lijk* = *lichaam*, in welk woord het ook een samenstelling vormt met het woord *haam*, hulsel; dit van denzelfden stam als *hemd* = bedeksel, en dial. *hemelen* = wegbergen, dan = opruimen en opsieren, waarvan *ophemelen*, welk woord onder invloed kwam van *hemel*. Nu is *lijk* = dood lichaam, vroeger niet en zeide men ook: dood lijk, wat men bij 't volk nog wel eens hoort.

Lijkteeken vindt men bij *Dodonaeus* o. a. voor: pokput.

Hetzelfde *lijk* vindt men ook in *likdoorn*. *Litteeken*, vroeger *lijkteeken* werd, waarschijnlijk. onder invloed van *lijk*, *gelijk*, ook gebruikt voor kenteeken in 't algemeen, b.v. *Florianus*, *Ovid.*, *Herschepp.* 224: „Litteeckens ghenoegh dat hy mijn ghebedt verhoort hadde”. Vroeger gebruikte men ook voor litteeken: *lijkstede* (v. *Dans*, *Thirsis Minnewit* 1, 107).

Lodderig, van mnl. *lodder* = liederlijke kerel, schoft, vagebond, waarnaast mnl. *lodderen* = boeleeren, en *lodderlijk* = wellustig, dat ook nog later voorkomt; alle van denzelfden stam als ons *liederlijk*. Uit de ongunstige bet. ont-

wikkelde zich die van dartel, levenslustig. Joncktijs, *Roosel. Oochies* VIII: „Doen hy (Cupido) sag haer lodderijge Oogen”. Ook *lodder* = lodderig vindt men a. w. LVII: „Besnoeyt uw lodder loncken, Dat soo veel minnevoncken In mijnen boesem stichtt” (verg. LIII: „Lieflockend Licht” = de oogen). *Lodderlijk* komt in de 17e eeuw voor, waar meermalen de bet. verlokkelijk, wellustig, er door heen speelt; Cats 1, 204: „Haer lodderlijkste leden” (ook echter „lodderlijk gesicht”, van de zon, 1, 104 a); Hooft, *Ged.* 2, 23: „Uw oogh vergaep zich niet... aen leden... op 't voeghelijckst besneeden, ... oft lodderlijk gelaet”; Huygens 1, 105: „Lodderlicke Veer” (van 't bed). Een samenstelling *lodderoog* komt o.a. bij Vondel voor: „Constantijntje, 't saligh kijntje, Cherubijntje, van omhoogh, d'Ydelheden, hier beneden Uytlicht met een lodderoogh”. Hier = lachend, helder. Later hebben al deze woorden een andere bet. gekregen, nml. die van slaperig, lutterig. Wellicht heeft hier een denken aan dat woord *lutterig*, *lut* (*Piet Lut*) en *leuteren* invloed gehad op de bet., toen het woord minder gebruikelijk en minder begrepen werd. *Lut* = klein, weinig (verg. *luttel*, eng. *little* enz.); *leuteren* = schudden onvast zijn, dan ook huichelen, bedriegen, zeuren, niet voortmaken.

Voor *lodder*, b.n.w., naast *lodderig*, verg. men: *beuzel* (*Bredero, Angeniet* 40), *chagrijn* (v. Effen, *Spect.* 6, 75), *droef* (*Kuyper, Liberalen en Joden* 3, en elders), *eenvoud* (*Vondel* 2, 569), *engborst[heid]* (*Hondius, Moufe-schans* 178), *ernst* (*Cats* 2, 88 b enz.; *Bredero, Liedb.* 2, 47), *heerschzucht* (*Droste, Overblijfs. v. Heug.* 158), *lucht* (*S. v. Beaumont* 38), *onrust* (*Bilderd.*), *onveil* (*Camphuyzen. Ps.* 10, 4; v. d. Goes, *Brtefwiss.* 2. 460), *roest* (*Hooft, Ged.* 2, 124), *veil* (*Huygens* 1, 507), *vocht* (v. Mander, *Bucolica* 123), *woed* (*Bara, Herst. Vorst* III), *wonder* (vele nieuwere auteurs), alle als b.n.w. zonder *ig*.

Loeder, nu scheldwoord, ongeveer = schurk, slecht persoon, misschien onder invloed van *Lodder*. Oorspronkelijk *lokspijs* (vgl. *aas* en de slechte bet. ervan) van *laden* (mnl.) roepen, lokken enz., ook nu nog in 't hgd., go. *lathon*, oproepen, uitnoodigen.

M

Maarschalk, mnl. *maerscalc*; oorspr. paarden-oppasser, dan ook hoefsmid en paardenarts, dan stalmeester, en in navolging van de Franschen, die uit het germ. het woord als *maréchal* hadden overgenomen, naam voor den bekleeder van een bepaalden militairen rang, boven dien van generaal. In *hofmaarschalk* heeft men nog een overblijfsel van de oudere bet. stalmeester, echter gewijzigd in dien zin, dat het opzicht niet over de stallen, maar over de huis-houding van den vorst loopt. *Maarschalk* is gevormd uit *maar* (= paard, vgl. *merrie*) en *schalk* = dienaar.

Maart(e), mnl. *maerte*, dienstmaagd, eigenl. Martha, de bekende zorgende zuster van Maria uit den Bijbel (*Lucas* 10), in 't W.-Vla. nog gewoon. *Bredero*, 2, 49: „De Maartens en knechts”.

De overgang van bet. kan men nog begrijpen uit de volg. plaatsen: *Wolff en Deken*, W. *Leevend* 2, 121: „Hy gooit het maar neer, en denkt myn wyf is toch een een regte Martha”; en uit de *Griseldis*-novelle: „In u huys, daer ghi my maecktet een vrouwe, heb ic altoos... geweest als Martha ende een bode ende niet anders” (aangeh. *Ts.* 17, 11).

Malen. Wie het eerst komt, het eerst maalt; later wel schijnbaar verbeterd in het eerst maant, daar men dacht aan om geld komen en manen. In de oudere maatschappij, toen men meer brood zelf bakte, en 't meel bij den molenaar liet malen, wat trouwens in de dorpen nog gebeurt, was dit spreekwoord zeer pakkend; malen is dan hier bij overdracht voor zijn koren gemalen krijgen. In het *Utr. Placaatb.* 3, 799 *b* leest men: „De moolenaars (zullen) gehouden wesen, het koorn, het welck eerst op de moolen gebragt wort, eerst te maalen, zonder ymand, die nakomt, te praefereeren voor den geenen, wiens koorn eerst ter moolen is gebragt”.

Malloot, uit fra. *malot*, dialectisch naast *mignot* = klein, benaming van een soort wesp; het werd toegepast op een te druk meisje, en door volksetymologie kreeg het de bet. van een mal, niet jong en zich naief voordoend, ook man-

ziek, persoon; verg. *mug*, *naaimug*. Ook wel eens als liefkozend woord.

Malvezij, mnl. *malvezeje*, *malvesye* enz., uit het fra. *malvesy* (later *malvoisie*), benaming voor verschillende zuidelijke wijnen; nu meest nog in archaïstisch gebruik, Het woord is ontleend uit ital. *malvasia*, dat uit den naam van een Grieksch stadje gevormd is (*Monembasia* of *Monobasia*).

Mannetjes maken, praatjes, gekheid maken; oorspronk. van dieren b.v. beren gezegd, die kunsten maken, of menschen voorstellen; vroeger zeide men *maken* ook in den zin van *voorstellen*, vertoonen, b.v. die tooneelspeler maakt een goeden koning. In België nog *Gemaakte männekes* voor kale uitvluchten.

Marechausee, militair politiecorps in Nederland, ook een persoon daartoe behoorend; uit fr. *maréchaussée*, nu niet in dien zin in Frankrijk gebruikt, afgeleid van *maréchal*, zie bij *Maarschalk*. Het staat dus niet in verband met *rez-de-chaussée*, waarin het laatste gedeelte *chaussée* (= straatweg) in verband staat met *chausse*, *bas de chaussée* (later alleen *bas*), *chaussure*, en het lat. *calx* = hiel; zie bij *Kous*.

Margarine, kunstmatige stof, die de (natuur)boter vervangt; uit fr. *margarine*, dat gevormd is van den naam van een zuur, afgeleid van grie. *margaron* (= parel).

Marketenster, gevormd naast het later verdwijnende *markentent* of *marktender* = zoetelaar, dat waarschijnlijk door het Duitsch (denk aan de huurbenden!) tot ons kwam uit het ital. *mercantante*, handelaar; en ook wel zonder de *r* voorkwam, welke *r* wel naar analogie van andere nomina agentia bijgevoegd zal zijn.

Massel of **mazzel**, voordeel, winst, buitenkansje, zaken, negotie, in 't barg. ook gestolen buit; dat is een masseltje; *masselen doen*, *maken* = (goede) zaken doen, van hebr. *mazol*, eig. sterrenbeeld, dan invloed van de sterren, toeval, geluk, buitenkansje.

Mastel(le), rond broodje of koekje van tarwebloem, soms met eenige ingredienten erbij (boter, kaneel, anijs enz.). De oudste vorm moet een *w* gehad hebben (zie *N. Wdb.* o.d.w.) en ontleend zijn aan een ofra. *wastel*, voorkomend naast *gastel*, nfra. *gâteau*, ook mhd. en eng. hebben *w*. Het woord heeft in 't ndl. allerlei vormen aangenomen. De *w* ging in *m* over, vooral door den invloed van de *n* van 't lidw. *een* (vgl. *maar* uit *neware*; *me* voor *wij*; *matjekol* = *watjekou* (O.-Beierl.) en de *m* in *b*, althans in N.-Ned. (verg. *benier* voor *manier* enz.), en de vorm *Bestel* is nu de gewone (waarvan *bestellenmelk*). Bij Kil. luidt het *morstelle* (over de veranderingen in sylbe vóór den hoofdtoon in vreemde woorden, zie bij *Komfoor* en *Kortelas*). In Z.-Ned. heeft men nog den vorm *mastel*; in Breda: *mastel*, *mestel*, *mustel*.

Matador, benaming voor de hoogste troeven, die men alleen of met zijn maat van bovenaf op elkaar volgend in handen heeft; overdr. ook een baas, een piet in eenige kunst of wetenschap. 't Woord is uit het Spaansch, waar het doodslager beteekent.

Meesmuilen, vroeger ook *mesemuilen* = glimlachen, meestal met bijbeteekenis van schamper, spotachtig, ondeugend, van een ww. *mezen* en het z.nw. *muil* (gezicht). *Mezen* moet in bet. ongeveer overeengekomen hebben met grijnzen, en is alleen nog over in een soort iteratieven vorm *mieze-mezen*.

Meistreel, **minstreel**, mnl. *menestreel*, *ministreel*, *meistreel*), ontleend aan 't ofra. *menestrel* van lat. *ministerialis*, eig. in 't algemeen dienstman en dan zanger, die in dienst van een heer is. In den tijd van de Romantiek in de 19e eeuw is het archaïstisch weer gebruikt voor dichter of zanger. Hofdijk werd om zijn balladen over Kennemerland de Kennemer Minstreel genoemd.

Mest, **mist**, ook wel *mes*, manl. of onz., mnl. *mist*, *mest*, *mis*, *mes*, *misse* vr., ohd. *mist*, go. *maihstus*. Er is dus een gutturaal voor de *s* verdwenen; het is verwant met lat. *mingo* (genasaleerd) = wateren. *Mestvaalt*, een soort platte, vierkante

mesthoop; vroeger ook *mestfaalte*; *vaalt* misschien verwant met lat. *palus* (gen. *paludis*) = poel.

Metten, mnl. *mettene*, *mattene*, *mattine*, *mettine*, mv. *mettinen*, ook *metten*, uit lat. *mattinae* uit *matutinae*, met weglating van *preces* = morgengebed, het eerste van de zeven kerkelijke getijden. „Korte metten maken” (= spoedig gedaan maken) zegt men in België, waarvoor men in N.-Ned. meer „korte wetten maken” gebruikt. Beide kunnen naast elkander bestaan hebben, hoewel het mogelijk is, dat *wetten* later als schijnbare herstelling van een fout in de plaats van het niet begrepen *metten* is gekomen. „Iemand de metten (ook wel: wetten) lezen” = kapittelen (zie dat woord). Over deze kwestie zie men Stoott i. v.

Meugal (1); meugebet (2); meugeniet (3); meugeveel (4).
 1. = iemand, die wel alles zou willen hebben, of alles zou aankunnen, vraat. 2. = iemand, die in plaats van een ander, die niet wil, als plaatsvervanger genomen wordt, fra. *pis-aller*, 't zij op te vatten als iemand, die beter kan of meer lust heeft, 't zij als iemand, die meer lust, die meer trek heeft, minder nauw ziet. 3. = kieskauwer. 4. = gulzigaard. In deze woorden is het eerste gedeelte de gebiedende wijs van *mogen* (*meugen*) in den zin van kunnen (verg. vermogen) of van lust hebben in (verg. iets graag mogen); de *e* is eufonisch, verg. *deugnetel* en *deugeniet*, *raag(s)bol*, *ragebol*. Zulke persoonsnamen zijn ontstaan uit aansprekingen.

Mijl op zeven, ook: de —, of een —, een groote omweg; voor een *mijl op zeven mijlen*, verg. iets derg. in: *dat scheelt een slok op een borrel*. Het getal zeven gold vroeger voor een heilig getal en komt nog in vele uitdrukkingen voor, waar in 't algemeen een aantal bedoeld wordt: zevenmijlslaarzen, zeven uur in den wind stinken e.a.; zoo zegt Bredero 2, 162: „Dat souw wel seve luye segghen... als zijt wisten”; Poot 1, 169: „Myn brein (stont)... In zeven averechtse bochten”; Tuinman, *Spreekw.* (2, 160) geeft op: „Een dulle hond loopt geen zeven jaar”.

Mines maken, gezichten trekken, het gelaat een bepaalde

uitdrukking geven, een houding aannemen, ook het uiterlijk aannemen van iets te doen; het doen voorkomen, alsof men iets zal gaan doen: hij maakte mines tegen hem; hij maakte mines om op te stappen; hij maakte wel mines om te vertrekken, maar na een uur zat hij er nog. Mnl. *mine*, gebaar, gelaatsuitdrukking, van fr. *mine*, *faire des mines à quelqu'un*.

Misschien, mnl. *miscien*, *messcien*, *mascien*, *machscien*, *machgescien*; oorspronkelijk een bijzin: het mag geschieden, verg. het fra. *peut-être*. Mogen was vroeger = kunnen, nog te zien in *vermogen*, *macht*, *vermogend*. v. d. Venne, *Tafereel v. d. Belach. Wer. IV*: „Het soude mach-schien wel hebben kunnen wesen”. Vroeger ook in de bet.: wie weet, b.v. Vondel 9, 172: „Gaet heenen, spreeckt den vorst: misschien wat ghy verwerft”; Camphuyzen, *Ps. 27, 11*: „Weest getroost, misschien wat Godt haest doet”. Op dergelijke wijze vindt men *mogelijk* gebruikt, b.v. Huygens, *Daghwerck* 1306: „Mog'lick wat ghy van gewicht... vindt”.

Moffel, benaming voor een vat van vuurvaste klei, om voorwerpen in te verhitten, zonder dat de vlam er bij kan komen, b.v. bij het bereiden van beschilderd porcelein en bij het emailleeren van metaal. Vandaar b.v. *moffeloven*, en het ww. *moffelen*, een fiets nieuw laten moffelen. Het is waarschijnlijk overgenomen uit het fra. (*moufle*) of uit het hgd. (*Muffel*), en kan oorspr. hetzelfde zijn als *moffel* (fra. *moufle*), in de bet. van ons *mof* (arm-, of handwarmer).

Mokum, barg. = stad, in *Groot Mokum* (Amsterdam), *Klein Mokum* (Rotterdam). *Groot Mokumer* of alleen *Mokumer* = Amsterdammer.

Mombakkes, ook *bombakkes* (waarsch. om de alliteratie), vroeger ook *momaangezicht*; masker, voorwerp, dat een ander gelaat voor het werkelijke geeft. *Mom* was vroeger = gemaskerde (voor mom gaan) en = masker, fr. *mome*, *momme* = maskerade. Voor *Bakkes* zie o. d. w.

Momber, ook *momboor*, mnl. *momber*, *mombore*, *montbore*, uit

mond = macht, voogdijschap, een zeer bekend ogerm. woord en de stam van 't ww. *beren*, dragen (vgl. *Oorbaar*, waarnaast *Oorboor*). Bet. = voogd, ook bestuurder. Het meest nog bekend in de uitdrukking *Wees- en Momboirkamers*. Vgl. ook

Mondig, mnl. *mondich*, macht over zich zelf hebbende, niet meer onder voogdij staande. Afgeleid van een z.nw., dat in het mnl. *mont* (voor *mond*) luidde, en beteekende macht, bescherming, voogdij, ook voogd, nog voorkomend in mnl. *voormond* voor voogd en in *momboor*. Dat z.nw. *mond*, ook in 't ohd. *mund*, bescherming, wordt wel beschouwd als één met ags. *mund* = hand, ook wel als verwant met lat. *manus* = hand, of als beide, waarschijnlijk misschien als behoorend bij het ww., dat in 't ohd. *munton*, ags. *mundian* = helpen, in 't got. *mundon* = achtgeven, luidt.

Moos, barg. geld, uit hebr. *mohaus*: *lau moos* geen geld.

Moppen, geld; eig. *brok*, *klomp*, verg. *stuk geld*, *goudstuk*. *Mappentrommel* in 't barg. = effectentrommel, geldkist; v. Zeggelen 1, 24: „Al vlogen zijn moppen (t. w. van den schoonvader) naar Delfts brouwerij (t.w. van J. Steen), toch zaten de zaken er duchtig op zij”. Nu, die heeft moppen! *Mop* = aardigheid is hetzelfde woord; bij 't volk hoort men ook *bonk* in die bet.

Morganatisch huwelijk, huwelijk, waarbij vrouw en kinderen niet de volle rechten hebben, naar 't fransch, en dit uit mlat. *matrimonium ad morganaticum contractum*; het woord *morganaticus* is b.nw. bij *morganaticum*, dat weergaf ons *morgengave*, van *morgen*. *Morgengave*, of *-gift* was een gift of geschenk van den man na den eersten huwelijksnacht, ook wel een bij huwelijksvoorwaarde toegezegde som, die de vrouw alleen ontving, zoo haar man stierf, zonder dat er kinderen waren. Later kreeg het ook ruimer beteekenis (zie *N. Wdb.*).

Morgen, landmaat, in verschillende streken varieerend, waarvan de algemeenst in gebruik zijnde was de Rijnlandsche, die $\pm \frac{4}{5}$ H.A. was. Oorspr. zooveel als een man in een

morgen beploegen kan; zoo ook in het nml. *dachmaet*, en in het mlat. *dies* (eig. dag).

Mortepaai, benaming van de soldij, uitbetaald voor soldaten, die alleen op de lijst, of bij inspecties aanwezig zijn; ook van de soldaten, die wel op de legerstaat voorkomen, en waarvoor ook betaald wordt, doch die er niet werkelijk zijn; *paai* van 't fra. ww. *payer*, werd vroeger ook gebruikt voor afbetaling, afbetalingstermijn; iets in zooveel *paaien* betalen. Waar Langendijk (2, 193) iemand laat zeggen: „De mortepaay moet jou . . . schennen”, is hier zeker te denken aan verwarring, door de klankgelijkheid met moord, of de bet. van dood, misschien ook van *paai*, zoodat het gelijk zou zijn aan: de moord steke je!

Muisjes, met suiker ombakken anijszaadjes, eig. muizenkeuteltjes; beschuiten met muisjes, vooral vroeger een gewone tractatie bij de geboorte van een kind. Zie Berkhey, *Nat. Hst.* 3, 1242: „Anyssuikertjes of Muizekeuteltjes”. In *Gewaande Weeuwenaar* 2, 33: „Zuiker Muizekeutelen”. Voor de verkorting, vgl. een *bakkerkje* (= slaapmuts, eig. bakkersmuts), *diendertje* (diendersglaasje, nml. glas zonder voet), *snotje* (zakdoek, eig. snotdoek, Langendijk 4, 192), *zügen* (stuk zuigvloeï, Draaijer. *Dial. Deventer*).

Muizenesten in zijn hoofd hebben, door volksetymologie vervormd uit *muizenissen*, van een ww. dat wij ook in 't eng. vinden *to muse* = peinzen, mijmeren, fra. *muser* = *tenir le museau en l'air*; bij Kiliaen nog *muysenisse*. Uit *muizenesten* is misschien wel gekomen de uitdrukking *in de nesten zitten* = in de tobberij, in de narigheid.

N

Navegaar, zie **Avegaar**.

Neg(ge), ook *nek*, *eg*, *egge*, mnd. *egge*, ohd. *ecka*, hgd. *Ecke*, ags. *ecg*. ono. *egg* = punt, scherpe kant, zwaard, hoek; eng. *edge* ook = zelfkant. Nu = de zelfkant van gewezen goed, oorspr. scherpe kant, rand, ook hoek. Dialect. ook *zelfeg*. De *n* moet verklaard worden als ontstaan door ver-

bogen lidw. of b.nw. vóór den klinker, zooals (*n*)aars, (*n*)oom enz. De stam is verwant met lat. *acer* (scherp) en grie. *akoon* (werpspies) en met den stam van het ww. *eggen*; verg. *Eg(ge)*.

Nel, tweede troef in het jasspel. Waarschijnlijk verkorting van *manille*, de tweede troef in ombre en quadrillespel; de vorm *menel* komt althans ook voor.

Neskebol, onnoozele bloed, zot, idioot, van *bol* = hoofd en *nesk*, mnl. *nesch* = week. vochtig, versch, ook fig. = onnoozel, mal. *Neske eieren* is in Z.-Ned. nog gewoon.

Nobis, Nobiskroeg. *Nobis* staat bij Kil. vermeld als: duivel, doch meest komt het woord voor in verbinding met een ander woord en dan beteekend: de hel. *Veelderhande Geneuchl. Dichten* 182: „Drincken int huys van Nobis... Solpher ende Peck”. *Nobiskroeg* bij Kil. = onderwereld. Ger. woonlijk wordt het woord afgeleid van het grie.-lat. *abyssus*, afgrond, dat in 't mnl. voorkomt o.a. in den vorm *abyse*; de *n* komt reeds in 't ital. voor: *nabisso* naast *abisso*, en is ontstaan uit het er veelal voorkomende *in*, zooals ook waar-schijnl. het b.nw. *nijver* ontstaan is uit *in ijver*; hij is in ijver, werd hij is nijver, en dit als b.nw. beschouwd.

Noen, mnl. *noen* en *noene*, middag, uit het lat. *nona* (nml. *hora n.* of negende ure) en wel door de kerk, waar het aanduidde den dienst op de negende uur van den dag of 3 uur gehouden. Later meer in het bijzonder het mid-daguur d.i. 12 u. In Z.-Ned. nog gebruikelijk, ook in den vorm *noenend* (analogie naar *avond*, *ochtend*) en nu in N.-Ned. weer als purisme in *noenmaal* voor *diner*. In een oud lied: „Wij vrijen tot den middernacht en slapen totter noene”. P. Heye gebruikt het nog in zijn kinderversje: „Kinderkens, wordt wakker! al te ras is 't noen”.

Nuchter, nog niets gebruikt hebbend, 'geen voedsel of drank; overdrachtelijk, ook voor naïef, onnozel, onbevooroordeeld, zonder opwinding of hooger streven; hij hoopte op die erfenis, maar is er nuchter van gebleven; nuchter de zaken bekijken; een nuchter gezicht. Mnl. *nuchteren*. Wel afgeleid van *uchtend*, *ochtend*; de *n* zou dan ontstaan zijn

uit een voorvoegsel *in* (verg. *naarstig*, *nevens*), doch dit berust waarsch. op volksetymologie; verwante vormen komen in 't germ. voor, en verwant kan ook zijn het grie. *nêpho* = nuchter zijn. *Nuchter speeksel* = sp. van iemand die nog niets gebruikt heeft 's morgens; *nuchter kalf*, kalf dat nog niet gezogen heeft, ook overdrachtelijk gebruikt.

O

Oblie, hard gebak, zeer dun gebakken en in weeken toestand opgerold, vroeger veel rondgevent; in oude kluchtspelen komt dit herhaaldelijk voor en nog een veertig jaar geleden was b.v. op het Scheveningsche strand de oblieman een bekende figuur. Nu uit de mode. Het is overgenomen uit het fra. *oublie*, lat. *oblata*, en wel uit de latere mlat. bijvormen *oblita*, *oblagia* enz. Eig. was het de benaming voor het misbrood (zie op *Ouwel*) en werd bij uitbreiding in de middeleeuwen toegepast op ander plat gebak.

Okzaal, zie **Dokzaal**.

Ondieft, als bijw. van versterking bij een b.nw., en als b.nw. alleenstaand = mooi, netjes, aardig, gepast, krachtig. Het woord, waar naast *ondievelike* voorkomt, kan misschien oorspr. *ondief* geluid hebben, en die *ie* doorumlaut ontstaan zijn uit een germ. *o*, en zou dan in verband staan met mnl. *ongedieve* en *ongedoef(-ve)* en ags. *dêfe* en door het friesch in de Amst. volkstaal zijn doorgedrongen. Blijkbaar staat het ook in verband met *deftig*, ags. *deft*, en meer derg., hoewel de wisseling van klinkers niet verklaard is (zie op *Deftig*). Het mnl. *ongedieve* = ongepast, onbehoorlijk, *ongedoef(-ve)* is met ontkennend *on* gevormd van *gedief*, *gedoef*, dat in het wvl. nog over is in *gedoevig*, zacht, volgzzaam, en ruw, woest, ook van 't weer beteekende (verg. *Onguur*). Het zou dan beteekenen: vreeselijk, erg; er naast komt voor in dien zin *ondeugd*. Uit de bet. *erg*, komt dan eerst die van *in hooge mate*, en *voortreffelijk* en nuances daarvan. Focquenbroch, *Werken* 2, 405: „Onze... scharpzigtheid... waar van wy... dubbelt ondieft wel verzien zyn”; Krul, *Klucht v. Dr. Goosen* 6: „'t Isser hiel ondieft

na heur sin"; 8: „Alle dingh moet dubbelt ondieft wesen. van Bancketten, leckere Wijn enz."; Bredero 2, 167: „Hoe verweent is onse Klaasjen boelen 'ckliet, Hoe ondeucht, hoe ondieft"; 2, 172: „Joncker jou hoetje staet wel netjens op drie haertjens, 't Is dubbelt ondieft". Rodenburgh, *Poëtens Borstw.* 270: „Blijft uw liefd' boven min, zo is uw Echt ondieft". Verg. ook art. *Indieft*.

Onguur, ook *ongier*, vroeger *ongehuur* en *ongehier*, akelig, afschrikwekkend, ongezellig enz.; met *on* afgeleid van het in het mnl. voorkomende *gehure*, *gehiera* = liefelijk; in 't hgd. nog in *Ungeheuer* = monster, gedrocht. Cats 2, 435 a: „Onguur en ysselyk schreeuwen"; 2, 541 a: „Onguur ... gelijk de wilde dieren"; 2, 78 a: „Ongure lust"; v. Heemskerck, *Bat. Arc.* 51: „In de onguure gaaten, voor gegeven vonnisse ... doot gevonden te werden". V. Lenep gebruikt het voor een beer en voor een aap.

Onnoozel, van een nu geheel verloren gegaan *noozel*, boos, kwaad, dat met fra. *nuire*, lat. *nocere* wel verwant zal zijn. Uit de bet. *niet-slecht* kwam die van nog het goed en kwaad niet kennend, onschuldig, eenvoudig, onervaren, niet snugger, in Z.-Ned. zelfs idioot; verg. *simpel*, en 't hgd. *einfallig*. Het werd ook overdrachtelijk gebruikt: een onnoozel (ook simpel) hoedje, een onnoozel dubbeltje; ook iron. een onnoozele duizend gulden.

Ontfermen, *erbarmen*, twee woorden met eenzelfde bet. en verwante afkomst. Het tweede is uit het hgd. overgenomen en moet gevormd zijn uit een ww *armen*, medelijden hebben en het voorvoegsel *be* (bij), verg. *bang* naast *angstig* en *eng*, *b(e)lijven*, *b(e)lussen*; het got. kent dat ww. als *arman*, te vergelijken met lat. *misereri* naast *miser* (ellendig). *Ontfermen*, waarnaast in het limb. dialect *ervarmen*, is het overeenkomstige woord met een ander voorvoegsel gevormd. In het limb. *ervarmen* is de *b* in *v* overgegaan, zooals ook bij *avond*, naast hgd. *Abend*; *erven* naast *erben*; de vorm *ontfermen* (verg. *ster* — *star*, *ver* — *var* enz.) vertoont ook een wisseling van *b* in *v* (verscherpt na *l*), waarvoor geen verklaring is, zoodat Prof. J. H. Kern (*Limb. Serm.*) veronderstelt, dat dit *ont* in de plaats is ge-

komen van een ander voorvoegsel op een klinker of *r* (hier dan wel *er*).

Ooievaar, uit *odevaar*, dat nog in de 16e eeuw voorkomt; de vorm *eiber* is ontstaan uit *adebar*, waar de *o* tot *a* is geworden, zooals in het nedd. meer voorkomt b.v. in het nu algemeen hgd. *Aberglaube*, bijgeloof. Volgens Grimm zou het eerste gedeelte een woord *ode*, ags. *ead* = bezit zijn, en *vaar*, *baar* van het ww. *beren* dragen, waarvan *baar*, *geboorte* enz., en het woord dan *heilaanbrenger* beteekenen; zeker is deze afleiding echter niet, daar de oorspr. vorm niet vaststaat.

Oolijk, nu alleen grappig, slim; vroeger en in Z.-Ned. nog: slecht in zijn soort, gering, kwaad; mnl. *odelijc*. bij Kil. ook *oyelick*. Hooft, *Ned. Hist.* 147: „Dit volk, berooit en oelyk gewaapent”. Wellicht van mnl. *ode*, gemakkelijk, vgl. hgd. *öde*, ledig. Vgl. ook voor den overgang van bet.: *glad*, *leuk*, *simpel*, *slecht*.

Oorbaar, z.nw. en b.nw.; mnl. *oirboor*, *orboor*, *-ber* = nut en nuttig; tot oorbaar van 't gemeen. Hooft, *N. Hist.* 270: „'s Lands oorbaar”; 1 Cor. 6, 12: „Alle dingen zijn mij geoorloofd, maar alle dingen zijn niet oorbaar”; het b.nw. heeft nu de bet. gekregen van betamelijk, gepast; b.v. dat mag niet hardop gezegd worden, 't is niet oorbaar. De grondbeteekenis van het z.nw. is *opbrengst*, 't geen iets op- of uitlevert, van *oor* (= uit) en de stam van *beren* = dragen. Het b.nw. is eigenl. het z.nw. waarschijnlijk eerst predicatief gebruikt. Van *oorbaar* werd een ww. gemaakt (*ver*)-*orberen*, mnl. *orboren*, *oorberen* = gebruiken.

Oordje, vroeger koperen geldstuk van $\frac{1}{4}$ stuiver. Nog over in: *geen oordje waard zijn*, *een oordje in tweeën bijten* (zeer zuinig zijn), *geen oordje ergens voor geven*, *voor een oordje thuis liggen*, enz.

Oorlof, eerst verlot in 't alg., dan verlot tot afscheid nemen, dan ook alleen afscheid; mnl. *oorlof*, *orlof*, evenals *verlof* een samenstelling met *loof*, waarvan de o-klank verkort is (vgl. hgd. *Urlaub*) en dat wel verwant zal zijn met ge-

looven; in de afleiding *veroorlooven* is nog een open o gebleven, terwijl van verlot ook het mv. *verloven* luidt. *Oor* is het betoonde voorvoegsel, dat wij nog hebben in nw.: *oorbaar*, *oordeel*, *oorkonde*, *oorlog*, *oorsprong*, *oorzaak*, en dat wij in toonloozen vorm nog vinden bij ww.: *erbarmen*, *erinneren*, *erkennen*, *ervaren*; dit *oor* (hgd. *Ur. go. us*) heeft de grond-beteekenis van *uit*.

Oozie, waarnaast allerlei andere vormen, o.a. *euzie*, *ooze*, *cuze*, *deuzie*, *neuzie*. mnl. *ose*, *oyse*, *osie*, *osene*, *eusie*, *heusie* enz., waarsch. uit een vorm met *f* er in (*oofse*), blijkens het goth. *ubizwa* (= overdekte plaats, galerij); verouderd woord voor het overhangend gedeelte van een dak.

Ooziedrup, daarnaast allerlei andere vormen, gevormd van bovengen. *ozie* en *drup*; verouderd (behalve in enkele dialecten); voor 1°. de *drup*, die van een dak valt bij regen, 2°. voor de *ozie* zelf of voor de strook gronds langs een gebouw, zoover de *drup* van een dak valt.

Opril, ook *oprel*, en andere vormen, = helling, oplopende weg. Een merkwaardig voorbeeld van wat volksetymologie vermag. Uit het fra. *appareil* ontstond het woord *april* voor een aangelegde schuinte, gelijkmaking; door het denken aan *op(rijden)* werd de *a* in *o* veranderd en sprak men van een *opril* of *oprel*; eens zoover zijnde vormde men daarnaast voor aflopende helling een woord *afril*.

Opvijzelen, ophemelen, bovenmate prijzen, eig. door middel van schroeven omhoog brengen, dus kunstmatig, met kunst en vliegwerk. Door toepassing van de schroefbeweging kan men namelijk met minder kracht, maar ook evenredig langzamer, een buitengewoon groot gewicht omhoogwerken. Dezelfde beeldspraak vindt men ook in *opgeschroefd*, voor *overdreven*. *Vijzelen* komt van *vijz* = schroef, van het fra. *vis*, mlat. *vitis*, in het lat. het woord voor wingerdrank; ook het ital. heeft hetzelfde woord (*vite*) voor schroef en wijngaardrank; de gedraaide vorm van de dunne rankjes heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot de benaming van het werktuig. Vondel gebruikt (3, 856) *vijzelen* overdrachtelijk in *Jozef aan 't Hof*: „Hoe dickwils badtze my

(Potiphar) Dat ick u vijslen zou in top van hof en huis". Van het w.w. kwam als verbaalstam het z.nw. *vijzel* = windas of werktuig om iets van groot gewicht, locomotief, huis enz., omhoog te brengen. Een voorbeeld van *opvijzelen* in de werkelijke bet. vindt men b.v. in het volgende courantenbericht: „De tram werd opgevijzeld en de man er onder vandaan gehaald". Een geheel ander woord is *vijzel*, werktuig om iets in fijn te stampen; dit schijnt in verband te staan met een stam, die wij in 't latijn terugvinden in het w.w. *pinsere* = vermorzelen.

Orakel, eig. godspraak, uitspraak van een godheid, door middel van priesters, meestal in bepaalde tempels gegeven, b.v. het orakel raadplegen, het orakel van Delphi. Dan ook voor een persoon, wiens uitspraken men als een orakel aanneemt. Wolff en Deken, *W. Leevend* 3, 357: „Dominé Heftig is thans het orakel". Vandaar *orakelen*, als een orakel iets verkondigen: wat orakelt hij daar weer?

Oranje. In dit woord zijn drie woorden saamgelopen, waarvan de beide laatst behandelde weder op éénzelfde woord teruggaan. De verschillende woorden hebben op elkanders beteekenis onderling ingewerkt. 1e. De naam van het prinsdom, daarnaar van den vorst, het geslacht enz. Dit is overgenomen uit het fra. *Orange*; in den vorm *Orange* is dit woord gekomen uit mlat. *Arausia* of *Auratca*; Willem van Oringen (rijmend op: dwingen) was in onze mnl. letterkunde bekend, doch toen later in 1530 de Nassau's het prinsdom Orange erfden, was die vorm al lang vergeten, en werd het *Orange*, *Orangien*, *Oranje*. Gr. *Placaatb.* 3, 32 a: „Wilhelm by der gratie Godts, Prince van Orange, Grave van Nassau" (1572); v. Lummel, „*N. Geuzenliedb.* 63: „Een Prince van Oraengien Ben ick vry onverveert". Al spoedig werd de naam in verband gebracht met de woorden oranje (vrucht) en o. (kleur), en het in 't *Antw. Liedb.* (1544) voorkomend *Prince v. Araengien* en *Van Aranien den Princier* (bl. 300 en 309) zijn alleen aan die contaminatie (zie de vrucht) toe te schrijven. De oranjekleur werd het symbool van het oranjehuis. Toen in 1702 Willem III kinderloos stierf, kwam het prinsdom Oranje aan Frankrijk terug, doch al de leden uit de familie van W. I voerden

den titel Prins v. Oranje: in de 18e eeuw dikwijls met bijvoeging van: en Nassau, waaruit de geslachtsnaam Oranje-Nassau ontstaan is; na de restauratie werd de titel van den troonsopvolger: Prins v. O. 2e. De naam van de vrucht. De oudste vormen, die ze in onze taal droeg, is *arance* en *araynge*, later *araengne*, *arangie*, terwijl in de 16e eeuw de *a* schijnt te zijn vervangen door de *o* onder invloed van den kleurnaam *orange*; gewestelijk bleef echter de *a* (W.-Vla.) Het woord komt uit arab. *narang*, (zie Dozy, *Oosterl.*); door middel waarsch. van het spa. *naranja*, waarnaast port. *laranja*, it. *arancio*, mlat. *arangia*, *arancium*. In het fra. werd de *a* reeds in de M.E. verdrongen door de *o* omdat men daar verband zag in den naam met *or* = goud. Oranjeappel werd ook wel appeltje van Oranje genoemd door gedachte aan Oranje(1). 3e. De naam van de kleur, nml. rood met geel vermengd; deze is op het eind der M.E. overgenomen uit het fra. *oranje*, dat ook de kleur van de oranjeappelen aanduidde.

Oriëntaal(tje), znw. puikje: hetzelfde als het bnw. oriëntaal = oostersch, dat vroeger vooral bij namen van edelgesteenten werd gebruikt; dus = juweeltje. Ogiër. *Seven Hoofdsonden* 270: „Ha gy syt een Vrouw van d'ander Weireldt! ghy syt een Oriëntaeltjen”.

Ostacie en Ostagier, gijzeling en gijzelaar. *Ostag(i)e* uit fra. *otage*, ofr. *ostage*, prov. *ostatge*, it. *ostaggio*, laat-lat. *ostaticum*, *hostaticum*, van *obsidaticum*, een afleiding van klass. lat. *obsidatus*, een afl. van *obses*, gen. *obsides* = gijzelaar; het fra. *otage* bet. zekerheid, die men geeft aan vijanden door een of meer personen in hun handen te laten; de h, die in sommige talen b.v. ook it. en ospa. voorkomt, zal wel komen door den invloed van het woord *hostis*, fra. *hôte*, één met ons *gast*, en zoowel *vreemdeling*, als in goeden zin: *gast*, in ongunstigen: *vijand* beteekenend. Van *ostacie*, naast *ostage*, kwam *ostagier*, of dit werd direct uit fra. *ostagier* overgenomen. V. Scricck, *Oorspr. d. Ned.* 122: „Caesar heeft... begheert dat al die van t' Senaet souden by hem commen, ende medebringhen de principale kinderen tot versekertheyt, ende ostage”; *Dagregister v. Batavia* 4, 278: „Item ingevalle wantrouwich mochte wesen, dan een

off twee van hun drijven in plaets der gheenne die aen boort coomen op strandt in ostagie soude blijven"; in *Dibbets, Milit. Wdb.*: „Ostagiërs laten by faute van Betaaling. . . Daar toe moeten de Commandanten van weder-sydse Troupes een Officier leeveren, soo lang tot alles voldaan is"; *Langendijk 2, 273*: „Men zend dan Ostagiërs, wy zullen akkordeeren". Zie ook *Marin en Halma*.

Oubollig, ook *abollig, holbollig* e.a. vormen; lastig, eigenzinnig, raar, onzinnig, dwaas, grappig, kluchtig; waarschijnlijk uit het mnl. z.nw. *abolge*, *Kil.*: *oubolghe, abolghe*, verbolgenheid, toorn. De vorm *holbollig* zal door volksetymologie ontstaan zijn; men dacht aan *hol* en *bol*, verg. nu nog wel: *holle-bolle vroolijkheid*.

P

Paai (Ouwe), nu in ongunstigen zin oude, saaie, verouderde, suffige persoon, vroeger in 't algemeen oude man, vader, veelal juist als aanspreking; in de 17e eeuw overgenomen uit het Maleisch-Portugeesch *pay*, het port. *pa* = vader. Vroeger ook als vliegende benaming. *Wolff-Deken, Br. 168*: „De lieve ouwe Paey". In *Langendijk's Spiegel d. Vad. Koopl.* spreken de jonge kooplieden hun vaders aan met *paai*, en in 't mv. *paaijen*, in min of meer familiären toon. Als zeemansterm werd *paai* gebruikt als benaming voor den matroos (meestal een oude bevarene), die het toezicht heeft over een mast en belast is met het aangeven der touwen.

In *Transvaal* is *ou' paai* nog in gebruik als aanspreking van een bejaard persoon.

Paard, mnl. *peert, paert, pert* enz., ook heden nog *peerd, perd* uitgesproken (verg. *ster, star, gaarne, geerne, wereld, waereld, wareld* enz.), ontstaan uit een mlat. *paraveredus*, of daaruit reeds vervormde woorden; in het ohd. *parafrit, pferfrit*, geworden tot nhd. *Pferd*, ziet men eenigszins den weg waarlangs het woord veranderd is. Het mlat. woord zelf is een gall.-mlat. woord *veredus* voor paard met een grieksch voorvoegsel *para* (= bij) ervoor. (Zie ook bij *Folteren* en *Palfrenier*).

Pal staan, eig. *te pal staan*, d. w. z. stevig, vast, onbeweeglijk staan (verg. schrap zetten, schoor staan, kant schaven enz.): eig. gezegd van raderen of andere machinedeelen, en de machine zelf. Later heeft het woord ook nog een ruimere toepassing gekregen: Pal in de zon zitten. Vroeger; *te pal komen, raken, zijn* = in den klem raken, verkeerd te pas komen. v. Vloten, *Kluchtsp.* 1, 168: „Elck mach hem bet wachten voor sulcken misval. Soo raect hy niet ter pal”. Het woord *pal* = staak, klamp, stutsel, wordt wel verklaard als overgenomen uit fra. *pal*, lat. *palus*, gen. *pali*, ons *paal*, doch zekerheid is er niet.

Palfrenier, overgenomen uit het fra. *palefrenier*, dat gevormd is van fra. *palefroi*, telganger, door dissimilatie gevormd uit het onder *Paard* genoemde *paraveredus*, dat eerst *pala-freid*, *palefroid* werd. Evenzoo ons *valkenier* uit fra. *faucon-nier*, van *faucon* = valk, voor den verzorger of africhter der valken.

Paljas (= stroozak), fr. *paillasse*, van *paille* = stroo. Om het ruime, of 't geruite pak, dat de hansworst droeg, kreeg hij den naam *paljas* (men denke aan de blokjes-overtrekken?).

Pamflet, klein geschrift, somtijds enkele blaadjes zonder omslag, meestal over een bepaald onderwerp van den dag, in 't bijzonder ook met een hekelende strekking, dus = schotschrift; mnl. *panflet*, mlat. *panfletus*. Waarschijnlijk is het woord ontstaan uit *Pamphilet*, gedicht van Pamphilus (vgl. *Esopet* van *Esopus*), dat vroeger als schoolboek gebruikt werd, dan voor dunne boekjes gebruikt, en dan speciaal voor zeker soort.

Pantalon, broek, uit fra. *pantalon*. Oorspronkelijk alleen lange broek, voor welk kledingstuk het in de 17e eeuw in gebruik kwam. Bij ons eerst omstreeks 1800 tegelijk met de toen in de mode komende nauwsluitende lange broek. Het is ontleend aan den naam *pantalone*, die in de italiaansche comedie een persoon droeg, welke gekleed was met lange broek en pantoffels. een bril op den neus had, en een Venetiaan voorstelde (*San Pantaleone* of *Pantalone* is de naam van een der beschermheiligen van Venetië).

Pantolon komt bij ons ook nog voor als naam voor de tooneelfiguur. Ter Gouw, *Volksvermaken* 453: „De Kardinaal van Lotharingen (speelde) voor Pantolon”; v. Lennep, *Poët. Werken* 6, 212: „Pantolons... uitgejouwd door honderd Harlekijnen”.

Pantoffel, mnl. *pantoffel* en *pantoeffel*, uit fra. *pantoufle*. Vermoedelijk is dit ontleend aan 't ngrie. *pantophellos*, dat: geheel van kurk bet., dus oorspr. (licht) schoeisel met kurken zool. Dikwijls afgekort tot *toffel*, waarvan weder *toffelen* (met een pantoffel) slaan. Van *pantoffel* komt *pantoffelen* = langzaam (als op pantoffels) loopen, wandelen; in 't west-vla. ook *patoefelen* = koesteren, teerhartig verzorgen, van *patoefel* = *pantoffel*.

Paranimf, benaming voor personen, die iemand bij eene plechtige handeling ter zijde staan, nu eigenlijk alleen nog voor de twee intieme vrienden van den promoveerenden student, die hem vergezellen en in alles behulpzaam zijn. Uit lat. *paranymphus*, en dat uit gr. *paranymphos* (van *nymphè* = bruid), voor de begeleiders des bruijgoms, of begeleidsters der bruid. Kneppelhout 2, 98: „Dat de Paranymfen uit naam van den Doctorandus... behoorlijk... audientie... zullen hebben gevraagd (t. w. bij een professor)”; 2, 102: „De beide Paranymfen zijn met de uitreiking zelve (t. w. der *dissertaties*) belast”.

Paschen, bijvorm Paasch; het eerste is eig. de 3e nmv. mv. van *Pasche* (ontstaan uit de uitdrukkingen als *te Paschen*), uit gr.-lat. *pascha*, dat weder van hebr. oorsprong is. Paasch vindt men in de meeste samenstellingen; vandaar kwam die vorm ook als zelfst. woord in gebruik.

Paskwil, uit fra. *pasquille*, it. *pasquillo*; spotschrift, spotternij, bespottelijk iets. 't Is een verkleinvorm van den eigenaam *Pasquino*. Gewoonlijk vindt men dezen oorsprong: in 't begin der 16e eeuw leefde er te Rome een schoenmaker, bekend om zijn hekelen, vooral van de geestelijkheid. Naar hem heette de plek, waar hij woonde, en later het daar geplaatste fragment van een marmergroep, Ajax met het lijk van Achilles, aan welk fragment men spotschriften in

den trant van Pasquino's verzen hing, die men daarom pasquillen noemde. Hetzelfde gebeurde met een verminkt antiek beeld van een stroomgod, Marforio genoemd. Marforio werd ook een persoon in hekelende gedichten.

Pedel, bode, dienaar aan een academie, uit hgd. *Pedell*, dat komt van 't mlat. *bidellus*, *bedellus*, *pedellus*, bode, gerechtsbode, 'twelk in 't fr. *bedeau*, eng. *beadle*, werd. Het mlat. is weder ontleend aan 't germ. en wel aan ohd. *bital*, *pital*, mhd. *bitel*, afgeleid van 't ww. *bitten*, verzoeken, hier noodigen, dagvaarden. Beets, C. O. 231: „Het slachtoffer (*de examinandus*)... volgde den pedel, die hem de deur der medische faculteitskamer ontsloot... De pedel trad de kamer deftig binnen, en kwam de kamer deftig weer uit. De gedaagde ging zijn vonnis hooren”.

Pelgrim, mnl. *pelgrijm*, *pellegrijm*, *peregrijm*, *pelgerijn* enz. enz.; uit ohd. *piligrim*, uit ofr. *pèlerin*, fra. *pèlerin*, uit lat. *peregrinus*, met dissimilatie van de eerste *l* (vgl. *moordenaar* uit *moorderaar*); *peregrinus* is eig. vreemdeling, dan iemand die buitenslands een bedevaart doet. De *m* ontstond uit *n*, door assimilatie aan de labiaal *p*, zooals ook *pruim* uit fra. *prune*.

Piesjes (In — kappen, snijden enz.) in stukjes snijden enz. 't Is het fra. *pièce* of eng. *piece*; Langendijk 2, 120: „Och was men heer maar hier, Hy zou je lui wel gauw 'an duizend piesjes kappen”; Rusting, *Volgeest. Werken* 1, 250: „Ik zal je aan duizend piesjes rijten”; Fokke Simonsz, *Boert. Reis* 2, 271: „Zoodat zijn *manes*, of nablijvende geest, zoo ze deelbaar ware, door al dat trekken en plukken haast in piesjes gescheurd zou zijn”. Toen de Engelsche cakes in ons land verschenen, waren onder de eerste soorten de *menschenpiesjes* (*mince pieces* = kleine stukjes). *Piesje* ook voor beetje, weinig; Bouman, *Volkst. N. Holl.*: „Er zat nog maar een klein piesje wol op dat lam”. Een dubbele verkleinvorm heeft men nog in *een klein piezeltje*, b.v. ironisch: Als 't gemerkt wordt zal hij een aardig piezeltje krijgen = geen klein beetje. In lijsten voor inkomende rechten enz. vond men vroeger wel *ps* voor: stuk (*Gr. Placaatboek*).

Pikdonker, in zeer hooge mate donker, gevormd naar de analogie van *pikzwart* = zoo zwart als *pik*; *pik* of *pek*, mnl. *pek*, uit lat. *pix*, gen. *picis*; het hgd. *Pech* is waarschijnlijk later door ons overgenomen, (door studenten?) In het hgd. *Fichte* heeft men misschien dezelfde stam, doch niet ontleend, maar uit het indogerm. = de pik- of harstrijke boom. Bij Wolff en Deken, *Wildschut* 5, 49 vindt men: „Piklyk duister”.

In „*een pik op iemand hebben*” is het woord *pik* = stok, fra. *pique*, één van stam met het ww. *pikken* (= steken) en *pieken*, en het z.nw. *piek* steekwapen. Van dit ww. komt ook zeker het woord *pik*, het werktuig, waarmede men oogst, korte zeis voor één hand, waarmede men het graan af-houwt (syn. van *steken*).

Pimpernel, ook *bevernel*, mnl. *pimpenelle* en *bevenelle*, fijn plantengeslacht met kleine witte of roode bloempjes; lat. *pimpinella*, mlat. *pipinella*, *pipenella* (voor *bi-pennella* ?) misschien door 't ofr. *pimperlle*, *pimpinelle* fr. *pimprenelle*. Tot dit geslacht behooren *P. magna* = groote bevernel, *P. saxifraga* = steenbreek-bevernel, en *P. anisum* = anijszaad.

Pinkster(en), mnl. *pinxsteren*, uit grie. *pentekostè*, go. *paintekuste*, fra. *pentecôte*, vijftigste (nml. dag na Paschen), mhd. *Pfingsten*. De uitgang *er* is waarschijnlijk te danken aan analogie, naar den germ. naam voor paschen, nml. *Ostern*. De *en* is evenals in paschen een datiefvorm. In het mnl. had men ook een anderen vorm, nog in het vlaamsch over, nml. *sinxen*, het ofr. *cinquiesme* uit mlat. *quingagesima* (ook = vijftigste).

Plavei, mnl. *pavei* = vloersteen; uit fra. *pavé*; *plaveisel*, mnl. *paveisel*, afgeleid van *plaveien*, naast *paveien*, een denominatief van *plavei*. (*pavei*). De *l* is er wellicht ingekomen door den invloed van die in *pleisteren*.

Pleister—Pleisteren. *Pleister*, vroeger *plaaster*, (mnl. *plæster*, *plaster*, *plaister*) zoowel in de beteekenis van met zelf besmeerde lap, dienend tot heel- of uittrek- of verwarmmiddel, als in de beteekenis van kalk, en derg. bouw materiaal, uit het fra. *plâtre*, nu met de gewone wijzigingen en met

het voorvoegsel *in* tot *emplâtre* geworden, dat door het lat. teruggaat op het Grie. (*em*)*plastron*. *Pleisteren*, met kalk enz. besmeren, is een afleiding van dit woord. Een ander woord is *pleisteren* in den zin van rust, verfrissing nemen; dit is misschien onder den invloed van klankgelijkenis met het andere woord, ontstaan uit *peisteren*, van 't fra. *paître*, in zijn vroegeren vorm *paistre* = lat. *pascere*, voeden, weiden. *Vla. Placaatb.* 3, 1103.

Plint, eig. voetstuk van een kolom enz., ook de verbreding van de fondeering even boven den beganen grond reikend, en dikwijls door stukken natuursteen belegd; later meer in 't bijzonder de hartsteen of (binnenshuis) houten band onder langs de straat of vloer tegen den muur aangebracht. Eerst laat overgenomen uit fra. *plinthe*, lat. *plinthus*, grie. *plinthos*, grondsteen, vierkante tegel.

Poelepetaat, of *poelepintade*, ook *parelhoen*, lat. *Numida meleagris*, uit fra. *poule pintade*, waarvan het tweede woord uit het spa. *pintado* is overgenomen, dat het lat. *pinctatus* (gespikkeld) is.

Ponem, gezicht, iemand een slag in zijn ponem geven, *pestponem* = pestkop. Van hebr. *ponim* = gezicht.

Poortarde, faecaliën, vooral als mest beschouwd, van poort in den zin van stad, dus stadsground, dan stadsvuil, dan drek, zie *Verdam. Wagenaar, Amsterd.* 3, 512; „Tegenwoordig. wordt de stoffe uit de Privaaten, onder den naam van Poortarde, voor Stadsrekening... verpagt”; *Langendijk, Ged.* 357: „k Wijs u dan hoe dat men calcineert, En poortard van een hond tot zilver laboreert (*in de chemie*)”.

Pop. *poppie*, *poppetje*, in de zg. dieventaal = een gulden; waarsch. muntstuk waarop een kop staat, verg. *botje*, *gouden rijder* enz.

Porselein en **Postelein**; de vorm met *r* is in beide bet. (aardewerk en groente) de eigenl. juiste. Voor aardewerk wordt nu alleen *porselein* gezegd; dit komt uit fr. *porcelaine*,

in 't Ital. eig. de naam van een schelp (*Concha Veneris*, Venusschelp), en later gebruikt voor het fijne aardewerk, dat overeenkomst vertoont met die schelp.

Voor de groente gebruikt men beide vormen; zij zijn overgenomen uit fr. *porcelaine*, dat echter kwam van een der vervormingen van 't lat. *portulaca*; uit *porselein*, zal *porstelein*, en daaruit *postelein* ontstaan zijn.

Prij, eig. dood beest, aas; dan hatelijke benaming voor een vrouw, veelal met bv.nw. als vuil, oud enz. Het is overgenomen uit het fra. *proie*, in den ouderen vorm *preie*, uit lat. *praeda*, buit. Later werd het op nieuw overgenomen als *prooi*. Bij Vondel: „Als men (*van honger*) 't leder van de schoenen, katten, prijzen heeft geknauwt" (1, 704). „Der prijzen stanck" (1, 485). Huygens gebruikt het als scheldwoord, maar minder sterk dan nu: „Moy Annetje is maer een dubbelhertigh prijtje." Nu zelfs wel liefkoozend gebruikt tegen kinderen, zooals ook *diefje*, *smeerlapje*, *vuilikje*.

Prijs maken (iets goeden), verklaren. Dit prijs, vroeger ook *prins* geschreven, is overgenomen uit het fra. *prise*, en waarschijnlijk in een tijd, dat de *n* daar nog gehoord werd; dat *prise* is nml. ontstaan uit lat. *prehensa*, verl. deelw. van *prehendere*, nemen (fra. *prendre*). *Gr. Placaatb.* 1, 973: „Dat de Prinsen by sulcken Schip te doen, in ghebracht sullen werden ter judicature van 't Collegie ter Admiraliteyt" (1622); 1, 989: „De Prinsen die by de voornoemde Schepen veroverft sullen worden" (1643).

Prikken (De) levend houden, eig. zorgen, dat de prikken, d.w.z. de visschen, die als aas gebruikt worden bij de kabeljauwvisscherij, in leven blijven, dan ook fig. voor „moed houden" of „den gang er in houden" (zie Hoogendijk, *Grootvisscherij* 200). Zoo was ook vroeger gebruikelijk de uitdrukking: de prikken eten, voor: eten, wat eigenlijk niet voor mondkost, maar voor aas bestemd is, dus bij gebrek aan ander voedsel.

Prikkenbijter, benaming voor den jongsten jongen op de kabeljauwvisscherij, wiens werk het is de prikken, voor ze aan de haken geslagen worden, doed te bijten.

Prins (Den) gesproken hebben, vroeger ook *den keizer*, in Z.-Ned. *den goeverneur, veldwachter, reus gesproken hebben*; ook wel *de Prins, Keizer zijn*. De beide eerste en beide laatste uitdrukkingen moeten ontstaan zijn in den bloeitijd van de rederijkerij: *keizer* en *prins* waren waardigheden bij het rederijkersgilde, en het is bekend, hoe het feestvieren, vooral bij groote wedstrijden, een grooten omvang had. Het wil dus zeggen: bij een (lustig) feest geweest zijn, of daarvandaan komen. De andere uitdrukkingen zullen meer in 't algemeen beduiden in de stad geweest zijn, in den mond van buitenlui, en *den reus gesproken hebben* (in Antwerpen) zien op de ommezingen, waarbij een reus (den reuzegom) een onmisbare figuur was. Zooals bij uitdrukkingen, op dronkenschap betrekking hebbend, gewoonlijk, is het thema nog zeer uitgebreid. Niet onmogelijk is het, dat deze verklaring, bij Stoett te vinden, niet geheel juist is, en men met Mr. C. B a k e bij den Prins te denken heeft aan onzen stadhouder, dus: hij kijkt boven de huizen, of wat beschonken (van blijdschap omdat hij dien persoon had ontmoet), of in deze en derg. uitdrukkingen te zien een toespeling op de grootsprekende taal, dikwijls door dronkaards gebezigd.

R

Raaskallen, werkw. samengesteld uit *kallen* en den stam van het ww. *razen*, evenals *rullebuiten, roezemoezen, meesmuilen, spelevaren*. *Kallen* (verwant met *kouten*) beteekende *praten*, en kreeg langzamerhand, naar mate 't verouderde, een meer ongunstigen zin.

Retrozijn, rederijker; beide afleidingen van het woord *rethorica*, het eerste met metathesis in de 2e lettergreep, door middel van het fra. *rêthoricien*, het tweede als verbasterde afleiding direct van het verhollandschte *rethorike*. *Rethorica*, of *rethorike*, had in de M. E. een veel ruimer beteekenis. Door volksetymologie werd *rethoriker* tot *rederijker*.

Riem (Iemand een) onder het hart steken, binden, t.w. om te maken, dat het niet in de schoenen kan zakken; ook wel, en misschien beter: *iemand een hart onder den*

riem of gordel steken, d.w.z. moed geven, eig. dus bij iemand, die het niet heeft of verloren heeft. Het eerste wordt, nu meer gehoord, het tweede komt vroeger meer voor, en ook bij de oudste schrijvers.

Ringelooeren, van *ringelen*, door middel van een ring door neus of oor een dier in bedwang houden, ook overdr. van menschen gezegd, en het woord *oor*; vgl. *ringneuzen*, *stampvoeten*, *knikkebollen* enz. *Ringelen* kan zoowel frequent. van *ringen* (v. e. ring voorzien) zijn als afl. van *ringel* = ring. *Ringelen* had ook reeds de bet., die ons *ringelooeren* heeft, nml. onder zijn bedwang houden, den baas spelen over, kwellen enz. Cats 1, 255 b: „Veel Prinssen . . . Geducht by al het volck . . . Maer in hun eygen huys geringelt van een wijf.” De eigenl. bet van *ringelen* b.v. bij Everaert 269: „Ghelycmen de verkens rynggelt.” Vondel in de *Gysbrecht* (*Werken* 3, 366): „Een Krijghsman laet sich niet van paepen ringelooeren.”

Rot, b.v. in *rooversrot*, = bende, troep, mnl. *rote*, van ofra. *rote*, mlat. *rota*, lat. *rupta*, van *rumpere*, afbreken, dus afgebroken, afgezonderd gedeelte, afdeling, troep enz.) Geweren *aan rotten zellen* = geweren met de loopen tegen elkaar geleund, met vier of meer, schuin tegen elkaar aan zetten. *Rotten* wordt ook in den krijgdsdienst gebruikt voor de achter elkaar staande rij mannen, in 't bijzonder ook de twee a. e. st. mannen; *afgebroken rotten*, met *rotten links marcheeren*. Van dit *rot*: *Rotmeester*, zeker de vertaling van *Chef de File*, verg. de volgende citaten: *Keuren v. Leyden* 85: „Vendrijs, Wachtmeesters, Corporaels, Kwartiermeesters, Adelborsten, Rotmeesters”; *Gr. Placaatb.* 3, 184a (1674): „By yeder File sal wesen een Chef de File, en sullen yeder vijf Man commanderen, in plaetse van Adelborsten ende Landspassaten”.

S

Santenboetiek (-petiek, -petie); **santenkraam**; **santenpetie-kraam**; boel, rommel, altijd met *de geheele*, of *al de er voor*; eig. de winkel of kraam met heiligenbeeldjes, dan kraam met snuisterijen. Verg. *de heele keet* = eig. de heele

schuur of bergplaats. Naast de vormen met begin-*s* komen er ook voor aanvangende met *sj*, evenals naast *cent sjent*, naast *serre sjerre* enz. De Mont en De Cock, *Vla. Vertelsels* 323: „Jan wierp heel dien santenboetiek op 'nen hoop in den hoek van den schoorsteen.”

Schalk, mnl. *scalc*; eig. dienaar, in dien zin nog in *Maarschalk*; dan minachtend als scheldwoord ook in den zin van schurk. In *Reinaert* 2, 5918: „Menich scalc die loosheit pliet, wandelt dic metten goeden”: daarna ook gekscherend voor grappenmaker, olijkerd, evenals bij *deugniet*, *schelm*, *guit*. In technische taal = balk, gebruikt bij het ophijschen van zware lasten (verg. laarzenknecht, stomme knecht, knaapje),

Schanslooper, benaming van een zware jas, door schildwachts gedragen bij 't schilderen of loopen op de schansen; dan ook voor den duffel door zeelui gedragen. Wij hebben hier te doen met een naam van een voorwerp of werktuig, gebezigd bij een handeling, of voorwerp van die handeling, en gevormd alsof het den naam was van den handelenden persoon: een verschijnsel, dat niet vreemd is, omdat het werktuig dikwijls als zelf handelend kan opgevat worden, zooals b.v. een *briefopener*, *pennewisscher*. Bij vele andere woorden is die beschouwing minder sprekend, of zelfs mogelijk. Hier volgen nog eenige voorbeelden, naar gradueele duidelijkheid: *neerhaler*, (touw, waarmede men een zeil neerhaalt), *dooddoener*, (argument of uitspraak, waarmede men iemand doodslaat), *opknappertje* (iets, waarvan men opknapt), *uitlooptertje* (kleedingstuk, w.m. men 's avonds uitloopt), *scheepsroeper*, *verrekijker*; *meesnijder* (werktuig w.m.) en *opsnijder* (werktuig, waarop een diamant gesneden wordt); *staatmaker*, in 't Kaapsch-Holl. voor persoon of dier, waarop men staat kan maken (Mansvelt); voorwerp van de handeling vindt men b.v. in de volgende woorden: *rookertje* (sigaar), *lekker lezertje* (prettige lectuur), *krijgertje* (iets dat men gekregen heeft), *bakker(d)* (gebakken knikker), *zenderke* (in 't vla. stukje papier, langs het vliegertouw naar boven gezonden).

Scharminkel, ook *scherminkel*, voor mageren, oorsp. vreemden

persoon. Uit *Schimminkel*, van 't lat. *simiuncula*, verkleinw. v. *simia* = aap, fra. *singe*. De *r* is ingevoegd evenals in *kortelas*, fra. *coutelas*, *karpoets* naast *kapoets*, *karstengen* naast *kastanjes*, *fermielje* naast *familie*, *vernijn* naast *venijn* (*vernijnde slangen*, Cats 2, 216 a). De *ch* is er misschien ingekomen door volksetymologie (*schaar*, *scherp*, *scheren*), zooals dan ook zelfs de vorm *scharewinkel* voorkomt. Coster 522 heeft „Loose scheminkel.”

Schavot, eigenl. *stellage*, uit fra. *échafaut*, ouder *escadafaut*, *chafaut*; in welken ouderen vorm het werd overgenomen als *katafalk* (met verandering van *t* in *k*, verg. scheur-buik). Vroeger werd het ook gebruikt in ruimer zin, b.v. *stellage* voor tooneel.

Schellak, lak, vernis, in den handel in den vorm van schilfers verkrijgbaar, van *schel*, *schil*, mnl. *scelle*, *scille*, één met go. *skalja* = dakpan, van een stam, die splijten beteekent. Langs een omweg is van het germ. *skalja* gekomen het ofra. *escaille*, later *écaille*, dat weder in onze taal werd overgenomen als *schalie*, mnl. *scaelge*, *scalie*, = lei, dakpan, schilfer.

Schellen (De) vallen hem van de oogen, voor: hij ziet plotseling (iets) in, de verblindings verdwijnt plotseling. Ontleend aan de geschiedenis van Paulus' bekeering, Hand. IX, waar vs. 18 staat: „Terstont vielen af van sijne oogen gelijk als schellen, ende hij wiert terstont wederom siende”. *Schellen* (*schillen*) hier voor: vliezen. Verg. Huygens, Hofwijck vs. 620 (1, 328): „Van Campen, dien die eer voor eeuwen toe sal hooren Van 't blinde Nederlands mis-bouwende gesicht De vuyle Gotsche schell te hebben afgelicht”; hier = iemand iets doen inzien, eig. van de staar lichten.

Schepen, lid van het stedelijk bestuur, wethouder (in België nog). Afgeleid van *scheppen* (stamverwant met *schaffen*) in den zin van vormen, te voorschijn brengen; de schepenbank schiep het vonnis, verg. nog ons: zich een oordeel ergens over *vormen*, zich een denkbeeld, voorstelling *maken*). De germaansche titel ging in 't mlat. over, en werd daar *scabinus*, fra. *échevin*.

Schering en inslag ('t Is) = 't Komt veel voor, 't loopt over van, 't hangt aan elkaar van. De schering is het samenstel van evenwijdige overlansche draden van een weefsel, die het eerst gespannen worden, De inslag is de benaming voor de dwarsche draden, die er met een spool door heen gebracht worden. Slaan wordt dikwijls gebruikt voor iets vlug bewegen, eten naar binnen slaan, een weg in slaan, op de vlucht slaan enz. Schering en inslag samen is dus 't geheele weefsel.

Scheurbuik, benaming van een ziekte in het bloed, zich o.a. kenmerkend door het scheuren van het tandvleesch, en het opengaan van reeds genezen wonden en het losraken van herstelde beenbreuken; vooral vroeger veel voorkomend onder het scheepsvolk. Het woord is overgenomen uit het fra. *scorbut* en ging dan ook vroeger uit op *t* (*Scheurbuitsvlekken*, Chomel, *Alg. Wdb.* 3261 b; = *Maculae scorbuticae*). De eigenaardigheid van het opengaan en scheuren gaf waarschijnlijk aanleiding het woord te vervormen tot scheurbuik. Beverwijck in zijn *Schat d. Ongesonthheit* verklaart den naam aldus: „Scheurmont, na den Mont en Scheur-buyck na den Buyck, wiens vlies, in dese Sieckte, somtijds van een scheurt” (2, 82a); „Pijn, gelijk in de tanden, handen, voeten, armen, beenen..., maar insonderheyt in den buyck, door welckers felligheyt het schijnt te scheuren, waarvan ook den naam van Scheurbuyck gekomen is” (2, 84b), en: „In de Blauw-schuyt is dickwils soo groote Pijn in den Buyck, dat hy schijnt te scheuren, gelijk ook wel in het Buyck-vlies ghebeurt is”.

Schibboleth, herkenningsteeken, ook wel eens: leus; eigenlijk het woord, dat alleen goed uitgesproken kan worden door menschen van het eigen volk. Het is het hebr. woord *Shibbóleth* (= korenaar of vloed). Toen Jephtha de Efraïmieten had verslagen, liet hij de vluchtelingen, die ontken den van Efraïm te zijn, dit woord zeggen; zij konden het niet en zeiden Sibboleth. Wie daardoor bewees een vijand te zijn, werd door Jephtha's mannen verslagen (*Richteren* 12). Een derg. geval heeft zich voorgedaan in de Belgische geschiedenis, in 1301, toen de Klauwaards, onder Breydel en de Coninck, de Franschen de woorden Schild en Vriend lieten zeggen.

In Friesland in den opstand tegen Hendrik van Saksen gebruikte men als schibboleth: *Fiouwer lotter Leepaeyen* op in Finne herne in ien nest (*Nav. 1, 38*) en bij een andere gelegenheid een nog langeren zin (*Nav. 1, 19*). Bij de Siciliaansche Vespers werd den Franschen te zeggen gegeven als schibboleth *ciciri* of volgens anderen *ciriagi* of *cerase* (*Nav. 1, 196* en *2, 157*).

J. v. Lennep, *Lev. v. C. v. Lennep 39*: „Hieruit volgde in die Regeerings-familiën... het ontstaan van een meer gekuischte uitspraak onzer taal..., die het schibboleth bleef, waarvan men, ook na alle omwentelingen, hen, die het zuiver spreken, van hen, die 't niet geleerd hebben, kan onderscheiden”.

Schoorsteen, eig. een steen, die schoort, steun geeft; de benaming zal waarschijnlijk eerst voor een gedeelte (nml. dat in de kamer is) van wat wij nu daaronder verstaan, gebruikt zijn, en wel het waarschnlijkst nog speciaal van de zijwanden, die den rookvanger in de hoogte schoorden; een metselaar of timmerman spreekt, van een derg. ondersteunen van een hangend bouwdeel, juist van schoren. Steen is dan collectief (vgl. *De Steen* voor: een steenen gebouw).

Schoorvoetend, eig. tegenstrevend, de voeten schrap, of schuin tegen de beweging in zetten; schoorvoeten is dus een samenstellende afleiding als *trekbeenen*, *slingervoeten*; het ww. *schoren* beteekent *steunen*, en wordt ook gebruikt van het schuin tegen een muur aanzetten van stutten.

Schopstoel (Op een of den) zitten, in een onzeker bezit, een onzekere betrekking, een onzekere woning verkeeren, waar men elk oogenblik uitgestooten kan worden; ontleend aan een oude straf, waarbij de misdadiger met gebonden handen op een soort van wip geplaatst werd, waardoor hij omhoog geslingerd werd, welk wegslingeren tevens zeker een symbool was van de verbanning, die er mede gepaard ging.

Schot en lot betalen, verouderd, mnl. *scot ende lot ghelden*, belastingplichtig zijn, zijn verschuldigde belastingen be-

talen; *shot* van (*geld*)*schieten* of betalen en *lot* voor: het door het lot aangewezen aandeel in de lasten.

Schout, vroeger ook *schouthete*, *schouthate*, *schoutheit*, *schoutet*, *schoute*, *scholte*, *schulte*, *scholtis*, *schoutent*; gevormd uit *schuld* en *heeten* (*noemen*, *bevelen*); vroeger de benaming van een ambtenaar, die den vorst vertegenwoordigde, en bij de rechtspraak voorzat, en die dus het vonnis (de boete) uitsprak (noemde). Vermoed wordt wel, dat het een ruimere bet. had, en een bestuurspersoon, ook een bestuurder of opzichter namens een bijzonder persoon was, die het *verschuldigde beval*, die verplichtingen oplegde. Die bet. zou dan meer passen bij de verklaring van *Schout-bij-nacht*. Zie ook het volg. voorbeeld bij Verdam: „Den scoutate van myne huysvrouwen moeder man; die schoolmeyster..., die orgelist...; die scout ende orgelblaser”.

Schout-bij-nacht, vlagofficier, in rang volgend op den vice-admiraal, eig. de schout, die bij nacht dienst doet, plaatsvervangend schout, hier dus plaatsvervangend *officier*, welk laatste woord trouwens vroeger ook gebruikt werd voor rechterl. ambtenaren. Verg. verder het art. *Schout*. Oorspr. is het een algemeener titel geweest, en dan eenigszins te vergelijken met *lieutenant*, *stadhouder* en derg. In het *Geld. Placaatboek* komt het voor als titel van een rechterl. ambtenaar. Dit schijnt ook 't geval bij v. Elsland, *Droncke Brechtje* 26: „Dat oeze Jelle es uut gegaan Om weêr den Schoet bi nagt te spreken”; hier is sprake van Jilles, die zijn vrouw in 't verbeterhuis wil zetten, en S.-b.-N. dus waarsch. ongeveer = waarnemende of onderschout. In Dibbetz, *Milit. Wdb.* wordt schertsend gesproken van vroedvrouwen als van *Schoutinnen bij Nacht*. Voor de vorming van den titel vergelijkte men *W a g e n a a r*, *Amst.* 3, 182: „Aengenomen om.... capiteyn te wesen snachts”.

Schuilevinkje, spelen; wegkruipertje spelen. Vroeger *schuyl-winkelspel*, van *schuilen* en *winkel* = hoek, wat later *schuilewink* spelen werd, en daar dit niet meer verstaan werd, weer verbasterd tot *schuilevinkje spelen*, waarschijnl. naar analogie van *luistervink* e.a.

Scylla (Van) in Charydis komen, geraken = van den regen in den drop, van 't eene kwaad in 't andere komen. De Scylla en Charydis waren een zeer gevaarlijke rots en een maalstroom in de straat van Messina. Dat de lidwoorden zijn weggelaten, kan zijn oorzaak daarin hebben, dat het een navolging is van het latijn: *Incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdin*, of: *Invidis in Scyllam cupiens vitare Charybdim*.

Seibel(tje), seibelaar, seibelen. Een *seibeltje* = een knoeier, iemand die geen degelijken arbeid heeft of kent. *Seibelaar*, 't zelfde; ook voor een voorwerp, een werktuig, b.v.: U kunt op zoo'n fiets best rijden, maar 't is wat men noemt een seibelaartje (minder merk). *Seibelen*, knoeiwerk doen, geen degelijk werk verrichten, bijlooper, helper zijn. Van hebr. *zèwèl* = drek.

Seldrement, basterdvloek naast *sellement*, ontstaan uit *sacrement*, *Gods heilig sacrament* of uit *Gods element* (= de bliksem).

Serenade, eerst laat ontleend aan fr. *sérénade*, uit it. *serenata* = vocale of instrumentale muziekvoordracht des avonds voor een huis gehouden, van *sera* = avond, gelijk *aubade*, aan 't fra. *aubade*. uit provenç. *albada*, *aubade*, spa. *albada*, van *aube*, ouder *albe* (= morgenstond, van lat. *alba* = wit).

Sergeant, uit fr. *sergent* (lat. *serviens* = dienende), dat vroeger reeds ontleend was in 't mnl. in den vorm *seriant* (= dienaar, schildknaap, krijgsman). Een geheel ander woord is *sergeant* = klemtoestel bij timmerlieden, wagenmakers enz.; dit is een verbastering van fra. *serre-joint* = verband-aandrukker.

Sier (Goeden) maken, eig. iemand een vriendelijk gelaat toonen, dan iem. goed ontvangen, dan: er goed van leven in 't algemeen; van *sier* = mnl. *tsiere*, *siere*, *chiere* = uitzien, voorkomen, vriendelijk voorkomen, opschik, uit ofr. *chiere*, fra. *chère*, mlat. *cara* (gezicht), grie. *kara* (hoofd). De geheele uitdrukking is een navolging van 't fra. *faire bonne chère à quelqu'un*.

Sieraad, hd. *Zierat*, een afl. van het b.nw., dat in het ohd.

zêri, ziari, mhd. *ziere* (= mooi) luidde, met een achtervoegsel, dat wij in ons *dageraad* en *kleinood* ook hebben. Van ditzelfde b.n.w. kwam het hd. *zieren*, ons *sieren* (zie o. d. w.).

Sik, vooral als aanspreking, voor geit, uit hgd. *Zicke, Zicklein*, oude verkleinvormen van hgd. *Ziege* = geit; eerst na Kil. overgenomen; wel waren reeds in 't nml. overgenomen de vormen *seghe, zege, tseghe*. *Sik, sikje*, voor spitsbaardje aan de kin, is van ditzelfde woord, uit *sikkebaardje* (?) verg. *geitenbaardje*; verg. voor derg. gemeenzame verkortingen: *Baker* (= -moeder), *Erfurther dwerg* (= -bloemkool, *Versl. Landb.* 1909, 1, 233). *Jood* (= Jodenkoek), *kaas* (= -bol, Boekenooien, *Zaanl. Taaleigen*), *Kweek* (= kweekschool), *minne* (= minnemoer), *opper* (= opperwachtmeester), *pleeg* (= pleegzuster), *veld* (= veldartillerie), *slaap* (= slaapkameraad), *vergiet* (= vergiettest), *vleugel* (vleugel-piano), zie ook bij *Muisjes*.

Sikker, dronken, van het hebr. *shikaur*, dronken, duizelig.

Sint Jut(te)mis (Met of op), als de kalveren op het ijs dansen. Uitdrukking voor: nooit. Het laatste toevoegsel is van later datum. Sint Jutmis voor een denkbeeldigen heiligendag. Jut, waarschijnl. voor Judith, werd reeds vroeg, evenals Lijsje e. a. gebruikt voor een vrouw in 't algemeen, en kreeg misschien door klankgelijkheid met Jut, bewoner van Jutland, veelal als „domme Jut” gedoodverfd (verg. *Deensche os*), ook een ongunstige bet. Zoo in: Jut en Jul, een mooi paar om een dubbeltje. Met dat al is er wel een heilige Jutte historisch aan te wijzen, en komt er een aan haar gewijde dag voor; doch algemeen bekend is zij zeker niet geweest, en aan haar is de spreekwijze niet te danken. (*N. Wdb.* op *Jut* en *Juttemis*.)

Sintfelten, eig. Sint Valentijn, die, waarschijnlijk „om de klankgelijkheid, als patroon van de vallende zieken beschouwd werd. In Vlaanderen is het aanroepen van en het bedevaart doen naar een bepaalden Heilige in een bepaalde ziekte nog zeer in zwang, b.v. de H. Roza tegen de roos, den H. Blazius of Blazerus tegen de blazen (blaren),

zweren enz., den H. Lambertus tegen verlamming. Men zegt dan ook voor: hij heeft roos, hij heeft van de H. Roza (zie hierover de Cock, *Volksgeneesk.*). Zoo leest men in Marnix, *Byenkorf* 125 b (ed. 1574): „Ghelijck als de Kercke... besloten heeft, dat S. Clara de duystere oogen claer maken can: S. Quinten can de quinten int hoofd meesteren: ... Ende S. Etropius de Hydropisie, dat is de Watersucht.” Iemand naar Sintfelten wenschen staat dus gelijk met iemand een (rol)beroerte wenschen of iets derg.

Sisyphusarbeid (Een), een zware en vruchteloze arbeid, eig. een arbeid, als waartoe Sisyphus door Zeus veroordeeld was nml. het tegen een berg op wentelen van een rotsblok, dat boven aangekomen steeds weer naar beneden rolde.

Sjamberloe(k), kamerjapon, uit het Turksch *jamurlyk*, regenmantel. Waarschijnlijk door het Slavisch en Hoogduitsch bij ons gekomen; in de laatste taal heeft het ook de *b*, niet in het Spaansch *chamerluco*. De *b* kan om fonetische redenen er in gekomen zijn, hoewel bijgedachte aan *chambre* = kamer zeker aan te nemen is.

Sjappietouwer, *sjappie*, *sjap*, voor: gemeene kerel, vuile vent, slampamper; in de 18e eeuw in vormen ook zonder *er*, ook, en dit het oudst, *sappetausvaarder* e.a. met de bet. van Oost-indievaarder, zeerob; verklaard als iemand, in wiens mond bestorven liggen de Maleische woorden *Stapa taoe* (of *tam*)? = wie weet het? of wat kan 't mij schelen (zie *Ts.* 17, 194). Verg. voor de vorming een woord als *Het-geeft-toch-geen-bliksemers* (*Notenkraker* VII, 8 Mrt.) en voor de bet.: een *Jan Goddome*. Indien het niet vreemd leek, dat men het woord niet vroeger, b.v. in reisverhalen, vermeld vindt, zou men er anders in kunnen zien een ouden naam van het eiland Java *Jabadju* (op de kaart van Peutinger) waardoor de samenstelling met *vaarder* verklaard was, die anders als uit verkeerd begripen en analogie ontstaan moet gedacht worden.

Sjako, door het fra. uit hong. *csákó*, dat wel beschouwd wordt als ontleend aan het hgd. *Zacken*[hut], Napoleon

voerde dit hoofddeksel voor Fransche troepen in. Zoo kwamen ook de woorden *huzaar*, *kolbak* en meer andere uit of door het hong. in onze taal.

Sjees, sjeezen. *Sjees* ontleend aan fra. *chaise*, vroeger ook = rijtuigje op twee wielen. Wedstrijd met *sjees* en *paard*. Vroeger ook *chais* gespeld. *Sjeezen* met een *sjees* rijden, dan ook snel voortbewegen, in Zuidnl. en Zaaansch *seezen* = hardloopen. Bij ons nog *doorsjeezen*, voortmaken, *hem sjeezen* er van door gaan, naar analogie van hem (= de plaats) poetsen, *sjeezen*, de academie verlaten (per *sjees*?) uit den tijd, toen de menschen en ook de studenten meer per *sjees* reden (zie Kneppeelhout 1, 126 en 2, 139). Vandaar ook *loopsjees* = loopjongen. De spelling en uitspraak *seezen* komt ook voor, zooals ook *sokken* naast *sjokken*, *souwen* naast *sjouwen* enz., b.v. in 't Zaaansch.

Sjofel, armoedig, kaal van 't hebr. *shofeil*, laag, nederig, van zaken sprekend, ook slecht. Goudsmit, in *Zelfkeur* 1, 328: „Geprikkeld door zijn sjofelen troost”.

Sjoof, in de zg. dieventaal = gulden, ook schaaap, dus waarsch. jodenduitsch = hgd. *Schaf*.

Sjouwen, in 't Vlaamsch en Zaaansch *souwen* (verg. *seezen*, naast *sjeezen*, *sokken* naast *sjokken*) uit het fri. *sjouwen*, in Hindelopen *seeuwen*, vroeger voor het door de zee naar de schepen dragen van het benoodigde, en dus een afleiding van *zee*.

Slab(b)akken, iets traag, lui doen, langzaam werken, vroeger verklaard als *slap-hakken*, tegenwoordig meer beschouwd als vervorming door middel van een zoogenaamde *lasch* uit het woord *slakken*, op de manier van: *arejakkés* uit *ajakkes*, *kladodder* uit *klodder*. *Slak* = *slap*, verwant met *slaken*, los maken, en misschien in 't zelfde verband onderling staande als *snerken* en *snerpen*, *sneukelen* en *snoepen*. Tegen een verklaring uit *slap-hakken* zou pleiten het voorkomen van een Vla. *Slabokken*. Wat betreft de *lasch*, deze komt in het Vlaamsch veel voor; De Bo, *West-Vla. Idioticon* geeft onder meer op: *flameien* van *vleien*, *kadijs-*

teren van *kijsteren*, *kawauwen* van *kauwen*, *klabetteren* van *kletteren*, *klabotsen* van *klotsen*, *krawijtelen* van *krijten*, *lachachen* van *lachen*, *palulle* van *pulle* (*pelle*, *peul*).

Slecht, oorspronk. = effen, vlak; dan: simpel, eenvoudig, gering; dan: niet goed, kwaad. Vgl. een derg. overgang in *simpel* (eenvoudig, dan onnoozel, idioot), *onnoozel* (onschadelijk, dan idioot), ook in 't hgd. *einfallig* = idioot. Voorbeelden van de oudere bet. vinden we nog in *slecht en recht*; *een weg*, *een gebouw slechten*.

Sleemiel, ongeluksvogel, onnoozele, onhandige, verongelijkte, hebr. *shlemiel*. Vandaar Chamisso's *Peter Schlemihl*, de man zonder schaduw.

Smeerkanes (of *-nis*), vuilik, smeerpoets, eig. zeerhoofd, daar *kanes* in de z.g. dieventaal hoofd is. Het gebruik van *kanes* voor hoofd om de gelijkenis van vorm, verg. *test*, fra. *tête*; *kærsëpit* voor *hoofd*; *kattëkop* voor een vat; *kop* voor hoofd, en voor vat (en voor maat), *peer* voor hoofd (Vlaamsch). In 't barg. komt ook voor *kanis* voor *hond*, doch dit heeft den klemtoon op *i*, en zal dus wel uit het fra. *caniche* komen (Teirl.), te meer daar de naam *Kanis* in 't Vla. nog voorkomt als hondennaam. *Mansvelt* geeft op: *smerige kanis*, voor vuilik, en ziet hierin en in *smeerkanis* het woord hond, m.i. ten onrechte. Zie ook op *Kanes*.

Smoezen, praten, konkelen, knoeien, uit Joodsch *Schmuzen*, praten; *smoessie* = praatje, voorwendsel, Joodsch *schmusie*, bedenksel, voorwendsel, los gerucht.

Smous, Jood. Waarsch. van 't hebr. *mausheh* = Mozes; ook nu nog bij de Joden Moos, als verkorte persoonsnaam. De voorgevoegde *s* waarsch. door de meermalen bij Israëlieten gehoorde *sisklank* b.v.: *Alsmar* praten, voor: *al maar praten*. Bij Wolff en Deken vinden we beide vormen naast elkaar; *Sara Burgerhart* 81: „Zo als de Mausem de Christenen gebruiken, om de sabbatslampen op te steken”; *Wildschut* 1, 52: „Oude Smousen”. Zij gebruikten het ook bijvoegl. *W. Leevend* 4, 247: „Met Smausen Makelaars”. In 't hgd.

heeft men ook *mauscheln* = Joodsch spreken, zie hierover Voorzanger en Polak, *Joodsch in Ned.* 199. Dat de *s* later bijgevoegd is, kan ook bewezen worden door het in Leeuwarden voorkomende *mouki* of *mouke* in gelijke bet. als *smous*, terwijl het blijkbaar een verkleinwoord is van *Moos* of *Mous*.

Smousjassen, of boerenjasssn, *smous* waarschijnlijk in den ongunstigen zin, zooals ook Jood in samenstellingen, (b.v. Jodenpost), en *boer* (boerennachtegaal, zie op *Jood, N. Wdb.*) en dus als benaming voor een niet aristocratisch kaartspel. *Jassen* zie op *Jas*.

Snaar, mnl. *snare*, schoonzuster; vroeger ook schoondochter, schoonmoeder, zooals zwager zoowel schoonzoon als schoonbroeder beteekende. Door een nog onverklaarde wisseling van *a* met indg. *u* samenhangend met ohd. *snura*, *snora*, ono. *snor*, ags. *snora*, lat. *nurus*, grie. *nuos*; afgeleid van zoon (indg. *sunu*), verg. het Zwabisch *Söhnerin* = schoondochter. *Handvesten v. Amst.* 552 b: „Dat alsulcke goeden ab intestato niet en souden mogen versterven aende Swagers ofte Snaren van de Testateurs ende anderen, niet wesende van haren bloede”; *Westerbaen, Ged.* 3, 423: „Veel moeders wenschten haer... Te hebben tot een snaer”; Huygens, *Cost Mal* vs. 240: „Behelpt u met de bless Van uw' Nicht, van uw' Snaer, van uw' Meid” (nml. *als gij van ouderdom kaal zijt*). In deze citaten is de bet. schoondochter duidelijk.

Snars (Geen), niets, geen sikkepit, droppeltje enz. Vroeger *snars* = snelle drinkbeweging, dronk, teug. Waarschijnl. van *snarren*, klanknabootsend, verwant met *snorren*.

Soebatten, (eenigszins onderdanig) vleiend, smeekend vragen, van Mal. *sobat* = vriend; dus eigenlijk iets vragen met steeds herhalen van dat woord, verg. *lievemoederen* in: „daar helpt geen lievemoederen aan!” *Ezelen en duivelen* voor: schelden, razen.

Spie, mv. spiezen, in de zg. dieventaal = cent. 't Kost me geen spie; ik zou er geen spie voor over hebben.

Spinazie, uit mlat. *spinacia*, waaruit ook eng. *spinage*, hgd. *Spinat*; 't fra. heeft een anderen vorm (*épinard*), waarin echter dezelfde wortel *spina* = doorn, om den spitsen vorm der bladen.

Spinnekop, pleonastische samenstelling van *spin* en *kop*, dat zelf ook *spin* beduidt; trouwens de vorm *koppespin* komt ook dialectisch voor; *spinne* is een vrouwelijke persoonsnaam van *spinnen*. In 't eng. *cobweb*, waar 't tweede gedeelte van den stam van *weven* is gevormd. 't Gewone woord in 't eng. is *spider* (ook = *spinner*), terwijl vroeger ook *spincoppe* en *altercop* voorkwamen. Dat *kop* om den ronden vorm van 't dier zou zijn ontleend aan *kop* = (rond) drinkvat, lijkt me in verband met de vormen in andere talen twijfelachtig. Maerlant heeft *coppe*.

Spitsboef, uit *spits*, puntig, scherp en *boef*. Het woord *boef* zelf, mnl. *boeve*, hgd. *Bube*, dat óók de ongunstige bet. heeft, beteekende oorspronkelijk jongen, dan trosknecht, en dan schelm. In *stalboef* en *paardenboef* heeft het nog zijn eerste beteekenis van jongen of bediende. Vroeger werd een bediende of oppasser in 't leger ook *jongen* genoemd.

Spitsbroeder is uit een ander woord *spits*, nml. *spiets*, *speer*, samengesteld, verg. hgd. *Spieszgeselle*, en ons wapenbroeder.

Stadhouder, mnl. *stathouder*, *-holder* en *-helder*; ook *stedehouder* enz.; plaatsbekleeder, fra. *lieutenant*, hgd. *Statthaller*.

Stiefvader, *-moeder*, *-kind* enz. Het eerste gedeelte van deze woorden schijnt wel terug te gaan op een vorm *stiep*, ohd. *stiuif*; van dit ohd. woord kwam een ww. *stiuven* en *bistiufen* = van ouders of kinderen berooven. De *p* zal in *f* overgegaan zijn door de volgende *v*, en daarna voor de andere naar analogie, te eer daar de *p* in het mnl. voor de *m* van moeder zelfs wel verdween (eig. geassimileerd) werd: *stiemoder*. Een overeenkomstige samenstelling vindt men in 't lat. *privignus* = stiefkind, van *privus* = beroofd en de stam *g(e)n*, die ook voorkomt in *genus* = geslacht en *natus* (uit *gnatus*), en welke stam ook voorkomt, natuurlijk met verschuiving der gutturaal, in ons *kunne* en *kind*.

Stramien, stramienpapier, een soort kartonpapier met kleine gaatjes, voor allerlei handwerken gebruikt; vroeger = zeef en b.v. op Z.-Beveland = vergiettest (elders *gatenplateel* of *gatenpatiel*). Het luidde vroeger *stamien*, uit fra. *étamine*, ofr. *estamine*, lat. *stamineus*, uit draden bestaande, voor: doek van haar of andere stof geweven, dat gebruikt werd om te builen of te ziften. Kil. heeft den vorm met en zonder *r*. De invoeging van een *r* (meestal aan 't eind van de lettergreep; maar hier kan metathesis hebben plaats gehad) in de syllabe vóór die met den hoofdtoon bij vreemde woorden evenals van *l*, *m* of *n*, komt veel voor; verg. *kramil* voor *qamil* en voorb. bij art. *Komfoor* en *Kortelas*. In het *Koockboeck* van 1599 vindt men den vorm *stroomijn*.

Stroop, uit *siroop*, met invoeging van *t* als in *astrant*, uit fra. *sirope*, spa. *xarope* (= *charope*), van arab. *sjarab* (van *drinken*).

Suikerei, chicorei; de tweede vorm is ontstaan uit fra. *chicorée*, lat. *cichorium*, de eerste is onder invloed van volksetymologie ontstaan uit eng. *succory* of fra. *cicorée*, dat tot in de 17e eeuw naast *chicorée* voorkwam.

T

Toetakelen, zie **Aftakelen**.

Tof. Dat is tof, of alleen: tof! = goed, leuk, prettig. *Toffe jongens* = goede, echte, prettige lui. Ook wel ironisch. Van 't hebr. *tauf* = goed.

Totebel, vischnet, vermoedelijk uit *toot* (verwant met *tuit*, over b.v. in *tootschoen*, *tuit* van een vaatwerk, *tuitkan*, *tranen met tuiten*, waaraan een bet. van uitsteken moet ten grondslag liggen) en *bel*, dat wij over hebben in: *bellen* in 't water, *bellen* blazen, *snottebel* (niet één met *bel* = schel, dat in verband staat met hgd. *bellen* = blaffen, en *to bellow* = brullen); dus een puntig ahangend net. Het scheldwoord *totebel*, zou dit zelfde woord kunnen zijn, waarbij het ongunstige komt uit het slappe, dunne, niet stevige, verg. *lap*, *lel*, *slet*, *vel* en *derg*; het zou ook kunnen gelijkstaan met *teutebel* en dan uit het ww. *teuten* zijn

samengesteld met het tot achtervoegsel verzwakte *bel* = *Isabel*, dat we ook hebben in *Liegebel*, *Morsebel* (verg. hgd. *Klatschlisel*). Een kleine mogelijkheid is er nog, dat het meer om den klank als de bet. als aanduiding voor iets gek, belachelijks genomen is, zooals misschien ook met *pompennikkel*, *stoethaspel* (rare, vreemde persoon) het geval kan zijn; dat die klank in allen geval niet zonder invloed is, meen ik te mogen aannemen.

reiteren, eerst laat; = plagen, in den regel op vinnige wijze: frequent, van het in 't vla. voorkomend *treiten*, lastig vallen, dat wel het fra. *traiter* zal zijn; de overgang van behandelen tot slecht behandelen, plagen, mishandelen komt veel voor, vgl. *havenen*, *af- en toetakelen*, *onder handen nemen* enz. Stijn Streuvels, *Beroerde Maandag* 143: „Waarom nu toch iemand kan blij zijn, treitte de mandenmaker, bij mij maken ze daar zoo geen feestdag van (t. w. van de geboorte v. e. kind)“.

Tukje (Een) doen, een slaapje doen, van dial. *tukken*, *tukkebollen* (vgl. *knikkebollen*), eig. knikken met het hoofd, misschien klanknabootsend, als *tikken*, *tokken* en in *tiktak*. *Tuk* op iets zijn, zou ontstaan moeten zijn uit de bet. een snelle beweging, die weer ontstaan kan zijn uit die van een klanknaboetsing (verg. ergens op afvliegen, ergens fel op zijn, ergens op uit snorren enz.).

Twist, geschil, een afleiding van twee (evenals *tusschen* uit *twisschen*), en dus hetzelfde als *tweespalt* (van *spalten*, verwant aan *splijten* en *spouwen*); evenzoo in het lat. *bellum* (oorlog) uit *duellum* (van *duo*). Waarschijnlijk hebben wij te doen met hetzelfde woord bij *twist* als naam van zeker soort garen (dus = tweedraadsch), en van zekeren drank (uit het eng., = die uit twee bestanddeelen bestaat; vgl. *punch*, uit scrt. *panca* = vijf).

V

Vedel, waarnaast ook *veel*, *fiedel* en *fietel*, misschien uit het mlat. *vitula* (= viool): ook in de andere germ. talen komen verschillende vormen voor: ohd. *fidula*, mnd. *vedel(e)*,

veddel(e), nhd. *Fiedel*, ags. *fidle*, eng. *fiddle*, ono. *fidla*; die wijzingen zijn niet verklaard, hoewel de verwantschap toch moeilijk te loochenen valt. De verscherping van de beginletter komt meer voor; moeilijker is de middenconsonant en de eerste klinker. Misschien heeft er slechts wisselwerking plaats gehad bij de bet. en den vorm van dit woord en het lat. *vitula* en daaruit ontstane *viool*.

Hofferus, *Poëmata* 250: „Met trommels, end met Felen”; Beets, *Dichtw.* 2, 114: „Grijp je fiedel, Julfert Joosten! Als je wijf te danig knort”; v. Beers, *Ged.* 1, 55: „En ginds, bij de linden, klonk vedel en trom.”

Verbouwereerd, verbijsterd, verbluft, in den war; vla. *verbauwereeren*, *verbabereeren*, *verbavereeren*, van 't fra. *ébaubir*, en dit misschien van lat. *balbus*, stamelend.

Versieren, vroeger ook *vercier*en uit *sieren*, tooien, mnl. *tsieren*, *cieren*, *sieren*, waarschijnl. ontleend aan 't hgd. *zieren*. Verg. *sieraad*, en de voorb. in volg. art.

Versieren of **verzieren**, verzinnen, bedenken, het fra. *viser* met ingevoegde *r*; de fra. uitgang werd *eeren* of *ieren*, door verwarring met het andere *versieren* zal den vorm *ieren* juist gebleven zijn. Voor de ingevoegde *r* zie men bij *Kortelas*. Bredero 1, 27: „Jae wel, hoe souw jijt versieren? Hoe komt Nieuwen Haan an sulcke fijne... Klieren”; 1, 123: „Wilt versieren... De middelen waar by, lck veylich my bevry”. De twee werkwoorden *versieren* (verzinnen) en *versieren* (ook *vercier*en geschreven = tooien) vindt men in de volg. plaatsen: Hooft, *Brieven* 1, 426: „Maro (d. i. *Vergilius*)... haer (*de Poëzie*) *vercier*ende... met al wat van de voorgangen Griecken oft Latinen wt nemende *versiert* en *onversiert* gebleven was”; Hondius, *Moufe-schans* 337: „Om hem selven te *vercier*en Meer dan Godt hem heeft *verciert*, Gaet hy (*de mensch*) moeyt en cost *versieren* Daer hem winst en hoochmoet stiert”.

Vierschaar, mnl. *vierschare*, eig. de ruimte gevormd door vier banken, waarin de rechtspraak plaats had; men sprak van: de vierschaar spannen. Het woord *schare* is waarschijnlijk geassimileerd uit *schaarne*, dat in het oudere duitsch in de beteekenis van bank voorkomt.

vijfwouter, nog niet in het mnl. aangetroffen, door volksetymologie ontstaan naast *vifelter*, een benaming voor vlinder, waarschijnlijk ontstaan uit een reduplicatievorm van het ww. *vouwen* uit *valden*, waarbij dan echter de verscherping der *d* tot *t* niet verklaard is; er komen in verwante talen allerlei vormen voor, die ook door volksetymologie vervormd zijn: ond. *vivoltra*, ohd. *fifaltra*, mhd. *fifaltra*, nhd. *feifalter*, *zweifalter* enz. Het gedurig toevouwen van de vleugels is een kenmerkend iets bij de vlinders, waaruit de naam zeer goed verklaard kan worden. In het Vlaamsch vindt men behalve *vijfwouter* de vormen: *fijfouter*, *fliefoeter*, *fliefouter*, *flieflotter*, waarbij misschien invloed van *vliegen*, en *fladderen* in 't spel is. De Bo geeft op een ww. *flieflotteren* voor *fladderen* als een kapel: „De linten van hare koof (muts) flieflotterden in den wind”. Zeker heeft het denken aan *flodderen* Guido Gezelle den vorm *flieflodderken* doen gebruiken: „Wanneer hij, op de eerste lente-roos, het eerste flieflodderken zag” (*Verzen* 1, 160).

Vijzel, zie bij **Opvijzelen**.

Viool, muziekinstrument, uit fr. *viole*, it. *viola*, mlat. *vitula*; nu komt het in beteekenis overeen met fra. *violon*, it. *violone*, terwijl de *alt(viool)*, die een kwint lager stemt, de it. *viola* is; deze moet dus eerst de gewone viool geweest zijn, en de tegenwoordige, die wat kleiner dan de alt is, evenals de fra. *violon* van later dagteekening zijn; men geeft op: ± het einde der 15e eeuw in Frankrijk, waarom ze door de Italianen *violini alla Francesa* genoemd zouden zijn; bij ons kreeg de kleinere meest gebruikte den ouden naam, en de zwaardere behield ter onderscheiding de bijvoeging *alt*, die ze vroeger reeds had als onderscheiding naast *viola bassa*; viool zelf viel weg, althans meestal, zooals ook in vleugel(piano), piano(forto) enz. Viool vindt men vroeger vaak met *f* gespeld, b.v. *Westerbaen*, *Ged.* 1, 177.

Vleugelen, binden, eig. de vleugels binden, dus van vogels, dan overdrachtelijk. *Daghregister v. Batavia* 1, 282: „Alwaer de voorseyde caffers my vleugelden den bonden” (1626); *Vondel* 3, 358: „Wat nogal brengtghe dus geknevelt en gevleugelt?”; 8, 307: „De handen op den rugh, en arm aen arm gevleugelt.”

Vonnis, rechterlijke uitspraak, mnl. *vonnis(se)* voor ouder *vontnisse*, *vondenisse* (evenals *schennis* van het ww. *schenden*), naast het z.nw. *vondst* van vinden, dat vroeger gebruikt werd voor het vinden en uitspreken van een oordeel in een rechtszaak, verg. bij *Schepen*. Hiervan *vonnissen*, ook reeds in 't mnl. Bij de gilden en in navolging daarvan bij de rederijkers had men ook *vinders*, bestuurders, die financieel beheer of contrôle oefenden. Ook met vinden zou in verband kunnen staan het oude woord *vanden*, voor kraam-bezoek brengen (verg. dan fra. *aller trouver quelqu'un* = iemand bezoeken).

Vormen, het vormsel toedienen (Kath. Kerk), mnl. *vormen*, waarschijnl. door *vermen* (verg. *versch* en dial. *vorsch*; *wereld*, eng. *world*; *werden*, *worden*), uit lat. *firmare*, *confirmare*, hgd. *firmer*, *firmerln*, (hgd. *Confirmande* = aannemeling).

Vorst, prins, mnl. *vorste*, is hetzelfde als *vorste*, eerste, vgl. eng. *first* en lat. *princeps* (van *primus* en *caput*). *Vorst*, het vriezen, mnl. *vorst*, is een afleiding met meta-thesis van dat ww. *Vorst*, nokpan, mnl. *vorst*, staat blijkens de verwante vormen in het ouder en nieuwer Duitsch, niet met een dier beide woorden in verband, maar schijnt een samenstelling van *voor* en *staan* = iets wat *vooruit staat*, dat uitsteekt.

Vroolijk, uit een vroeger *vroo* (ohd. *frao*, *fro*, hgd. *froh*), mnl. *vro*, waarbij een ww. *vroien* of *vrouwen* (verg. *kooi*, *kouw*, *kevi*; *toeien*, *touwen*; de stam oorspr. op *wj*), en het z.nw. *vroude* (waaruit waarsch. dialectisch ons *vreugde*).

Vrouw, mnl. *vrouwe*, het vr. van een woord, dat in 't go. *frauja* (gen. *fraujins*) = heer luidt, dus oorspr. meesteres. Dezelfde stam is nog over in *vroondienst* en *vroonrecht*; in 't hd. vindt men nog samenstellingen, w.i. *heer* = God (of Christus) is, b.v. *Frohnleichnan*, *Frohnaltar* (= hoogaltaar); in 't mnl. komt *vroon* niet, in 't ohd. (als *frono*), mhd. (als *vrone*, *vron*) wel voor.

W

Wambuis, in de volkstaal ook *wammes*, hetzelfde kledingstuk als *buis* (zie o. d. w.); vroeger ook andere vormen: Valentijn, *O.-Indië*: *wambais*; Hooft, *N. Hist.* 311: „Zijn wambaswong gevult met paardshair”. Het is ontleend aan *ofra. gambais*, mlat. *wambastium*, *wambosium*, dat zelf weder een afleidsel is van 't germ. *wamba*, mnl. *wambe* = buik, dus buikbekleding. Vgl. *fornuis*, vroeger *forneis*. Iemand op zijn *wammes* geven of komen = een pak slaag geven, vgl. op zijn *baadje*, *falie*, *tabbert* enz. *geven*. Iemand naar 't witte *wammes* (wambuis) brengen, iemand voor den schout brengen; ontleend aan den naam van een herberg in Amsterdam, waar de schout zat, en o.a. ook componeerde (schikte, koopmaakte, de straf liet afkopen), misschien ook in gijzeling hield. Asselijn, *Melchior Baron Ossekop* 32: „Breng ons in 't witte wammes, myn heer, we meugen zien”; Langendijk 4, 301: „Daar zitten twee dienders in myn slee te wachten naar jou. Die hebben order dat men je in het witte wambus brengen zou”. Zie ook De Roever, *Uit onze Amstelstad*.

Want, handschoen zonder vingerafdeelingen, alleen met duim, fra. *gant*, it. *guanto*, spa. *guante*, mlat. *wanto*, *wanta*, *wantus* = handbedekking. 't Is niet zeker of het woord van 't germ. in 't romaansch overging, of omgekeerd.

Want, tuig; moest eigenlijk *d* hebben als afleiding van *winden*, zooals ook in *ingewand* 't geval is. Ook in *verwant*, dat eerst in het mnl. voorkomt, vindt men de *t*, waarschijnlijk doordat het eerst praedicatief zal gebruikt zijn, *verwant zijn aan iemand*. Bij *want* tuig kwam de *t* door 't veelvuldig, of bijna uitsluitend gebruik als collectief, zooals ook bij *lint* voor *lind* 't geval was. Het mv. *wanten* werd dan gebruikt evenals *linten*.

Want (voegw.), een correlatief van dezelfde soort als *wat*, *wie*, nml. relatief, tegenover het demonstratief *dat*, *die*. Het demonstratief bestaat bij ons niet; wel in 't go. nml. *thandè* = zoolang als, dan, aangezien. Het eerste deel is *wan*, dat ook voorkomt in *wanneer* (*wan* — eer), en waarvan het demonstratief *dan* is.

Wanten (Van) weten, goed op de hoogte zijn, ergens goed van ingelicht zijn, ergens van af weten. Wel verklaard als van *wanten* = wantluizen; doch met meer waarschijnlijkheid van *want* = tuig, waarvan het meerv. vroeger meer voorkwam. De vergelijking met een vroeger gebruikelijk: *zijn want kennen* en *de wanten stellen* (verg. *de pijpen*, nml. van het orgel, *stellen*) en het eng. *to know the ropes*, maakt de waarschijnlijkheid zeer groot.

Was (Goed in zijn slappe) zitten, er warmpjes in zitten, 't ruim hebben, eig. soldatenuitdrukking; in dienst wordt het leergoed met slappe was gepeetst. *Goed in iets zitten*, komt meer voor, en is waarschijnl. navolging van de uitdr. goed in de kleeren zitten. Het voorz. *in* komt op die wijze ook in vele uitdr. voor als: *in zijn goud zijn*, *in zijn bloote hoofd loopen* en derg.

Weegluis, mnl. *weechluus* = wandluis. Het eerste deel = wand, muur, mnl. *weech*, nog dialect., ofri. *wâg*, go. *waddjus*. In 't Vlaamsch *weeg* = muur van hout of vlechtwerk met klei; waarschijnl. van een ww. = winden, vlechten, dat we nog vinden in lat. *viteo* = vlechten.

Weerga! (Loop naar de), wel verklaard als: loop naar je gelijke, je soort, doch dan zou het *je* niet *de* moeten zijn; doch beter als = loop naar de weerlicht = de bliksem, met een gewone verbastering als *duiker* voor *duivel*, *verblommen* voor *verdommen* en derg. Zoo heeft men ook naast *weergaasch*: *weerlichtsch*.

Weergeld, de boete voor manslag, eig. het geld, waarmede men de wraak van de familie afkoopt voor den moord; het woord *weer* = man, lat. *vir*, dat we nog hebben in *weerwolf* en *wereld*; het woord manslag en weergeld passen dus goed bij elkaar.

Wentelteeffe, eerst in 't mv. *wentelteeffjes*, *-ies*, gebakjes, stukjes brood of beschuit in melk en ei gewenteld en aan weerszijden gebakken; uit *wentel-'t-eventjes*, of *wentel-'t-eeffies*, zooals *roerom* voor een gebak o.a. van kockdeeg, in kokend

water of melk omgeroerd, in allen gevallen door omroeren verkregen.

Naast wentelteefjes ook *wenteleventjes*. Verg. het thans in Z.-Ned. nog gebruikelijk *gewonnen brood*, vroeger *gewonden brood* voor gewend brood, dat hetzelfde bet. als Wentelteefjes.

Wereld, samenstelling van een woord *weer* = man, dat we nog overhebben in *weergeld*, *weerwolf*, en een woord *eld* (uit *aldi*) dat van een zelfden stam is als *oud* (*ald*), in de beteekenis van tijd, tijdperk, enz. 't Is dus eigenlijk menschenleeftijd, het zijn van de menschen, het bestaande.

Wet (Een) van Meden en Perzen, een regel, waarvan geen afwijken mogelijk is; waarschijnlijk ontleend aan den Bijbel. o. a. *Esther* 1, 19 en 8, 8: „Indien het den koning goeddunkt, dat een koninklijk gebod van hem uitga, hetwelk geschreven worde in de wetten der Perzen en Meden, en dat men het niet overtrede... Schrijft dan gijlieden voor de Joden, zooals het goed is in uwe oogen, in des konings naam en verzegelt het met des konings ring; want het schrift, dat in des konings naam geschreven, en met des konings ring verzegeld is, is niet te wederroepen”.

Z

Zat, verzadigd, ook in 't bijzonder dronken, had vroeger een *d* op 't eind, wat nog blijkt uit de verwanten *verzaden* en *verzadigen*; mnl. *zat* (fonetisch voor *sad*), go. *saths*, gen. *sadis*, lat. *sat* in *satis* en *satur* (verg. *vader*, *fadar*, *pater*). Men hoorde vroeger en nu dialectisch ook nog den vorm *zadder*, waar de korte klinker, en de zachte dentaal voorkomen. De verscherping had plaats, omdat het woord meest predicatief gebruikt werd. Het woord komt nu eigenlijk alleen nog voor in hooger en filosofischen stijl: zat van wereldsche genietingen enz. of in gemeenzame uitdrukkingen: ik ben die redeneeringen zat, die kerel is zat. In verbogen vorm: *een zatte kerel*. Samenstelling: *zatlap*.

Zeebaar, *zeebarig*, = zedig, deugdzaam, wellevend, door samentrekking uit *zedebaar*(*ig*), van *zede* en *baar*, van het

ww. *beren* (verg. *oorbaar*). V. Maerlant, *Spieg. Histor.* 2 Part. II, 35: „Hi (was) in alre sake So sedebaer, dat van hem ghinc sprake, Dat hi van hem selven al vroet scheen wesen”; Poorters, *Hof v. Theodosius* 17: „Datter van eene lichtveerdige moeder niet eene sebare dochter voorts en kan komen”; 178: „Hy was een seebaer kindt, En weerdich oock te sijn bemindt”. Potgieter vergist zich dus waar hij aan *zee* en *baren* denkt: „Een *zeebarichen* boezem, — een mooi woord, Venus zelve rees immers uit het blanke schuim der golven op” (*Proza* 2). Ook het z.nw. komt voor: *zeebaar(ig)heid*; v. Ghistele, *Conste d. Minne* 34: „Tghene dat u die schoonheyt wtwendich Niet gheven en soude, al schijntse gherievelijck, Dat sal u gheven sebaerheyt”; *Dboeck d. Amoureuush.*: „Ick prijse zeer menichvuldich haer sebaericheyt”.

Zeemeermin, = sirene, tautologisch uit het oudere, mnl. *meerminne*; *zeemeisje*, daar *min* een verkleinwoord is van *man* in den ouderen zin van *mensch*. Naast *meermin* vormde men wel *meerman*, voor een mannelijk wezen van dezelfde soort.

Zeep (Om) gaan, sterven, eig. om een boodschap gaan, of een voorwendsel gebruiken om weg te gaan, er tusschen uit gaan; zoo zeide men vroeger ook: om mosterd gaan, om raapzaad gaan. Hieruit ontstond weder de causatieve uitdrukking iemand om zeep brengen of helpen, door contaminatie met andere uitdrukkingen met brengen en derg.

Zegen, eig. het teeken des kruises (*signum crucis*), dat men over iemand, of op iemands voorhoofd maakt, daarna kreeg het de ruimere beteekenis van *zegening*, en van *geluk*, *voorspoed* enz. Op dat zelfde woord *signum* gaat *sein* terug. Een geheel andere afkomst heeft *zegen* = vischnet, dat ontleend is aan lat. *sagena*.

Zeil, mnl. *seil*, *seel*, zelden *seghel*, ohd. *sēgal*, nhd. *Segel*, os. *sēgel*, ags. *sēgl*, *segel*, eng. *sail*. Waarsch. van denzelfden stam als *zagen*, lat. *secare* = snijden, en dan ongeveer = afgesneden stuk doek, verg. ono. *segi*, *sigi*, *soegr* = afgescheurd stuk.

Zeis, dial. nog *zeisen* en *zenze*, mnl. *seisene*, *seinse*, *seine*. Ohd. *sēgansa*, *sēginsa*, *segasna*, nhd. *Sense*, os. *sēgisna*. Stam verwant met die van *zagen*, lat. *secare* = snijden.

Zelfkant, de neg. of afzonderlijk, meestal met anders gekleurde draad geweven, rand van een stuk goed, die in den regel weggedaan wordt. Komt voor 't eerst bij Kil. voor; in 't mnl. *selfende*; bij Kil. ook *selfegghe*, eng. *selvage*, *selvedge*. Overdr. b.v. Langendijk 2, 338: „Hy is groot-hartig in zyn wapen; Hoewel hy woont ook op de zelfkant van het Sticht”. Zelfkant wordt fig. ook gebruikt voor iets minderwaardigs: dat is ook van den zelfkant! Zoo ook de titel van een romanserie van Van Hulzen: *Van den zelfkant des levens*, waarvan een deel heet: *De man uit de slop*.

Zessen (Van) klaar zijn, geheel flink, klaar, bekwaam, ferm zijn; oorspr. van paarden, wier vier pooten en twee oogen in orde zijn. Rusting, *Volgeest. Werken* 469: „Paarden, die van zessen schoon en klaar zijn.” Het Friesche spreekwoord: op vieren beslagen zijn, dat dezelfde bet. heeft, ziet op de vier pooten.

Zetten (Iemand niet kunnen), ook *iets*; niet kunnen verdragen, uitstaan; eig. geen plaats aan tafel geven. Zeer duidelijk blijkt dit uit Bredero 1. 390: „Ick souw u altesaam hartgrondich noon te feest, Maar mits mijn groot geslacht van vrienden my beletten, Dus neemt dit dan voor lief, want ick mach u niet setten” (N.B. *mach* = kan).

Zielverkooper, werver. Eig. de persoon, die de zeelieden tijdelijk herbergt en voor betaling hun contract (transport, cedel of ceel) overneemt; hij werd *ceelverkooper* en de persoon, die deze ceelen weer opkocht *ceelkooper* genoemd; waarsch. door het hgd. (*ceelverkooper* werd *Seelverkauser*) werd het ook bij ons *zielverkooper*; natuurlijk door volks-etymologie. Doordat die soort herbergiers ook wel als wervers optraden, kreeg het woord de tegenw. bet. Zie *Ts.* 35, 277 vlgg. Asselijn, *J. Klaasz.* vs. 243: „Zieleverkoopers, of die zoo transpoorten en maandceelen opkopen”. Het hgd. kent ook *Zettelkauser*.

Zier (Geen), niets, in 't geheel niets, eig. zelfs geen wormpje; mnl. *siere*, *stier*, *ziere*, wormpje, mijt, dan kleinigheid; hetzij uit fr. *ciron*, mlat. *siro* = wormpje, 't zij een met het ohd. *siurra*, mhd. *siure*, nd. *süre* = dauwworm of ander klein insect. Vroeger gebruikte men tal van derg. ontkenningen: *niet een blad, gras, gruts, hooi, kaf, lens, mijt, mispel, oord, penning, pluim, speld, stroo, veer, vijg, zaad* enz.; ook *niet een rotte appel, geen stomme boon, niet twee kastanjes, peren, penningen* enz. V. Velthem VIII, 14, 47: „Alsoo groot alse ene ziere”; Eckhart 62: „Ic en soude my niet een siere niet stooren”.

Zoen; kus, een enkele maal archaïstisch = verzoening (een zoen treffen); het laatste is echter de oorspr. bet. In 't mnl. *zoene*, *zwoene* = verzoening, boete. Waarschijnlijk is het verwant met *gezond* en het lat. *sanus*. Eigenaardig is de volgende plaats in v. Heemskerck's *Bat. Arcadia* 163: „Na de kus des vriendelykheidts volgt de kus des vreedes; en dit is eygentlyk 't geen wy soentjes noemen, waar mede men de geresene onlusten versoent en ter neder leidt”.

Zoetelaar, handelaar in eet- en drinkwaren, in den regel een, die het leger volgt; ook het ww. *zoetelen* voor het handeldrijven zelf, was in gebruik; in 't mnl. nog niet; het moet ontleend zijn, waarsch. ten gevolge van Deutsche huurotroepen in ons land. Het mnd. kent *suteler*, *sutteler* en *sudeler* = ons zoetelaar, het mhd. *sudel*, *sudeler* = gaarkok. De stam wordt in verband gebracht met dien van ons *zieden*. Dibbetz, *Milit. Wdb.* 613 a: „Van (Regiments-soetelaars) mag er by de Lyf-Compagnie twee syn, en by de andere Comp. ider maar een, en moogen geen Regim. volgen sonder speciale Acte v. d. Collonel.... Sy moeten voorsien syn van goede Seyldoeke Tenten... een wel ingespannen Wagen of Karre hebben enz”. Verder aldaar: „Soetelaars en Herbergiers v. h. Leeger: Die in geen dienst syn onder de Regimenten... mogen sig niet agter de Regim. onthouden, maar moeten sig op de generale Soetelplaats begeeven”. In de *Keuren en Ordonnantien v. d. Beemster* (1616): „Aangaande de Soetelaars... die aan eenige Dijck-Werken... gesoetelt hebben”; Beets, *Camera Obsc.* 219: „Een voo-

lijke zoetelaarster, met een dikken schoudermantel om, (zit) hare handen... te warmen aan de test, waar de boeren aan komen opsteken (*bij eene houtverkoop*)”.

Zog of kielzog (In iemands) varen, achter iemand drijven, zijn spoor volgen, zonder eigen meening of initiatief. Eig. zich in een klein bootje laten mede voortstuwen op den achter een groot schip zich vormenden trek in het water, dat zog (van *zuigen*), of naar de kiel van het schip, kielzog genoemd wordt. Tuinman, *Spreekw.* 1, 144 zegt: „'t Is ontleent van de varende schepen, die 't water als na zich zuigen, en 't geen er in dien stroom is, nasleepen”.

Zondebok, de persoon op wien men de schuld schuift, dien men de kwade gevolgen van een fout laat dragen. „Er moet altijd een zondebok zijn”; „als altijd was hij weer de zondebok”. De uitdrukking is ontleend aan het volgende gebruik bij de Israëlieten, beschreven in *Leviticus* XVI, 21: „Aäron zal beide zijne handen op het hoofd van den levenden bok leggen, en zal daarop al de ongerechtigheden der kinderen Israëls, en al hunne overtredingen, naar al hunne zonden, belijden; en hij zal die op het hoofd des boks leggen, en zal hem door de hand eens mans... naar de woestijn uitlaten”.

Zondvloed, het eerst in de 16e eeuw voorkomend als *sintvloed*, ontleend aan het hgd. *Sündflut*, dat zelf door volks-etymologie is ontstaan uit een woord, waarvan het eerste deel niet *Sünd*, maar *Sint* of liever *Sin* luidde, dat in het ndl. o. a. nog overig is in *Senegroen*, een vertaling van het lat. *sempervivum* (verg. eng. *evergreen*), benaming van de *potentilla*; welk woord *sin* hetzij de bet. van altijd heeft, of als algemeene versterking dienst doet en verwant is met lat. *senex*, go. *sineigs* (oud). De vorm *sintvloed* komt o. a. nog voor in het *Volksboek v. Christoffel Wagenaar* 165 (16e eeuw).

Zwaard (Het) van Damocles, gebruikt voor een gevaar, dat iemand voortdurend bedreigt, vooral juist bij iemand, die gelukkig is. Ontleend aan de geschiedenis van Damocles, een hoveling aan het hof van Dionysius, tiran van

Syracuse (vierde eeuw v. Chr.); toen hij den tiran als den gelukkigsten mensch geprezen had, liet deze hem aan een heerlijken maaltijd aanzitten, doch met een zwaard boven zijn hoofd, aan een paardenhaar opgehangen: zoo was het geluk van een vorst, op zich zelf beschouwd volmaakt, doch met een steeds dreigend gevaar verbonden.

Zwabber, doordraaier, nathals, uitgaander; eig. *dweil* aan een stok, op de schepen gebruikt; zoo gebruikt men het woord *dweil* (uit *dwegel* van *dwaen* = wasschen) ook, doch meer voor vrouwen, meisjes van slordige leefwijze: 't is een *dweil* van een meid. *Zwabberen* gebruikt men ook voor handelen, doen als een zwabber, een zwabber zijn; en daarvan: *aan den zwabber zijn* = aan den rol zijn. *Zwabber* heeft ook wel de bet. landlooper, zwerver.

Zwager, mnl. *swagher*, nu aangehuwde broeder, vroeger ook schoonzoon en schoonvader; ohd. *swâgur* (nhd. *Schwager*) = zwager, doch ook = andere aanverwant; ofri. *swager* = schoonzoon. Verwant ermede is ook het mnl. *sweer* = schoonvader, ohd. *swêhur*, nhd. *Schwâher*, ags. *swêor*, go. *swaihra*, lat. *socer*, grie. *hekuros* en het vr. *swegher*, go. *swaihro*, lat. *socrus*, grie. *hekura*, schoonmoeder. De stam is waarsch. *swe*, dat ook *zuster* (uit *zwester*, hgd. *Schwester*) gevormd heeft en: *zich*, *eigen* beteekent. Oudaan, *Poëzy* 3, 403: „Komt Zonen, Dochteren, komt Zwageren en Snaren”. Meijer, *Spreekw.* 58: „Hy wil twee swagers mit eene dochter maecken”. In deze citaten is de bet. schoonzoon duidelijk. Verg. het art. *Snaar*.

Zwammen, *kletsen*, *zeuren*, ontleend aan de zwam, de sponsachtige, vooze plant, die geen gehalte heeft, en zeer spoedig opkomt en groot wordt. Er is in het gehalte een verschil tusschen zwammen, en een *boom opzetten*, hoewel *boomen* ook wel als synoniem met zwammen wordt gebruikt. „De redenaar zwamde over allerlei misstanden”; „ze zaten nog wel een uur te zwammen”. Verg.: „kom van avond bij me; we zullen dan eens een boom opzetten”.

LIJST VAN VERKORTINGEN

- Everaert = *Spelen v. C. Everaert*, door Dr. J. W. Mulder en L. Scharpé, 1898.
Franck — v. Wijk = Franck's *Etymologisch Woordenb. d. Ned. Taal*, 2e dr. door Dr. N. v. Wijk.
Halma = F. Halma. *Woordenb. d. Nederd. en Fransche taalen* 1729.
Kil. = C. Kilianus (C. v. Kiel). *Etymologicum Teutonicae Linguae, sive Dictionarium Teut.-Latinum* 1599, herdr. v. 1777.
Marin = P. Marin. *Groot Nederd. en Fransch Woordenb.* 4e dr. 1768.
Nav. = *De Navorscher*.
N. en Z. = *Noord en Zuid*.
N. Wdb. = *Woordenb. d. Ned. Taal*, bewerkt door Prof. Dr. M. de Vries e.a.
Stoett = Dr. F. A. Stoett. *Nederl. Spreekw. enz.* 3e dr.
Ts. = *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterkunde* (v. d. Maatsch. d. N. Letterk. te Leiden).
Vercoullie = J. Vercoullie. *Bekn. Etymolog. Woordenb. d. Ned. Taal*.
Verdam = *Middelnerd. Woordenb. door wijlen Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam*.
Vondel = *De Werken v. Vondel*, uitg. v. Mr. J. v. Lennep.

-
a. b. = als boven	fr(a). = fransch
acc. = accusativus (4e naamv.)	fri. = friesch
afl. = afleiding	gall. = gallisch
ags. = angelsaksisch	gen. = genitivus (2e naamv.)
ald. = aldaar	germ. = germaansch
b.nw. = bijvoegl. naamw.	go. = gotisch
barg. = bargoensch	grie. = grieksch
bet. = beteekenis	hebr. = hebreewsch
dial. = dialect(isch)	hgd. = hoogduitsch
eng. = engelsch	i. v. = <i>in voce</i> (op dat woord)
fig. = figuurlijk	it(al). = italiaansch

lat. = latijn	ofra. = oudfransch
mal. = maleisch	ofri. = oudfriesch
manl. = mannelijk	on(o). = oudnoorsch
mfra. = middelfransch	onz. = onzijdig
mhd. = middelhoogduitsch	os. = oudsaksisch
mlat. = middellatijn	ospa. = oudspaansch
mnd. = middelnederduitsch	overdr. = overdrachtelijk
mnl. = middelnederlandsch	port. = portugeesch
mv. = meervoud	scrt. = sanscriet
n.-holl. = noordhollandsch	spa. = spaansch
ndd. of nedd. = nederduitsch	verg. of vgl. = vergelijk
ndl. = nederlandsch	vlg. = volgende
nfr(a). = nieuwfransch	vr. = vrouwelijk
nl. of nml. = namelijk	ww. = werkwoord
nnl. = nieuwnederlandsch	z.(o.)d.w. = zie (op) dat woord
nw. = naamwoord	z.nw. = zelfstandig naamw.

REGISTER VAN WOORDEN, IN DIT WERKJE
BESPROKEN, DOCH GEEN ARTIKEL VORMEND

	blz.		blz.
Aaldiepte	7	bijboord	19
—duitsch	7	blauwtje	24
—eigen	7	blijven	22
—einde	7	boef	29
—jong	7	boeije	29
—verstorven	7	bok	40
abdij	10	bolderman	30
abdis	10	bom	29
adelbroeder	12	bonk	82
adelsonne	12	brussen	27
afgerost	43	bulderbast	30
akst	50	—en	30
alliage	15	—geest	30
almiraliteyt	12	bulleman	30
alt(viool)	115	Canoniek	30
amacht	15	chagrijn, b.nw.	76
amouraeltje	12	chicorei	112
appeldoedas	45	cijnsbaar	30
appelprol	15	——plichtig	31
armberg	46	Dagmaat	83
aubade	105	dallesklant	31
averen	48	diefje	41
avers (van) t. avers	48	dieft	53
Baar	87	diendertje	83
bakker(d)	100	doctorsbul	29
bakkertje	83	dooddoener	100
bel	113	doortrap	43
belazeren	72	droef	76
benier	21, 79	duivelen	110
bestel	79	dweil	38, 124
beuzel, b.nw.	76	Edellieden v. h. geschut	12
bevernel	95	eed staven	22

	blz.		blz.
eenvoud, b.n.w.	76	goeverneur (d. — gesproken hebben)	98
egger	17	gouden rijder	25
egosy	17	granje	44
eiber	87	grazemeien	45
elders	37	Haberdas	45
engborstheid	76	halaem	14
engborstig	8	haverij	18
ernst, b.n.w.	76	hebben	35
Esopet	92	heerschzucht, b.n.w.	76
etgras	37	heffen	46
etter	17	hemd	75
ezel	40	hemelen	75
—en	110	hengel	50
Feem	38	hijlik	49
feestje	40	hoeke	71
fiedel, fietel	113, 38	hollebol(lig)	91
flameien	108	hoofdingelamd	54
flanel	18	hoogzaal	32
fleemen	38	Iesjeskeep	19
flieflotter, fliefouter e.a.	115	infant(e)	37
floors	38	Jaffa	19
Flora-Maandag	68	Jan	47
fluit	28	— (Kouwe)	55
fluks	38	jeugd	55
fluweel	38	jeup	56
foelie	58	Kadijsteren	108
Galgenaas	9	kaffetuur	57
geboorte	87	kaf(f)oor	67
gedief	85	kakalol	66
gedoef	85	kalis	34
geer	17	kalven	13
gehiera, gehure	86	kameraar	57
gewend of gewonnen	brood 119	kanonikdij	10
gek	42	kar(a)ko(o)l	65
gek (d. — steken)	41	karakollen	66
geeren, gieren	17	katafalk	101
gijnen	41	katjewauw	45
glossarium	44	katoentje	18

blz.

blz.

kawauwen	109	likdoorn	75
keet	99	loeris	34
keizer (d. — gesproken hebben)	98	looper	71
kermeester	63	lot	104
kerwiing	63	lucht, b.n.w.	76
kind	37	lut, —terig	76
klabetteren	109	Maal	37
klabotsen	109	maar, z.n.w.	77
knap	64	—, voegw.	79
—pen	64	magenaas	9
knecht	64	manen, ww.	77
knevel	65	Marforio	94
koffertorie	57	meesnijder	71, 100
kog	28	menel	84
kokeloer	65	menschenpiesjes	94
kokerol	65	meschuit	21
—iën	65	minne	106
kokkerel(len)	66	mogelijk	81
kokkerulle	66	mom	81
komen, z.n.w.	66	mond	82
koppespin	111	morgengave	82
kopper, —en	67	morsebel	113
kortborstig	8	—n	27
—swillig	69	mouke, -ki	110
kouwe Jan	55	Naaimgug	78
kraak	69	narreslede	16
—werk	69	neerhaler	100
—zindelijk	69	negger	17
kraam-	70	nering	42
krakool	65	nesten (i. d. — zitten)	83
krawijtelen	109	nijver	84
Labberdoedas	45	nommen	32
lachachen	109	noozel	86
lap	45	Ogisch	17
liefvrouwke	25	ongebuild	28
liegebel	113	onrust, b.n.w.	76
lijk	75	onveil, b.n.w.	76
—stede	75	ooglid	74
		ophemelen	75

	blz.		blz.
opknappertje	100	slodderhoos	52
—lazer	72	slordig drinken	27
opper	106	smeeris	34
opsnijder	71, 100	snotje	83
Paai	83	Spanjaard	13
paard	40	Spanje	13
—enboef	111	spanzeeren	67
palulle	109	sperzie	16
panade	15	staatmaker	71, 100
patoefel, —en	93	stabijtje	45
pech	95	stalboef	111
peerdeken	25	stroomijn	112
peisteren	96	stuurboord	18
pestponem	96	Suisse	50
pijpen (d. — stellen)	118	sweer	124
piezeltje	94	Toemaakgeld	13
prins	97	toemaken	13
prooi	97	treiten	113
proos(t)dij	10	trolder	17
pruim	94	tuit	112
Quasi	70	tweespalt	113
Rederijker	98	twinter	37
reukallaam	14	Ui	13
reus (d. — ge- spoken hebben)	98	uitloopertje	100
reuzegom	27	Vaalt	80
rijder (gouden)	25	valkenier	92
ringelen	99	vanden	116
roest, b.nw.	76	veem	38
roezeboezen	29	veil, b.nw.	76
rotmeester	99	veldwachter (d. — ge- spoken hebben)	98
Schalk	77	verju(s)	55
scharewinkel	101	verorberen	87
seeuwen	108	vijs	88
sein	120	vijt	39
senegroen	123	vijzel	89
simpel	86, 109	vinder	116
sinxen	95	visenteeren	67
slaap	52	vreugde	116

	blz.		blz.
vroondienst	116	woed, b.nw.	76
——recht	116	wonder, b.nw.	76
vuilboom	56	Zelfeg	83
Wetten, z.nw.	80	zenderke	100
wind	48	zenze	121
winkel	104	zuster	124
witte wambuis	117		

VERBETERINGEN

Bij 't art. **Boter t. d. boôm**: Waarschijnlijk nog ontleend aan een vat met melk, die zoo vet is, dat het tot den bodem vol boterdeelen, als 't ware geheel boter, is.

Blz. 40 *chenalet*, lees: *chevalet*.

„ 45 *labberdoedus*, lees: *labberdoedas*.

„ 58 *faelge*, lees: *foelge*.

